



อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษา:

ชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

โดย

สุพรรณสา ฉิมพาลี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

การผังเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการผังเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2565

CULTURAL IDENTITY OF OLD MARKET COMMUNITY
A CASE STUDY OF: TALAD-NOI COMMUNITY, BANGKOK

BY

SUPANSA CHIMPALEE



A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF URBAN ENVIRONMENTAL
PLANNING AND DEVELOPMENT
URBAN ENVIRONMENTAL PLANNING AND DEVELOPMENT
FACULTY OF ARCHITECTURE AND PLANNING
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2022

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง

วิทยานิพนธ์

ของ

สุพรรณสา นิมพาลี

เรื่อง

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษา: ชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
การผังเมืองมหาบัณฑิต

เมื่อ วันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2566

ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

สาธิต สุน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาธิตา สกฤตตันกุลชัย)

กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

กฤตพร ห่าวเจริญ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กฤตพร ห่าวเจริญ)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

มานัส ศรีวณิช

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มานัส ศรีวณิช)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

วิทยา ดวงธิดา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยา ดวงธิดา)

คณบดี

อสาฬห สุวรรณฤทธิ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อสาฬห สุวรรณฤทธิ์)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษา: ชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร
ชื่อผู้เขียน	สุพรรณสา นิมพาลี
ชื่อปริญญา	การผังเมืองมหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	การผังเมือง สถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กฤตพร หัวใจเจริญ
ปีการศึกษา	2565

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษา สํารวจ รวบรวมองค์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ พัฒนาและการเปลี่ยนแปลง และศึกษาองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อวิเคราะห์และสรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็น 2 ส่วนหลัก ๆ คือ การสำรวจและวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การทบทวนวรรณกรรม และศึกษาภาคสนามโดยสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในชุมชนตลาดน้อย จำนวน 25 คน

ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนตลาดน้อยเป็นหนึ่งในย่านชุมชนเก่า มีพัฒนาการของชุมชนตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุครุ่งเรือง และยุคปัจจุบัน ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งความหลากหลายทางกายภาพ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางสังคมที่มีผลต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ หากแต่ชุมชนยังคงรักษาทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน แสดงผ่านความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมโดยเฉพาะลักษณะเด่นทางโครงสร้างที่ยังคงอยู่ ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ความเป็นมา เนื่องจากชุมชนตลาดน้อยมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จึงยังคงเห็นโครงสร้างดั้งเดิมจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) กระจุกตัวอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างหลังจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกและตัดถนนเจริญกรุงเข้ามายังชุมชน ส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear settlements) ที่มีเส้นทางการสัญจรเป็นตัวกำหนดลักษณะการวางตัวของอาคาร นอกจากนี้ภายในชุมชนยังมีกลุ่มอาคารเรือนแถวและศาสนสถานที่มีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในชุมชนตลาดน้อย ทั้งชาวจีน ชาวญวน และชาวโปรตุเกส ภายในชุมชนจึงมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในมิติต่าง ๆ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับองค์ประกอบที่มี

ความโดดเด่นทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม ที่มีความผูกพันทางศาสนาและการดำรงชีวิต แสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม ศรัทธาความเชื่อ และประเพณีต่าง ๆ มีบทบาทในการเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและวิถีชีวิตได้อย่างชัดเจน จึงกล่าวได้ว่าองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรมมีคุณค่าและแสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยได้ชัดเจนที่สุด เนื่องจากการส่งเสริมให้เกิดการใช้พื้นที่และการรวมกลุ่มกัน นำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและการอนุรักษ์ อาทิเช่น การวางแผนผังชุมชน การเพิ่มมาตรการต่าง ๆ ในการอนุรักษ์ เพื่อส่งเสริมลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนจากฐานรากทางวัฒนธรรมดั้งเดิมให้คงอยู่ต่อไป รวมถึงความพร้อมในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม, วิถีชีวิต, ศรัทธาความเชื่อ, ชุมชนตลาดน้อย

Thesis Title	CULTURAL IDENTITY OF OLD MARKET COMMUNITY A CASE STUDY OF: TALAD-NOI COMMUNITY, BANGKOK
Author	Supansa Chimpalee
Degree	Master of Urban Environmental Planning and Development
Major Field/Faculty/University	Urban Environmental Planning and Development Architecture and Planning Thammasat University
Thesis Advisor	Assistant Professor Kritaporn Haocharoen, Ph.D.
Academic Year	2022

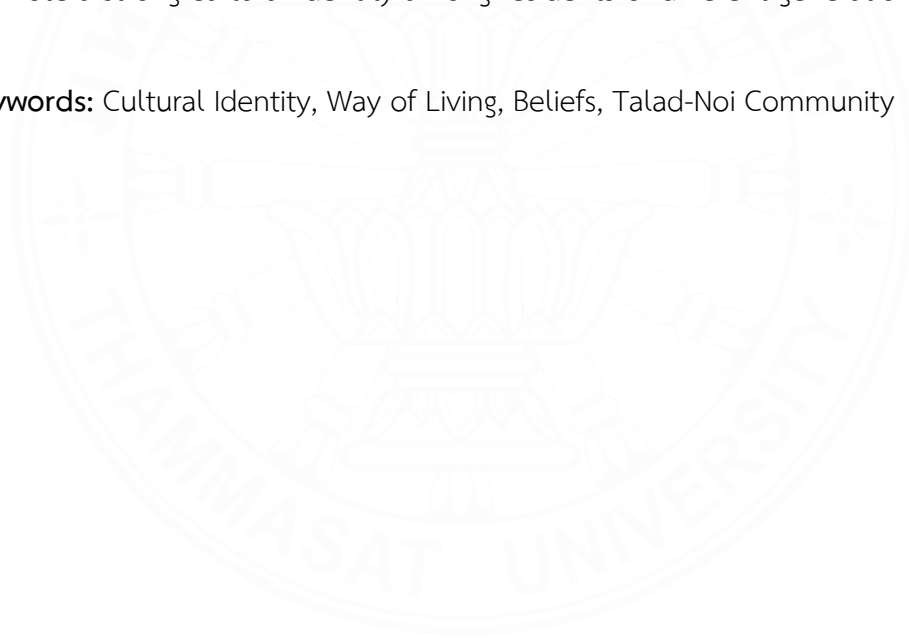
ABSTRACT

The objectives of this research were to examine, discover, and assemble the historical information and the tangible and intangible cultural heritage of the Talad-Noi Community regarding its outstanding cultural values. To conduct an investigation, the methodology used in this study was qualitative—the data collection comprised of two procedures. First and foremost, the analysis of its historical and archival pieces of evidence and literature review was performed and followed by the field surveys and in-depth interviews from twenty-five samples.

The findings revealed that the Talad-Noi community was one of the oldest communities in Bangkok. Through time, its evolution showed that this neighborhood possessed exceptional physical diversity, economic activities, and social structure that influenced the locals' way of living. Nonetheless, the community maintained the traditions in its culture, which was demonstrated through the remaining structure. It was associated with the community's settlement history, where people first settled during the Ayutthaya period. Subsequently, the arrival of the urban road network, especially Charoen Krung Road, forced a change in the settlement pattern, most importantly, from the cluster settlement to the linear settlement. The urban road generated the building line in this community. Additionally, the Talad-Noi

community implied cultural diversity via its architectural design and function, representing the centuries of population movement and migration such as Chinese, Vietnamese, and Portuguese. On the other hand, the intangible cultural heritage was incorporated into the rituals, traditions, settings, and locals' beliefs that connected to the people in this community throughout the years. Exceptionally, these elements, especially its beliefs, constituted the neighborhood's history, culture, and way of living. The interconnection between the people and their locality was displayed by the religious ceremony, superstition, and traditions embedded in the Talad-Noi community's culture. Thus, these accommodated shared spaces and social gatherings, which led to the proposal for preserving and restoring the community, including its development plan and cultural heritage preservation that might strengthen and promote a strong cultural identity among residents of different generations.

Keywords: Cultural Identity, Way of Living, Beliefs, Talad-Noi Community



กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยเรื่อง “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร” ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช. ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2564 ขอขอบพระคุณผู้ให้ทุนเป็นอย่างสูงที่ให้การสนับสนุนในการทำวิจัย ทั้งนี้งานวิจัยสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเกิดจากการได้รับความกรุณาอย่างสูงจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กฤตพร หัวเจริญ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ช่วยอธิบายและแนะนำในการทำงานวิจัยเป็นไปตามขั้นตอน รวมไปถึงผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาธิตา สุกุลรัตน์กุลชัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มานัส ศรีวัณนิช และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยา ดวงธิดา ที่ให้เกียรติมาเป็นประธานและคณะกรรมการการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ ให้คำแนะนำและข้อคิดเห็นในการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องในทุก ๆ ขั้นตอนระหว่างการศึกา ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูง ไว้ ณ โอกาสนี้

ทั้งนี้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เกิดจากการค้นคว้าเอกสาร การสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์ ทำให้ได้ข้อมูลอันมีคุณค่าและดำเนินไปได้ด้วยดี โดยได้รับความอนุเคราะห์จากบุคคลสำคัญ ประธานชุมชน และอาสาสมัครชาวชุมชนตลาดน้อยที่ให้ความร่วมมือแลกเปลี่ยนข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และข้อมูลอื่น ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัย และขอขอบคุณครอบครัว และเพื่อน ๆ ทุกคนที่เป็นกำลังใจ ให้คำปรึกษาและช่วยเหลือตลอดการทำวิจัย

ท้ายนี้ผู้วิจัยมีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานองค์กรทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชนทั่วไป นำข้อมูลและประเด็นต่าง ๆ ในการศึกษาครั้งนี้ไปใช้เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างการรับรู้และความเข้าใจถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อย รวมถึงเป็นประโยชน์ในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนดั้งเดิม สุดท้ายหากมีข้อผิดพลาดประการใดในงานวิจัยเล่มนี้ผู้วิจัยขออภัย ณ ที่นี้ด้วย

สุพรรณสา ฉิมพาลี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญตาราง	(10)
สารบัญภาพ	(11)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 คำถามการวิจัย	2
1.3 สมมติฐานการวิจัย	3
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
1.5 ขอบเขตการวิจัย	3
1.5.1 ขอบเขตด้านพื้นที่	3
1.5.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา	5
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	5
1.7 นิยามศัพท์	6
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง	7
2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน	8
2.1.1 ความหมายของการตั้งถิ่นฐาน	8
2.1.2 ลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน	10
2.1.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน	14

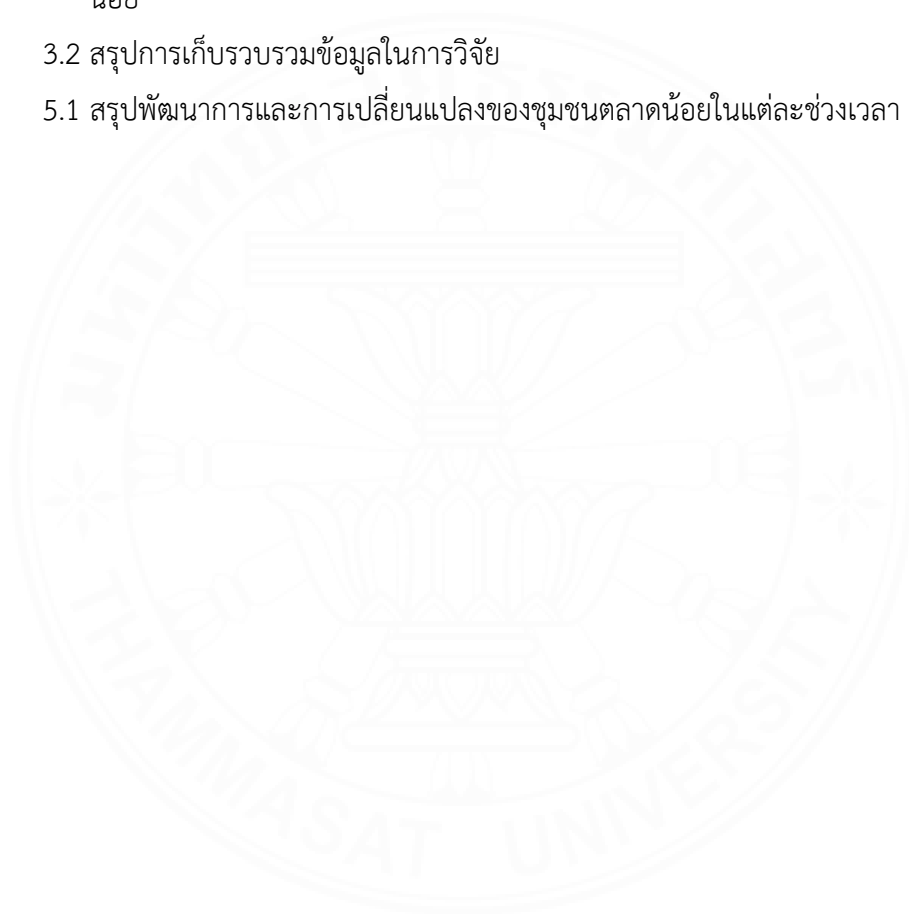
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม	15
2.2.1 ความหมายของวัฒนธรรม	15
2.2.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรม	18
2.2.3 มรดกทางวัฒนธรรมในแง่ของรูปธรรมที่ปรากฏและความหมายเชิงนามธรรมที่ซ่อนอยู่	19
2.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ลักษณะเฉพาะของเมือง และความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place)	22
2.3.1 อัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเมือง	22
2.3.2 ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) และความผูกพันต่อชุมชน	26
2.3.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความผูกพันต่อชุมชน	28
2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่าและการพัฒนาอย่างยั่งยืน	29
2.4.1 องค์ประกอบของย่านชุมชนเก่าและเกณฑ์การพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่า	29
2.4.2 ประเภทของย่านชุมชนเก่า	32
2.4.3 การพัฒนาย่านชุมชนเก่าอย่างยั่งยืน	33
2.5 แนวคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่	35
2.5.1 ระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่	35
2.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และระบบที่ตั้ง	38
2.6 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	40
2.6.1 การวิเคราะห์ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ของชุมชนตลาดเก่า	40
2.6.2 การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน	41
2.6.3 แนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาย่านเก่าให้ยั่งยืน	42
 บทที่ 3 วิธีการวิจัย	 44
3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย	44
3.2 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย	46
3.2.1 การศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา	46
3.2.2 การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	46

3.2.3 สร้างและกำหนดเครื่องมือในการวิจัย	46
3.2.4 การนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดมาสรุป	46
3.3 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย	47
3.3.1 กลุ่มบุคคลทั่วไป	48
3.3.2 กลุ่มบุคคลสำคัญของชุมชน	48
3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	48
3.4.1 แบบสำรวจ	49
3.4.2 แบบสัมภาษณ์	49
3.4.3 แบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพ	50
3.4.4 การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนเก่า	50
3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล	51
3.5.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล	51
3.5.2 การตรวจสอบข้อมูล	53
3.5.3 การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล	54
บทที่ 4 การวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร	55
4.1 ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย	55
4.2 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลา	63
4.2.1 ช่วงเวลาที่ 1: ยุคเริ่มต้นของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2398)	64
4.2.2 ช่วงเวลาที่ 2: ยุครุ่งเรืองทางการค้าของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2398- พ.ศ. 2500)	69
4.2.3 ช่วงเวลาที่ 3: ยุคปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2500-พ.ศ. 2565)	75
4.3 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร	83
บทที่ 5 การวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย	88
5.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย	88
5.1.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม (Tangible Cultural)	88
5.1.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (Intangible Cultural)	92

5.2 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย	95
5.2.1 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม	95
5.2.2 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม	108
5.3 สรุปองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย	118
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	120
6.1 สรุปประเด็นการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย	120
6.2 สรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย	122
6.2.1 ลักษณะเด่นทางกายภาพและสถาปัตยกรรม	122
6.2.2 ลักษณะเด่นทางด้านวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรม	123
6.3 ข้อเสนอแนะการวิจัย	123
6.3.1 บริบทของชุมชนตลาดน้อย	124
6.3.2 ศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนตลาดน้อย	124
6.3.3 ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย	126
6.3.4 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป	128
รายการอ้างอิง	129
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก	135
ภาคผนวก ข	138
ภาคผนวก ค	142
ภาคผนวก ง	146
ภาคผนวก จ	150
ประวัติผู้เขียน	157

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1 ประเภทรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม	20
2.2 ประเภทรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม	21
3.1 สรุปเกณฑ์การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมในชุมชนตลาด น้อย	51
3.2 สรุปการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย	52
5.1 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลา	87



สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1.1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษาชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่อง	4
2.1 องค์ประกอบสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์	9
2.2 การตั้งถิ่นฐานริมคลอง	11
2.3 การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามฝั่งถนน	11
2.4 การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (cluster settlement)	12
2.5 การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ	13
2.6 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย	13
2.7 องค์ประกอบทางจินตภาพของ Kevin Lynch	25
2.8 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่	39
3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย	45
3.2 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	47
4.1 การค้าขายริมแม่น้ำเจ้าพระยาของชุมชนตลาดน้อย บริเวณวัดปทุมคงคาราช วรวิหาร	57
4.2 คลองผดุงกรุงเกษมบริเวณหน้าสถานีหัวลำโพง (ซ้าย) และบริเวณเชิงสะพาน เจริญสวัสดิ์ (ขวา)	59
4.3 ถนนเจริญกรุงช่วงที่สร้างเสร็จในระยะแรกโดยมีรางไฟฟ้าเปิดให้บริการ	61
4.4 ประเด็นการศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย	63
4.5 รูปแบบสถาปัตยกรรมในยุคเริ่มต้นก่อนถูกรื้อและสร้างเป็นตึกแถว	66
4.6 การใช้พื้นที่ของชุมชนตลาดน้อยในยุครุ่งเรืองทางการค้า พ.ศ. 2430	71
4.7 ถนนเจริญกรุงในอดีต	72
4.8 คลุหาสนโชนเอนก บ้านจีนหลังแรกในกรุงเทพมหานคร	76
4.9 การใช้ประโยชน์อาคารของชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565	78
4.10 กรรมสิทธิ์ที่ดินภายในชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565	78
4.11 โครงข่ายคมนาคมภายในชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565	79
4.12 กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบัน	80
4.13 การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุครุ่งเรือง และยุคปัจจุบัน ของชุมชนตลาดน้อย	84
4.14 แผนผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2562	85

5.1	โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับลักษณะของที่ตั้ง	97
5.2	โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับเส้นทางการสัญจร (Paths)	98
5.3	กลุ่มเรือนแถวไม้บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง (บน) อาคารคอนกรีตบริเวณ ตรอกตัน (ล่าง)	100
5.4	อาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน (บน) อาคารที่ได้รับอิทธิพลจาก วัฒนธรรมตะวันตก (ล่าง)	104
5.5	องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมในแต่ละยุค	104
5.6	ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่มองเห็นภาพรวมของชุมชนตลาดน้อย	107
5.7	แผนผังแสดงการไหว้เทพเจ้าต่าง ๆ ของศาลเจ้าโจวซือกง	111
5.8	องค์เทพประธานของศาลเจ้าโจวซือกงและพิธีพิธีบ่ออุ้ง	111
5.9	ศาลเจ้าโรงเกือกศาลเจ้าของชาวจีนฮากกาในชุมชนตลาดน้อย	112
6.1	กรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีผลต่อการรักษาลักษณะทางด้านกายภาพภายในชุมชน ตลาดน้อย	125
6.2	ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย	127

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชุมชนตลาดน้อย เป็นชุมชนตลาดที่มีความเก่าแก่แห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร โดยใน พ.ศ. 2325 ได้มีการย้ายเมืองหลวงจากฝั่งธนบุรีมาฝั่งพระนคร ส่งผลให้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นจำนวนมาก ซึ่งชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นผู้อพยพเข้ามาเป็นกลุ่มแรก และมีการแลกเปลี่ยนสินค้าในชีวิตประจำวัน ทำให้การค้าขายคึกคักขึ้น เกิดเป็นตลาดที่ชาวจีนเรียกว่า “ตะลัดเกียะ” ซึ่งแปลเป็นไทยว่า “ตลาดน้อย” (นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2546) โดยตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ในสมัยรัชกาลที่ 2 การค้าบริเวณชุมชนตลาดน้อยมีความรุ่งเรืองมาก ทำให้เกิดการสร้างท่าเรือเพื่อใช้ในการทำกิจกรรมการค้าชื่อว่า “ท่าเรือโปเส็ง” ซึ่งในอดีตสามารถดึงดูดให้แรงงานชาวจีนจำนวนมากที่ต้องการแสวงหาความมั่งคั่งในตลาดน้อยและเกิดการรวมกลุ่มเป็นชุมชนชาวจีนที่มีความหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งของชาวจีนแต้จิ๋ว ฮกเกี้ยน ไหหลำ และฮากกา รวมถึงแรงงานที่มาจากเรือพาณิชย์ขายสินค้ามีทั้งชาวญวน ชาวมาเลย์ ชาวโปรตุเกส และชาวฝรั่งเศส ได้อพยพเข้ามาค้าขายในชุมชนตลาดน้อยเช่นเดียวกัน จนใน พ.ศ. 2404 มีการสร้างถนนเจริญกรุงตัดผ่านชุมชนและชุดคลองผดุงกรุงเกษม ด้วยสาเหตุนี้ทำให้ชุมชนตลาดน้อยมีความสามารถในการรองรับการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ เมื่อเริ่มมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมมากขึ้น ส่งผลให้ถนนมีความสำคัญและเส้นทางน้ำถูกลดบทบาทลง จึงเริ่มมีการขยายตัวของชุมชนที่เข้ามาตั้งรกรากและโรงงานเป็นหลัก เป็นแหล่ง เช่น โรงงานน้ำแข็ง โรงเลื่อย โรงสีข้าว อีกทั้งยังเป็นแหล่งค้าขายผลไม้สำหรับงานมงคล แสดงให้เห็นว่าการเกิดขึ้นและการขยายตัวของชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่ในอดีตเกิดจากการค้าขายเป็นหลัก และเติบโตขึ้นท่ามกลางความแตกต่างของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนา ที่เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกัน ชุมชนตลาดน้อยจึงเป็นพื้นที่สำคัญที่มีวิวัฒนาการและประวัติความเป็นมาอย่างยาวนาน รวมถึงยังมีร่องรอยขององค์ประกอบที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายและมีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยสะท้อนจากมรดกทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้ ได้แก่ การวางตัวของอาคาร รูปแบบของอาคารสถาปัตยกรรม ศาสนสถาน เป็นต้น และในเชิงรูปธรรมที่ไม่สามารถจับต้องได้แต่สื่อความหมายผ่านประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม อาชีพ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชนตลาดน้อย

อย่างไรก็ตามเมืองที่มีการอยู่อาศัยย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ถึงแม้จะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยังคงทิ้งร่องรอยจากมรดกทางวัฒนธรรม แต่ในปัจจุบันการพัฒนาของ

เมืองได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว หากเป็นไปอย่างไม่มีแบบแผนที่ดีสามารถก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาได้ เช่น ปัญหาสภาพแวดล้อมของเมืองเสื่อมโทรมลงอย่างต่อเนื่อง รวมถึงมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพสังคมและวัฒนธรรมที่อาจจะเลือนรางหายไป ทำให้การรับรู้อัตลักษณ์ในพื้นที่ขาดความชัดเจน จึงมีความจำเป็นต้องตระหนักถึงการศึกษาการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพเพื่อหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม เนื่องจากในแต่ละพื้นที่มีอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันตามสภาพภูมิประเทศ ลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยและชาติพันธุ์ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และองค์ประกอบทางวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการรับรู้ในตัวพื้นที่เป็นอย่างมาก รวมถึงการพัฒนาพื้นที่ในอนาคต จะต้องพัฒนาควบคู่กันไปกับการรักษาวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชุมชนที่มีความแตกต่างจากพื้นที่อื่น เนื่องจากคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการพัฒนาเมืองอย่างยั่งยืน โดยความท้าทายในการพัฒนาชุมชนเก่า สะท้อนในแง่ของการซ้อนทับกันระหว่างวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมสมัยใหม่ ที่จะต้องมีการปรับตัวให้อัตลักษณ์ดั้งเดิมยังคงอยู่

ทั้งนี้การนำเสนอข้อมูลพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยยังมีไม่มากนัก อีกทั้งยังขาดการศึกษาด้านองค์ประกอบของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม โดยชุมชนตลาดน้อยถือเป็นชุมชนการค้าเก่าแก่ที่ยังมีความสมบูรณ์ของมรดกทางวัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นและการสื่อความหมายผ่านวิถีชีวิตที่มีคุณค่า ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีงานวิจัยที่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เคยมีผู้ศึกษาไว้ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษาถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมในเชิงรูปธรรมหรือนามธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงต้องมีการบูรณาการข้อมูลเข้าด้วยกัน เพื่อวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยได้อย่างแท้จริง ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจทำการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยทั้งองค์ประกอบที่เป็นเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรม เพื่อสรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สะท้อนมาจากมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ทั้งเชื้อชาติ ศาสนา และยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไป โดยสามารถรับรู้ผ่านการรู้สึก การมองเห็น สัมผัส และการสื่อความหมาย รวมถึงการประเมินคุณค่าวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษานี้จะเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรมของชุมชน

1.2 คำถามการวิจัย

องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร และมีอะไรบ้าง

1.3 สมมติฐานการวิจัย

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่สามารถรับรู้ได้มีทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยจะช่วยสร้างคุณค่าและส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

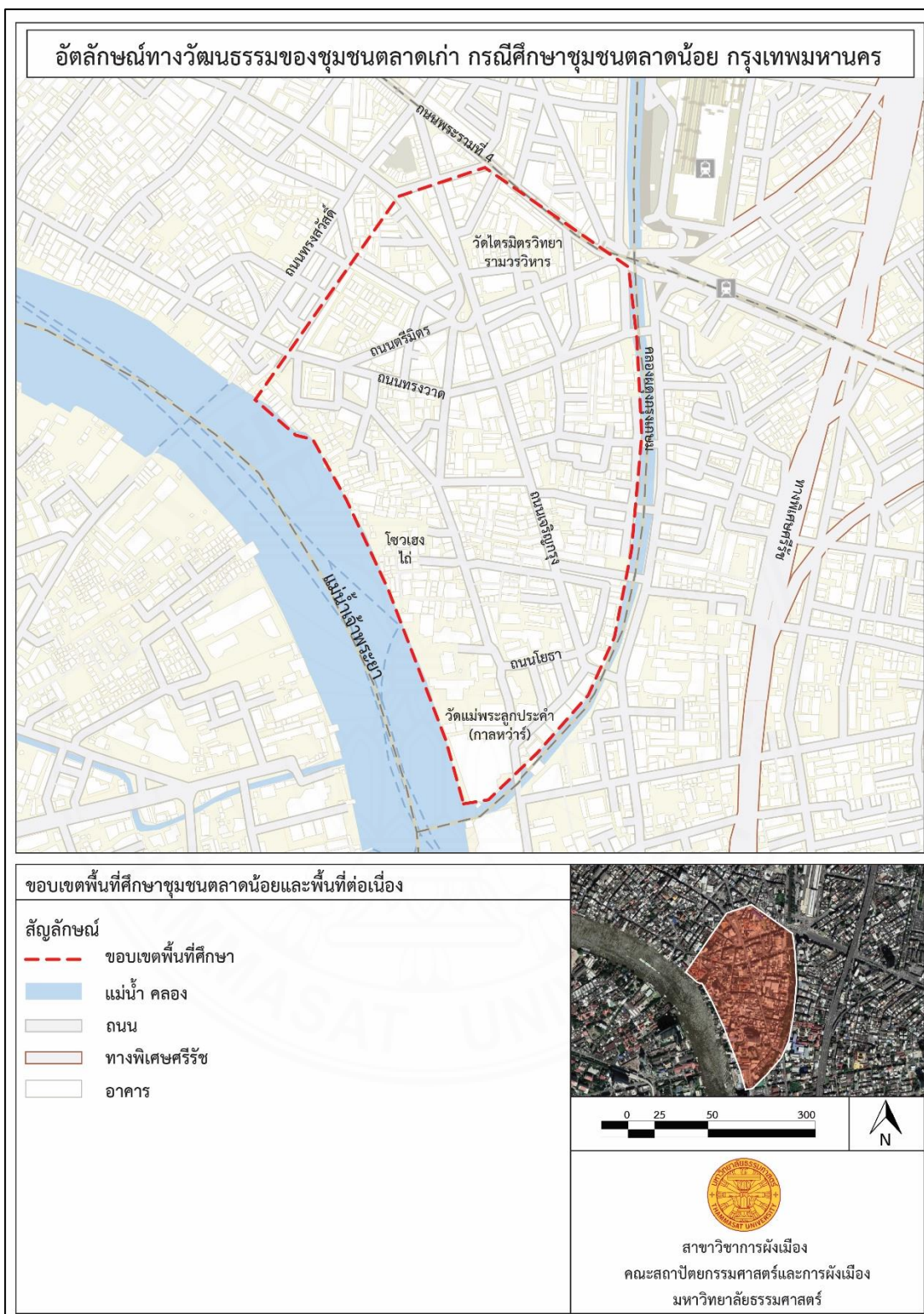
- 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
- 2) เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย
- 3) เพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม

1.5 ขอบเขตการวิจัย

1.5.1 ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษา ชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่อง ซึ่งตั้งอยู่ในแขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร โดยการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยพิจารณาจากข้อมูลการสำรวจพื้นที่ ได้แก่ ความต่อเนื่องของอาคาร ศาสนสถาน การใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์อาคาร เส้นทางคมนาคม รวมถึงการสัมภาษณ์คนในพื้นที่ตามการรับรู้ต่อขอบเขตพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย โดยมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้ (ภาพที่ 1.1)

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ถนนทรงสวัสดิ์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	คลองผดุงกรุงเกษมและถนนพระรามที่ 4
ทิศใต้	ติดต่อกับ	คลองผดุงกรุงเกษมและแม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	แม่น้ำเจ้าพระยา



ภาพที่ 1.1 ขอบเขตพื้นที่ศึกษาชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่อง. โดยผู้วิจัย, 2565.

1.5.2 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้เป็นการอธิบายถึงองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ยังคงมีกิจกรรมการอยู่อาศัยและการค้าขาย รวมถึงวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย โดยจะเป็นการศึกษาผ่านประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย ทั้งในเรื่องของการตั้งถิ่นฐาน กิจกรรมและการใช้พื้นที่ แหล่งวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะ โดดเด่นกว่าชุมชนอื่น ๆ เช่น ความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศรัทธาความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม รูปแบบสถาปัตยกรรม ที่ยังปรากฏให้เห็นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบกับการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสู่การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย โดยมีรายละเอียดในการศึกษาประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

(1) การศึกษาองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย โดยอธิบายผ่านมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย สามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Tangible cultural heritage) 2) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible cultural heritage)

(2) การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและลักษณะเฉพาะของชุมชนตลาดน้อย โดยยังอาศัยแนวคิดจินตภาพของเมือง ใน 5 ด้าน ได้แก่ เส้นทางสัญจร (Paths) ขอบเขต (Edges) ย่าน (Districts) ศูนย์รวม (Nodes) และจุดหมายตา (Landmark) นำไปสู่ประเด็นการพิจารณาคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย แบ่งออกเป็น 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม 2) การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม

(3) สรุพอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยและเสนอแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากฐานรากผ่านวัฒนธรรมที่มีคุณค่า

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1) ทราบถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อคนในชุมชนและคนนอกชุมชน เพื่อสร้างคุณค่าและความตระหนักต่อการรักษาชุมชนตลาดน้อยให้ยังคงอยู่

2) ทราบถึงองค์ประกอบของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ที่สามารถช่วยในการจัดข้อมูลทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยอย่างเป็นระบบ

3) ทราบถึงแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง และยังคงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนให้เกิดความยั่งยืน สามารถนำข้อมูลมาประกอบการวางแผนการพัฒนาชุมชนตลาดน้อย นำไปต่อยอดสู่แผนปฏิบัติการอนุรักษ์ของชุมชนตลาดน้อยต่อไปในอนาคตได้

1.7 นิยามศัพท์

อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมของชุมชนที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะตัว ที่ถ่ายทอดมาจากรากเหง้าหรือวัฒนธรรม สามารถพิจารณาจากองค์ประกอบทางวัฒนธรรม การรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพของผู้อยู่อาศัยและผู้เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ รวมถึงการประเมินคุณค่าและความสำคัญของชุมชนที่ยังคงอยู่

ชุมชนตลาดเก่า หมายถึง ชุมชนที่มีการก่อกำเนิดด้วยกิจกรรมการค้าเป็นหลัก และยังคงหลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน มีลักษณะความเป็นย่านตลาดของเมืองหรือของชุมชนในละแวกใกล้เคียง อาจประกอบไปด้วยพื้นที่ค้าขายรวม เช่น ตลาดสด และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรมประเภทเรือนแถวหรือห้องแถวค้าขาย

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

- 2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน
 - 2.1.1 ความหมายของการตั้งถิ่นฐาน
 - 2.1.2 ลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน
 - 2.1.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม
 - 2.2.1 ความหมายของวัฒนธรรม
 - 2.2.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรม
 - 2.2.3 มรดกทางวัฒนธรรมในแง่ของรูปธรรมที่ปรากฏและความหมายเชิงนามธรรมที่ซ่อนอยู่
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ลักษณะเฉพาะของเมือง และความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place)
 - 2.3.1 อัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเมือง
 - 2.3.2 ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) และความผูกพันต่อชุมชน
 - 2.3.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความผูกพันต่อชุมชน
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคูณค่าของย่านชุมชนเก่าและการพัฒนาอย่างยั่งยืน
 - 2.4.1 องค์ประกอบของย่านชุมชนเก่าและเกณฑ์การพิจารณาคูณค่าของย่านชุมชนเก่า
 - 2.4.2 ประเภทของย่านชุมชนเก่า
 - 2.4.3 การพัฒนาย่านชุมชนเก่าอย่างยั่งยืน
- 2.5 แนวคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่
 - 2.5.1 ระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่
 - 2.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และระบบที่ตั้ง
- 2.6 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 2.6.1 การวิเคราะห์ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ของชุมชนตลาดเก่า
 - 2.6.2 การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน
 - 2.6.3 แนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาย่านเก่าให้ยั่งยืน

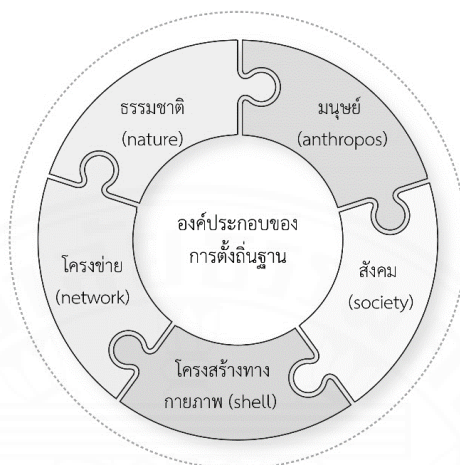
2.1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

2.1.1 ความหมายของการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ส่วนแหล่งตั้งถิ่นฐาน คือ รูปแบบที่มองเห็นชัดเจนจากภูมิประเทศ การตั้งถิ่นฐานเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ในอดีต จึงเน้นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทรศนะต่าง ๆ ที่มนุษย์เข้าครอบครองพื้นที่ รวมถึงศึกษารูปแบบการกระจายของแหล่งตั้งถิ่นฐาน สันฐานของแหล่งตั้งถิ่นฐาน และมักจะวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับรูปแบบทางกายภาพ (Chorley and Hagget, 1967, p. 22-27; Leong and Morgan, 1975, p. 39) การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จะเป็นตัวหล่อหลอมพฤติกรรมของมนุษย์ในการปรับตัวและใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตในสังคม (U.N. Center for Habitat Study, 1982, p.3-4) ซึ่งสอดคล้องกับ Leong and Morgan ที่อธิบายว่า การตั้งถิ่นฐานไม่ได้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอย่างเดียว แต่ยังรวมไปถึงสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมด้วย เช่น สังคม ศาสนา ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนนั้น ๆ (Leong and Morgan, 1975, p. 39)

การตั้งถิ่นฐานจึงมีส่วนประกอบสำคัญ คือ คน และพื้นที่ ส่วนประกอบที่สำคัญรองลงมาคือ การติดต่อ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การใช้บริการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการของคนกลุ่มนั้น (นำพลย์ กิจรักษ์กุล, 2528, น. 1) ซึ่งมีความแตกต่างกับ Broek and Webb ที่อธิบายว่าองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐาน ประกอบด้วย ตัวมนุษย์ อาคารบ้านเรือน ทรัพยากรสมบัติ ถนนหนทาง ตลอดจนแนวรั้วที่กั้นตัวอาคารออกจากกัน ยังรวมไปถึงบทบาทหน้าที่และรูปร่างของแหล่งตั้งถิ่นฐานเป็นส่วนรวม ด้วยสิ่งต่าง ๆ นี้เป็นผลรวมของวัฒนธรรมของสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจแตกต่างไปจากสังคมอื่น ๆ (Broek and Webb, 1968, p. 17-34) ขณะที่ Doxiadis กล่าวว่า ในการจัดรูปแบบพื้นที่ของมนุษย์เพื่อการอยู่รอดและยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นตามลำดับการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาของมนุษย์นั่นเองและการที่จะเข้าใจการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ได้ ต้องอาศัยมิติของเวลา และสถานที่ ที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานหลายลักษณะ ตั้งแต่ชั่วคราวไปจนถึงกึ่งกลางและถาวร โดยการศึกษาการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ต้องพิจารณาหลักเกณฑ์ 5 ประการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ คือ มนุษย์ (Man or Anthropos) สังคม (Society) ธรรมชาติ (Nature) โครงสร้างทางกายภาพ (Shell) และโครงข่าย (Network) ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแยกจากกันไม่ได้ (Doxiadis, 1976, p. 60-62) โดยแนวคิดโครงสร้างองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานนั้นเป็นแนวคิดที่ทำให้เห็นภาพรวมของความเป็นเมืองที่แสดงลักษณะครอบคลุมให้เห็นภาพเมืองในเชิงกว้างและมีองค์ประกอบเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่มีความสัมพันธ์กันและก่อให้เกิด

การตั้งถิ่นฐานขึ้น (ภาพที่ 2.1) ดังนั้นในการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ต้องอาศัยองค์ประกอบเหล่านี้ที่หลอมรวมเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชน เพื่อสร้างโครงสร้างที่สมบูรณ์พร้อมในประโยชน์ใช้สอย สุนทรียภาพ และเนื้อเมืองทางบริบทของวัฒนธรรม



ภาพที่ 2.1 องค์ประกอบสำคัญของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์. จาก Constantinos A. Doxiadis, (1976, p. 60-62), ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

นอกจากนี้การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยังหมายถึงการบุกเบิกและเข้าอยู่อาศัยครอบครองพื้นที่ส่วนหนึ่งส่วนใดของโลกที่ไม่มีผู้ใดอาศัยมาก่อน รูปแบบและขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานมีความซับซ้อนต่างกันไป หน่วยของการตั้งถิ่นฐานจึงเป็นการแสดงออกซึ่งการจัดการพื้นที่ของมนุษย์ในรูปของอาคาร บ้านเรือน ถนนและการใช้ที่ดินตลอดจนถึงผลกระทบที่มีต่อสภาพแวดล้อม (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536, น. 1) อีกทั้งยังเป็นเครื่องมือ อุปกรณ์และความสะดวกสบายต่าง ๆ ที่มนุษย์คิดขึ้นมาเมื่อตั้งตัวอยู่เป็นหลักเป็นแหล่งแล้วและมีการใช้มากที่สุด เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มนุษย์ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและปฏิบัติการกิจ เป็นรากฐานการพัฒนาการค้า การบริหาร และอุตสาหกรรม ทั้งยังเป็นสถานที่พักผ่อน แหล่งศึกษาอบรม และประกอบกิจกรรมทางด้านวัฒนธรรมและสังคมด้วย (Broek and Webb, 1968, p. 17-34) โดยการตั้งถิ่นฐานในอดีตจะนิยมอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ เพื่อให้เกิดความสะดวกในการเข้าถึงการเดินทาง การบริโภคและอุปโภคต่าง ๆ มีเส้นทางสามารถติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้า และวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงไปถึงกิจกรรมในพื้นที่

ทั้งนี้สามารถสรุปได้ว่า การตั้งถิ่นฐาน คือ ความสัมพันธ์ที่มีระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยในช่วงแรกจะมองการตั้งถิ่นฐานเป็นการบุกเบิก หรือการเข้ามาอาศัยที่ใดที่หนึ่ง มีการครอบครองพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ และมีการพัฒนาให้เกิดความสะดวกสบายมากขึ้นเพื่อตอบสนองปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ โดยในแต่ละพื้นที่ของการตั้งถิ่นฐานจะมีความแตกต่างกัน ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม กิจกรรมและวิถีชีวิตของคนแต่ละพื้นที่ โดยจะมีความแตกต่างกันไปแต่ละช่วงเวลา

ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ สังคม และวัฒนธรรม ส่งผลให้มนุษย์ต้องมีการปรับตัวเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างอยู่รอด

2.1.2 ลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เริ่มจากการรวมตัวของกลุ่มชนขนาดเล็ก ต่อมาหลาย ๆ ชุมชนรวมกันเกิดเป็นหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล จากตำบลกลายเป็นเมือง จากเมืองกลายเป็นเมืองใหญ่ลักษณะและรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกันเนื่องจากความแตกต่างของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคม (มну วลัยเพ็ชร, 2520, น.1) ซึ่งในการตั้งถิ่นฐานที่มีคนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มโดยจะมีความเป็นแบบเดียวกันทางสังคมของประชากร (Homogeneity of Population) เกิดจากความเชื่อ ประเพณี ภาษา รูปแบบกิจกรรมและพฤติกรรม โดยเฉพาะสถาบันศาสนาและสถาบันครอบครัวที่มีอิทธิพลอย่างมากกับสมาชิกในสังคม รวมถึงระบบการปฏิสัมพันธ์ของผู้นในชุมชน (System of Interaction) ที่ส่วนใหญ่จะรู้จักกันและมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน เช่น การพูดคุย การร่วมพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ โดยสำนักงานผังเมืองกรุงเทพมหานคร (2549) มีการแบ่งลักษณะและรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ 4 ลักษณะ ดังนี้

2.1.2.1 การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement)

ส่วนใหญ่ปรากฏในบริเวณที่เป็นที่ราบ โดยบ้านเรือนตั้งเรียงยาวไปตามปัจจัยที่ตั้งพื้นฐาน มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชน การค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ จึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย โดยสามารถจำแนกได้ 3 รูปแบบ ดังนี้

(1) การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำ

ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (Natural Levee) ที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได (River Terrace) ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรก ๆ ของโลก เมืองหลวงหรือเมืองต่าง ๆ มักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสิ้น โดยแม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ทำให้เกิดอาหาร การคมนาคม สันทนาการเมืองต่าง ๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวก แหล่งอารยธรรมที่เกิดขึ้นในโลก ส่วนใหญ่ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำ นอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่าง ๆ สู่บริเวณรอบนอก

(2) การตั้งถิ่นฐานริมคลอง

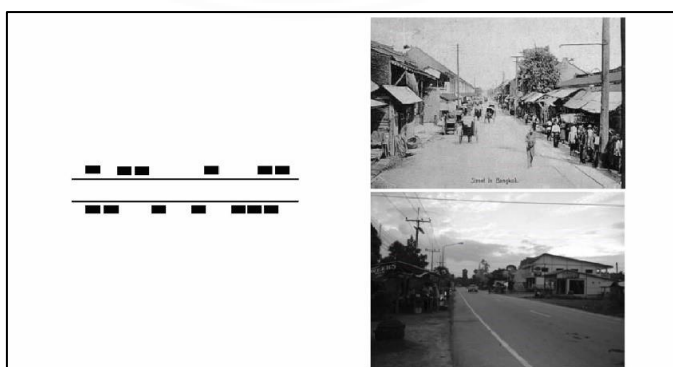
เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่ง มีทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร อีกทั้งไว้ใช้อุปโภคและบริโภค ดังนั้นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่าง ๆ การขุดคลองจึงมีความสำคัญในการเป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ในด้านประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการปลูกพืชการเกษตร นอกจากนี้ยังเป็นเส้นทางคมนาคมให้เกิดความสะดวก โดยถือเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ มีลักษณะเกาะตัวเป็นแนวยาวติดต่อกันตลอดทั้งสองฝั่งคลอง



ภาพที่ 2.2 การตั้งถิ่นฐานริมคลอง. สืบค้นจาก สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ, 2549.

(3) การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามฝั่งถนน

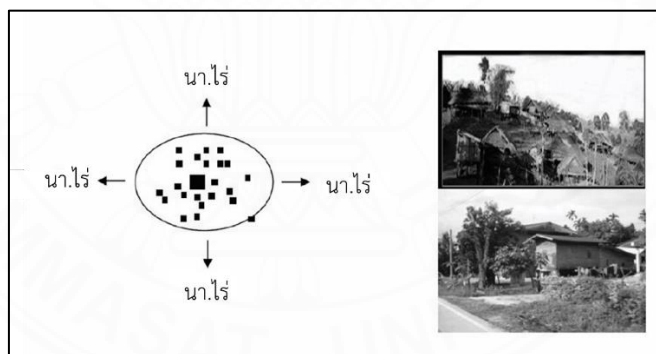
การขยายตัวของเมือง ส่งผลให้เกิดการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกมากขึ้น โดยถนนที่เกิดขึ้นระยะหลังได้ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนนเพราะเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวกและรวดเร็วกว่าทางน้ำ ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือเป็นเมืองเกิดขึ้น



ภาพที่ 2.3 การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามฝั่งถนน. สืบค้นจาก สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ, 2549.

2.1.2.2 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (Cluster Settlement)

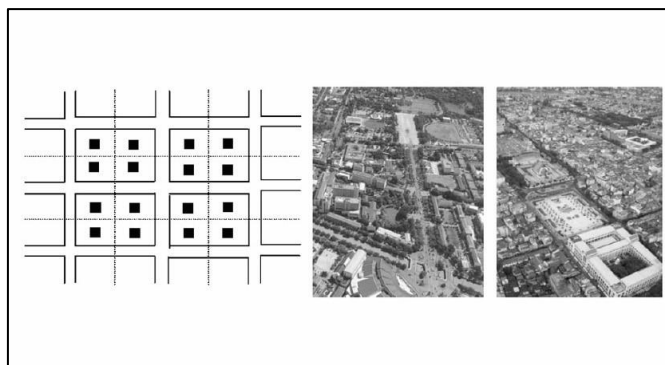
ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้เป็นการรวมกลุ่มของบ้านเรือนที่เกิดจากอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดและควบคุม โดยเฉพาะปัจจัยทางธรรมชาติ จะเกิดขึ้นในบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคม เช่น บริเวณลำน้ำสองสาย ลำน้ำตัดกับเส้นทางถนนหรือบริเวณทางแยกของเส้นทางรถยนต์ รวมถึงลักษณะของหมู่บ้านที่เป็นที่สูงทำให้มีพื้นที่จำกัดต้องสร้างใกล้ชิดกัน รอบ ๆ หมู่บ้านอาจเป็นลุ่มลำห้วยหรือนา นอกจากนี้ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประชากรยังส่งผลต่อการกระจุกตัวของบ้านเรือนอีกด้วย โดยลักษณะทางวัฒนธรรมมรดกที่สืบทอดกันมาในวงศ์เครือญาติ ความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ทำให้ต้องสร้างบ้านเรือนใกล้ชิดกัน นอกจากนี้ลักษณะทางวัฒนธรรมของที่ตั้งชุมชน การคมนาคมที่สะดวก ยังทำให้ชุมชนรวมกันเป็นกระจุกและเกาะกลุ่มกันโดยมีศาสนสถานเป็นศูนย์กลางชุมชนในท้องถิ่น เช่น วัด โบสถ์ มัสยิด ฯลฯ (ประสิทธิ์ คุณรัตน์, 2524) โดยระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานอาจเริ่มจากบ้านเดี่ยวโดด ๆ และเมื่อจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มส่วนใหญ่จะเป็นการตั้งถิ่นฐานของชนบทที่มีที่ดินไม่จำกัดเหมือนกับที่ดินในเมือง สามารถทำการประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู วัว ฯลฯ จะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ ๆ บ้าน



ภาพที่ 2.4 การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (cluster settlement). จาก สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ, 2549.

2.1.2.3 การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (Uniform Settlement)

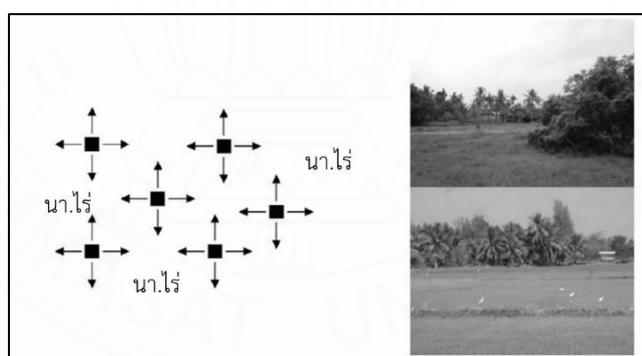
ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบระเบียบจะปรากฏในลักษณะพื้นที่ภูมิประเทศที่มีการกระจายตัวของทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกของเส้นทางคมนาคมไม่แตกต่างกันมากนัก พบได้ในบริเวณพื้นที่จัดสรรให้มีขนาดและระยะห่างเท่า ๆ กันมีถนนตัดผ่านเป็นตารางซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานของนิคมสร้างตนเอง



ภาพที่ 2.5 การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ. จาก สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ, 2549.

2.1.2.4 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (Scattered Settlement)

เป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือนกระจุกกระจายอยู่รอบ ๆ ย่านชุมชนที่เป็นศูนย์กลางร่วมกันของชุมชน เช่น วัด โบสถ์ โรงเรียน สถานีอนามัย หรือตลาด ฯลฯ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะพบในบริเวณชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยตั้งอยู่กระจายบนพื้นที่เกษตรกรรมเนื่องมาจากความสะดวกในการประกอบอาชีพ สำหรับประเทศไทยมักจะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรรม ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ ทำให้ไม่เสียเวลาในการเดินทางระหว่างบ้านกับพื้นที่เกษตร



ภาพที่ 2.6 การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย. จาก สำนักผังเมืองกรุงเทพฯ, 2549.

ดังนั้นสามารถสรุปได้ว่า รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่มีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยหรืออิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน คือ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ที่มีผลต่อการเลือกตำแหน่งที่ตั้ง นอกจากนี้ยังรวมถึงความต้องการความสะดวกในการเดินทาง การค้าขาย ส่งผลให้เกิดการรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน และเมืองตามลำดับ

2.1.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน

เมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัว จึงเกิดการรวมกลุ่มกันขึ้น เพื่อตั้งที่อยู่อาศัย โดยจะเลือกให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิต โดยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน 3 ประการ ดังนี้

1) ปัจจัยทางธรรมชาติ ได้แก่ สภาพภูมิประเทศ อากาศ ดิน แร่ธาตุ แหล่งน้ำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่กำหนดความเหมาะสมของการตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกๆ และเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในการเลือกตั้งถิ่นฐาน (Trewartha, 1969, p. 77-78) ซึ่งสอดคล้องกับ นำพวลย์ กิจรักษ์กุล (2528, น. 14) กล่าวว่า เหตุผลในการเลือกตั้งถิ่นฐานที่มีความแตกต่างกัน อิทธิพลที่สำคัญคืออิทธิพลด้านสภาพธรรมชาติ การตัดสินใจเลือกตั้งถิ่นฐานบริเวณใด ๆ ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติด้วย

2) ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และสังคม โดยเป็นปัจจัยที่เกิดขึ้นภายหลังเมื่อการตั้งถิ่นฐานได้เริ่มเกิดขึ้นและผ่านระยะการตั้งตัวไปได้แล้ว หลังจากนั้นความแตกต่างในเรื่องการขยายตัวและความมั่นคงของแหล่งตั้งถิ่นฐานจะขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่น จะมีการเลือกบริเวณที่ใกล้กับแหล่งวัตถุดิบ บริเวณที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม เส้นทางคมนาคมที่มีความเชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีอิทธิพลต่าง ๆ อันเกิดจากนโยบายการตัดสินใจของรัฐบาล และมีผลโดยตรงต่อลักษณะการตั้งถิ่นฐานเพื่อความสะดวกสบายของประชาชนและความปลอดภัย (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, 2536, น. 165-166) โดยระบบของการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ เกิดจากความสัมพันธ์ของแหล่งตั้งถิ่นฐานจำนวนหนึ่งในลักษณะที่เป็นพลวัตและเปลี่ยนไปตามกาลเวลา ทั้งเป็นระบบที่ต้องพึ่งพากันและกันทำหน้าที่เป็นแหล่งสร้างสรรค์ส่งผ่านเปลี่ยนแปลงและสะท้อนความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นส่วนรวม (Boyden, 1972, p. 37)

3) ปัจจัยทางวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนความเชื่อของแต่ละกลุ่มชน ได้แก่ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สถานที่ประวัติศาสตร์ สถานที่ประเพณีนิยม ความเชื่อต่าง ๆ โดยสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐานที่มีความแตกต่างกัน โลกทัศน์ ความเชื่อ และความต้องการของคนในพื้นที่ จะสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมโยงไปสู่แหล่งที่ตั้งและสิ่งแวดล้อม โดยผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สังคม และวัฒนธรรมของคนในชุมชน

แม้ปัจจัยทั้งสามข้างต้นจะมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ แต่แน่นอนว่าความแตกต่างของแต่ละปัจจัยย่อมมีมากขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง รวมทั้งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและความเชื่อของแต่ละชุมชน เหตุนี้เองที่ส่งผลให้การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกันไป

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม

มนุษย์ส่วนใหญ่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคม จำเป็นที่จะต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ดังนั้นจึงต้องมีระเบียบแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน เพื่อที่จะสามารถควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนแสดงออกมาในรูปแบบของ “วัฒนธรรม” เนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง โดยวัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการทางสังคมและจิตใจของมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ช่วยให้โครงสร้างทางสังคมคงอยู่ เพราะมีความผูกพันทางจิตใจของหลาย ๆ คนเข้าด้วยกัน ซึ่งรากฐานของสังคมก็คือวัฒนธรรม ดังนั้นการพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นต้องอาศัยวัฒนธรรมเป็นตัวตั้งหรือเป็นรากฐาน สังคมจึงจะมีความมั่นคงและยั่งยืน (ประเวศ วะสี, 2547, น. 23)

2.2.1 ความหมายของวัฒนธรรม

ในทางภาษาศาสตร์ วัฒนธรรมเป็นคำสมาสซึ่งเกิดจากการนำคำนามสองคำ คือ คำว่า “วัฒนธรรม” มาผสมกับคำว่า “ธรรมะ” โดย วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญ ความงดงามรุ่งเรือง ความมั่งคั่ง ส่วนคำว่า ธรรมะ หมายถึง ความดี ความชั่ว ข้อประพฤติปฏิบัติ ดังนั้นวัฒนธรรมจึงหมายถึง ความประพฤติปฏิบัติในทางที่ดี หรือธรรมชาติแห่งความเจริญงอกงามของชีวิต ความเป็นอยู่ และความเป็นไปของสังคม นอกจากนี้ วัฒนธรรม แปลมาจากภาษาอังกฤษ คือ “Culture” ซึ่งมีรากศัพท์มาจาก “Cultura” ในภาษาละติน มีความหมายว่า การเพาะปลูกหรือการปลูกฝัง คือ มนุษย์เป็นผู้อบรมบ่มนิสัยให้เกิดความงอกงาม โดยวัฒนธรรมได้แทรกซึมไปทั่วทุกกิจกรรมของการดำเนินชีวิต นับตั้งแต่ภาษาพูด ภาษาเขียน การแต่งกาย การกินอยู่หลับนอน ทุกอิริยาบถของมนุษย์จะได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา โดยสามารถสื่อถึงนิสัยหรือความเคยชิน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิธีการ ประพฤติปฏิบัติ ความเชื่อ ค่านิยม ศิลปะ รวมทั้งภาษาและวัตถุสิ่งของต่าง ๆ โดยวัฒนธรรมของสังคมจะซึมซาบเข้าไปในตัวบุคคลนั้นตั้งแต่ออกจากท้องมารดาจนกระทั่งตายไปจากสังคม ในการเรียนรู้เรื่องของวัฒนธรรมจึงช่วยให้เกิดความเข้าใจพฤติกรรมของบุคคลหรือมนุษย์ได้ (พิภพ วังเงิน, 2547, น. 139; ไพบูลย์ ช่างเรียน, 2532, น. 39; รัตนา ศิริชยานันท์ 2542, น. 14) ซึ่งสอดคล้องกับ ยศ สันติสมบัติ (2540, น. 100) กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นระบบความเชื่อและค่านิยมทางสังคม ซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์ โดยหมายถึงกฎระเบียบหรือมาตรฐานของพฤติกรรมที่คนในสังคมยอมรับ โดยต่างกลุ่มก็ต่างมีวิถีชีวิตและต่างพฤติกรรมของคนในสังคมต่างประเภทกัน ซึ่ง

ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ ทำให้วัฒนธรรมแบบแผน พฤติกรรมแตกต่างกันไปด้วย (สุรางค์ จันทวานิช, 2533, น. 11) นอกจากนี้ในทัศนะของบุคคลภายนอกวัฒนธรรมถือเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและเป็นเอกลักษณ์ โดยจะเกิดขึ้นได้เมื่อมนุษย์ที่อยู่ในสังคมเดียวกันตกลงกันว่าจะยึดระบบหรือพฤติกรรมใดเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร ข้อตกลงนี้เป็นการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อสมาชิกในสังคมจะได้เข้าใจตรงกัน และยึดระบบเดียวกันเป็นระบบสัญลักษณ์ ขณะที่นิยพรณ วรณศิริ (2550, น. 45) ให้ความหมายที่ต่างออกไปว่า วัฒนธรรม คือ พฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้รับการจัดสรรขึ้นมาด้วยความจงใจ ความหมายของวัฒนธรรมมี 2 ความหมาย คือ 1. ความหมายในเชิงมนุษยศาสตร์ หมายถึง ความดีงามไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมของคน สัตว์ สิ่งของ จะต้องแสดงออกถึงความดีงามจึงจะเป็นวัฒนธรรม และ 2. ความหมายในเชิงสังคมศาสตร์ แบ่งออกเป็น 2 ความหมาย คือ การให้ความหมายในเชิงสังคมวิทยา (Sociology) ให้ความหมายว่า เป็นกระบวนการอบรม ปลุกฝังสั่งสอน เรียนรู้ถึงการดำรงชีวิตที่เป็นรูปแบบเดียวกัน แล้วเก็บไว้เป็นมรดกตกทอดส่งต่อให้สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคมต่อไป และการให้ความหมายในเชิงมานุษยวิทยา (Anthropology) ว่าวัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่กลั่นกรองมาจากความคิดที่จะหาวิธีการมาตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ อันได้แก่ การตอบสนองความต้องการที่มนุษย์จะยืนหยัดในการอยู่รอด เช่น การหาอาหารและการกินอาหารเพื่อให้ร่างกายคงอยู่ และเจริญเติบโตตามวัย การจัดกลุ่มอยู่ร่วมกันของมนุษย์ การเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ การสื่อสารความคิดต่อกัน การมีจิตใจที่ดี ที่มั่นคง ไม่หวั่นไหว เป็นพฤติกรรมที่จะไม่ทำให้เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น อีกทั้งยังครอบคลุมไปถึงสิ่งที่บุคคลกระทำ บุคคลรับรู้ ตลอดจนสิ่งที่มนุษย์สร้างและใช้ หรือนักวิจัยเชิงคุณภาพอาจมองวัฒนธรรมเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ว่าเป็นพฤติกรรมของบุคคล ซึ่งสะท้อนจากสิ่งที่พวกเขาเรียนรู้ และนำพวกเขาไปสู่การปฏิบัติตนที่คิดว่าเหมาะสมตามสามัญสำนึกที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง (Spradley, 1980, p. 6)

ทั้งนี้ อำนวย พิรุณสาร (2546, น. 24-27) ได้ศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางวัฒนธรรม ซึ่งสามารถสรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมมีอยู่ 6 ประการ ดังนี้

- 1) วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (Shares Ideas) และค่านิยมทางสังคม (Social Values) มองวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อช่วยในการดำรงชีวิต และมนุษย์ต้องการการยอมรับจากสังคม จึงต้องประพฤติตนให้สอดคล้องกับสิ่งที่บุคคลส่วนใหญ่ในสังคมเห็นดีเห็นงามด้วย
- 2) วัฒนธรรมเป็นการเรียนรู้ของมนุษย์ (Pattern of Learned) โดยเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ซึ่งมักพบในรูปแบบพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ที่เป็นผลมาจากการ

อบรมสั่งสอนและฝึกปฏิบัติ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเอง เช่น การรับประทานอาหาร การทักทายกัน ทั้งหมดนี้เกิดจากการเรียนรู้การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม เริ่มตั้งแต่เกิดไปจนตาย และมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง หรือสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่งได้ (อมรา พงศาพิชญ์, 2541, น. 26)

3) วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการกำหนดและใช้สัญลักษณ์ (Symbol) โดยมองพฤติกรรมของมนุษย์มีต้นกำเนิดมาจากการใช้สัญลักษณ์ แม้แต่การดำรงชีวิตในปัจจุบันมีความเกี่ยวข้องกับสัญลักษณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น เงินตรา สัญลักษณ์ไฟจราจร สัญลักษณ์ทางศาสนา และสัญลักษณ์ทางภาษา เป็นต้น

4) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา เพราะวัฒนธรรมทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ รู้จักการวางกฎเกณฑ์การดำเนินชีวิตอย่างมีแบบแผน ตลอดจนความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ (สุพัตรา สุภาพ, 2543, น. 101) ทำให้มนุษย์ในสังคมทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งวัฒนธรรมยังสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ เป็นพื้นฐานในการพัฒนาเทคโนโลยีและความเจริญก้าวหน้าเพื่อความอยู่รอดของมนุษย์

5) วัฒนธรรมคือการกำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว ซึ่งลักษณะการนิยามความหมายของชีวิต อาจจะอยู่ในรูปแบบของศาสนา พิธีกรรม เมื่อมนุษย์ได้กำหนดความหมายดังกล่าวแล้ว ย่อมกลายเป็นการสร้างแนวความคิดพื้นฐานของระบบสังคมขึ้นมา

6) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนได้ (Culture is Change and Adaptive) โดยเชื่อกันว่าวัฒนธรรมมีรากฐานมาจากการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และการที่วัฒนธรรมเกิดจากแนวความคิดของมนุษย์เอง ทำให้วัฒนธรรมสามารถมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ไม่คงที่และไม่ตายตัว หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมและความต้องการของมนุษย์ในแต่ละช่วงเวลา

ดังนั้นวัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เป็นธรรมชาติ โดยวัฒนธรรมสามารถเกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นรูปแบบวิถีคิดและรูปแบบวิถีชีวิตที่คนในสังคมส่วนใหญ่อยึดถือในการดำเนินชีวิต ส่งผลให้การดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรม จำเป็นต้องเข้าใจบริบทและเงื่อนไขของสภาพแวดล้อม ตลอดจนสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อปรับปรุงวิถีชีวิตให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดยั้ง (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2533, น. 6) อีกทั้งวัฒนธรรม

ยังสะท้อนว่าคนในสังคมนั้นเป็นผู้ก่อให้เกิดการพัฒนาหรือเป็นผู้สร้างปัญหาให้กับสังคม ในการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาที่เอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง (ประเวศ วะสี, 2547, น. 21) เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ของเมืองต่อไป

โดยสรุปว่า วัฒนธรรมมีความสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิต ทุกสิ่ง ทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นมานับตั้งแต่ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา กฎหมาย ศิลปะ จริยธรรม ตลอดจนวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ซึ่งวัฒนธรรมเป็นตัวควบคุมพฤติกรรม อีกทั้งยังเป็นตัวกำหนดทิศทางให้บุคคล กลุ่มคนในสังคมนั้น ๆ ยึดถือแล้วนำไปปฏิบัติให้เป็นไปในแนวเดียวกัน กลายเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำของคนในสังคมเป็นส่วนใหญ่ อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ เพราะการจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้มนุษย์จะต้องรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติและจะต้องรู้จักควบคุมความประพฤติของมนุษย์ด้วยกัน

2.2.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นผลรวมมาจากการที่มนุษย์ได้เข้ามาควบคุมธรรมชาติแวดล้อมและพฤติกรรมของมนุษย์ ส่งผลให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคม ระบบความเชื่อ ศิลปกรรม ค่านิยม และวิทยาการต่าง ๆ โดยวัฒนธรรมมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 4 ประเภท (สุพัตรา สุภาพ, 2543, น. 107-108) ได้แก่

1) องค์วัตถุ (Instrumental and Symbolic Objects) คือ วัฒนธรรมทางวัตถุที่มีรูปร่างและสามารถสัมผัสได้ เช่น ภาพเขียน ภาษา สัญลักษณ์ที่ใช้ในการติดต่อเพื่อสื่อความหมายให้เกิดความเข้าใจตรงกัน

2) องค์การ (Association or Organization) คือ กลุ่มที่มีการจัดการอย่างเป็นระเบียบหรือมีโครงสร้างอย่างเป็นทางการ โดยมีการวางกฎระเบียบข้อบังคับและวัตถุประสงค์ไว้อย่างแน่นอน และเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดในสังคมที่ซับซ้อน ได้แก่ ครอบครัว สมาคม สถาบัน สโมสร เป็นต้น

3) องค์พิธีการ (Usage) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยอมรับกันโดยทั่วไป โดยส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากศาสนา เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องการเกิด การหมั้น การแต่งงาน การบวช การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ซึ่งการแสดงออกในรูปพิธีกรรมต่าง ๆ จะเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในสังคมแต่ละสังคม และอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพแวดล้อมของสังคมนั้น ๆ

4) องค์คติหรือมโนทัศน์ (Concepts) คือ ความเข้าใจ ความเชื่อ ความคิดเห็น ตลอดจนอุดมการณ์ต่าง ๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีมาตรฐานในการคิดและตัดสินใจแตกต่างกันออกไปตามสภาพแวดล้อมของตน

ทั้งนี้ ยิ่งยง เรืองทอง (2542, น. 11-12) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเพิ่มเติมอีกว่า องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นสภาพที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในสังคมโดยเฉพาะเนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีชีวิต มีวิธีการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องกันและสามารถสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆเพิ่มเติมขึ้นมาได้ เช่น การคิดสร้างเครื่องมือมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการทางสังคม เพราะลำพังแขนขาของมนุษย์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้เพียงพอ ดังนั้นมนุษย์จึงคิดหาสิ่งประดิษฐ์ขึ้นมาอำนวยความสะดวกสบาย ด้านคุณลักษณะพิเศษเหล่านี้ทำให้มนุษย์สามารถสร้างสัญลักษณ์ (Symbolic Objects) เป็นเครื่องหมายแทนคำพูด ภาษา และสามารถใช้สัญลักษณ์เป็นอุปกรณ์ในการคิดช่วยส่งเสริมความเจริญงอกงาม

สรุปได้ว่า องค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น จะปรากฏทั้งเชิงรูปธรรมที่สามารถจับต้องได้ เช่น ชุดแต่งกาย อาคารสถาปัตยกรรม ฯลฯ และองค์ประกอบเชิงนามธรรมที่สะท้อนออกมาเป็นระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม โดยองค์ประกอบทางวัฒนธรรมจะช่วยให้เข้าใจในองค์รวมความรู้และภูมิปัญญา ซึ่งมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ มีการกำหนดกฎเกณฑ์ให้มนุษย์ดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีระเบียบ แบบแผน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ให้ตอบสนองรองรับกับสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อเป็นการปรับตัวให้ทันกับสภาพสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และยังช่วยให้มนุษย์ปรับตนเองเข้ากับสภาพแวดล้อม เป็นพื้นฐานในการพัฒนาความเจริญด้านเทคโนโลยี เพื่อความเจริญ และความอยู่รอดของมนุษย์

2.2.3 มรดกทางวัฒนธรรมในแง่ของรูปธรรมที่ปรากฏและความหมายเชิงนามธรรมที่ซ่อนอยู่

มรดกทางวัฒนธรรม” มาจากคำว่า “มรดก” (Heritage) และคำว่า “วัฒนธรรม” (Culture) โดยคำว่า “มรดก” ความหมายโดยทั่วไปที่เข้าใจกันคือ ทรัพย์สินสมบัติที่พ่อแม่ได้มอบให้แก่บุตรหลานของตน ซึ่งสอดคล้องกับคำจำกัดความที่ปรากฏในพจนานุกรม Oxford Dictionary (2013) กล่าวว่า “มรดก” หมายถึง ทรัพย์สินที่อาจได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ หรือเป็นสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุที่มีคุณค่า (Value) และมีคุณภาพ (Quality) ที่ได้รับการสืบทอดมาจากรุ่นก่อน เช่น อาคารประวัติศาสตร์ ประเพณีทางวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งจะเห็นได้ว่าคำว่ามีรดกตามความหมายที่กล่าวมานี้ ได้หมายรวมไปถึงการถ่ายทอดสืบทอดกันทั้งในสิ่งที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ ทั้งในรูปของวัตถุ อาคาร สิ่งก่อสร้าง และสิ่งที่เป็นการปฏิบัติสืบทอดกันมาในรูปแบบของประเพณี เป็นต้น สำหรับคำว่า “วัฒนธรรม” ตามความหมายที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น สรุปใจความสำคัญได้ว่า หมายถึง สิ่งดีงามที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมาจากเหตุผลของการอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งในรูปแบบกิจกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์คิดค้น ทั้งนี้มรดกทางวัฒนธรรมนั้นมีหลายประเภท ไม่ได้เป็นเพียงโบราณสถาน อาคาร พื้นที่ประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นทั้งหมดรวมทั้งธรรมชาติและระบบนิเวศ ซึ่งเป็นเครื่องหมายแสดงกิจกรรมและความสำเร็จของมนุษย์ในอดีต และเป็นหนึ่งในทรัพยากรที่ไม่สามารถ

สร้างขึ้นใหม่ได้ที่สำคัญของโลก (Feilden and Jokileht, 1998, p. 11) ขณะที่กรมศิลปากรมีการจำแนกประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Tangible Cultural Heritage)

หมายถึง วัตถุ หรือสถานที่ที่เกิดขึ้นจากฝีมือการประดิษฐ์ คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือการใช้ประโยชน์จากมนุษย์ โดยสามารถมองเห็นและจับต้องได้ สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวอาจจะใช้เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งและทิ้งร้างไป หรือใช้ประโยชน์มาจนกระทั่งปัจจุบัน ดังนี้

ตารางที่ 2.1

ประเภทมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม

ประเภทของมรดกทางวัฒนธรรม	ความหมาย
ศิลปวัตถุ	สิ่งที่ทำด้วยฝีมือและเป็นสิ่งที่นิยามกันว่ามีคุณค่าทางศิลปะ
โบราณวัตถุ	สังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ประดิษฐ์หรือเกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยประวัติเกี่ยวกับสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
โบราณสถาน	อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุ หรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ การก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดี
อนุสรณ์สถานและแหล่งประวัติศาสตร์	สถานที่ตั้งของเมืองหรือชนบทซึ่งพบหลักฐานของอารยธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นพิเศษที่นั้น และเป็นหลักฐานของความเจริญ ก้าวหน้าที่สำคัญ หรือเป็นหลักฐานเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
จิตรกรรม	เป็นผลงานทางศิลปะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพวาดหรือภาพพิมพ์ที่ปรากฏอยู่ในโบราณสถานและปรากฏอยู่บนโบราณวัตถุและศิลปวัตถุ
ศิลปหัตถกรรม	เครื่องมือ เครื่องใช้ เสื้อผ้า และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่มีการคิดค้นโดยชุมชนท้องถิ่นและผลิตขึ้นอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน โดยใช้วัสดุในท้องถิ่น โดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ

หมายเหตุ. จาก กรมศิลปากร, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

2) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible Cultural Heritage)

โดยครอบคลุมถึงความคิด ความเชื่อ ประเพณีขนบธรรมเนียม แบบแผนและข้อปฏิบัติในกลุ่มหรือสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส หากมีการนำวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมไปประพจน์ปฏิบัติแล้ว สามารถเกิดเป็นวัฒนธรรมรูปธรรมที่สามารถมองเห็นหรือจับต้องได้ ดังนี้

ตารางที่ 2.2

ประเภทมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม

ประเภทของมรดกทางวัฒนธรรม	ความหมาย
ขนบธรรมเนียมประเพณี	ประกอบด้วยประเพณีเฉพาะบุคคล เช่น การเกิด การตาย การแต่งงาน การหมั้น เป็นต้น และประเพณีส่วนรวม เช่น การประกอบพิธีทางศาสนา ในเทศกาลสำคัญ ๆ เป็นต้น
ภาษาและวรรณกรรม	ครอบคลุมถึงภาษาพูดและภาษาเขียน โดยจัดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ใช้เพื่อการสื่อสารเพื่อให้สมาชิกในสังคมได้รู้ความคิด ความต้องการของตนเองกับผู้อื่น ทั้งนี้ ภาษาของแต่ละพื้นที่ แต่ละยุคสมัย ย่อมมีความแตกต่างกัน สามารถบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของสังคมได้เป็นอย่างดี
ศิลปะการแสดง	เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีจุดประสงค์หลักเพื่อความบันเทิง โดยมักจะมีเครื่องแต่งกาย เครื่องดนตรีและบทเพลงหรือบทประพันธ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาวัฒนธรรมรูปธรรมอย่างชัดเจน

หมายเหตุ. จาก กรมศิลปากร, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

ทั้งนี้ วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ (2553, น. 2) ได้กล่าวไว้ว่า มรดกทางวัฒนธรรมเป็นพื้นที่หรือสิ่งแวดล้อมที่สะท้อนถึงโฉมหน้าทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของมนุษยชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับองค์ความรู้และค่านิยมร่วมกันของสังคม บอกเล่าเรื่องราวที่มนุษย์ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ กิจกรรมของผู้คน และขนบธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติในประวัติศาสตร์ อันสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่ยังคงอยู่สืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความพิเศษและไม่สามารถทดแทนได้

สรุปได้ว่า มรดกทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น โดยมีลักษณะทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม สามารถสะท้อนแบบแผนหรือเนื้อหาของมรดกทางวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต เช่น การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ อาชีพ ประเพณี อาคารสถาปัตยกรรมระบบความเชื่อ เครื่องนุ่งห่ม การคมนาคม การศึกษา และการปกครอง โดยแบบแผนหรือเนื้อหาของมรดกทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในอดีตเหล่านี้ บางอย่างอาจมีความเลือนรางหายไป แต่บางอย่างก็ยังคงมีความสำคัญสืบเนื่องอยู่จนถึงปัจจุบัน เพราะมนุษย์ในสังคมนั้นยังคงยึดถือปฏิบัติต่อมา ซึ่งเป็นลักษณะ

ของสังคมที่มีการสืบทอดจากคนในรุ่นก่อน รักษาให้ดำรงอยู่ในปัจจุบันและเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นต่อ ๆ ไป ในอนาคต และสามารถสร้างความแตกต่างของขนบธรรมเนียม ประเพณี และจิตวิญญาณแห่งความสำเร็จในอดีต ดังนั้นมรดกวัฒนธรรมจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่ง que แสดงถึงการเป็นตัวตนของคน การสร้างอัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่นั้น ๆ

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ลักษณะเฉพาะของเมือง และความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place)

2.3.1 อัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเมือง

2.3.1.1 อัตลักษณ์

อัตลักษณ์ หมายถึง ลักษณะเฉพาะ โดยในราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมาย คำว่า อัตลักษณ์ ประกอบด้วยคำว่า อัต (อัต-ตะ) ซึ่งหมายถึง ตน หรือ ตัวเอง กับคำว่า ลักษณะ ซึ่งหมายถึง สมบัติเฉพาะตัว คำว่า อัตลักษณ์ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Identity หมายถึง ผลรวมของลักษณะเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งทำให้สิ่งนั้นเป็นที่รู้จักหรือจำได้ แต่ละสังคมมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง โดยอัตลักษณ์ คือ ความรู้สึกนึกคิดต่อตนเองว่า “ฉันคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับคนอื่น โดยผ่านการมองตัวเองและคนอื่น มองเราในขณะนั้น (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2543, น. 4) มนุษย์ได้สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางสังคมทำให้เกิดการหล่อหลอมให้สมาชิกในสังคมมีทัศนคติ ความเชื่อ ความสนใจ ความคิดสร้างสรรค์ไปในทางเดียวกัน ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (ดำรง ฐานติ, 2546, น. 3) ทั้งนี้อัตลักษณ์ยังเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างของสังคม โดยแยกไม่ออกระหว่างปัจเจกกับสังคม เพราะมีความทับซ้อนกันอยู่ สังคมเป็นสิ่งที่หล่อหลอมความเป็นตัวตน ขณะเดียวกันตัวตนก็หลอมรวมกันเป็นสังคม ซึ่งสามารถใช้คำว่า “อัตลักษณ์” แทน “เอกลักษณ์” หมายถึงพื้นที่ที่มีความต่อระหว่างความเป็นปัจเจกที่เชื่อมต่อกับสัมพันธ์กับสังคม (Social Aspect) โดยสังคมจะกำหนดบทบาทหน้าที่และระบบคุณค่าที่ติดตัวมา เช่น ความเป็น พ่อ แม่ ความเป็นลูกศิษย์ อาจารย์ เป็นต้น อัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งตายตัว เมื่อบริบทของสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปความหมายของอัตลักษณ์ก็เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคมเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา (อภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2543, น. 4) ซึ่งสอดคล้องกับ Berger and Luckmann (1967, p. 173) กล่าวว่าอัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางสังคม อาจมีความคงที่ ปรับเปลี่ยน หรือเปลี่ยนแปลงรูปแบบไป โดยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นหลัก

นอกจากนี้ บุรฉัตร บุญสนิท (2546, น. 65) กล่าวว่า อัตลักษณ์คือสิ่งที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของคน ซึ่งส่วนหนึ่งก็จะเป็นลักษณะของตัวตนภายนอก เช่น กิริยาท่าทาง ภาษา การแสดงออกต่อบุคคลอื่น กับอัตลักษณ์ของตัวตนภายใน ได้แก่ ความรู้สึกนึกคิด นิสัยใจคอ คตินิยม ความเชื่อ และสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยอัตลักษณ์ เป็นคำที่ใช้สื่อถึงความเป็นตัวตนของบุคคล และเป็นตัวบ่งชี้ลักษณะเฉพาะของสังคม เมือง ชุมชน เช่น เชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมท้องถิ่น และศาสนา เป็นต้น ในส่วนของอัตลักษณ์ท้องถิ่น เสริมศักดิ์ ขุนพล (2558) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นไว้ว่า อัตลักษณ์ท้องถิ่นเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกสร้างขึ้นในละพื้นที่ เช่น ตราสัญลักษณ์ คำขวัญ สัญลักษณ์ประจำท้องถิ่น ประเพณี การแต่งกาย ภาษาที่ใช้พูด สถานที่ท่องเที่ยว ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมได้สร้างขึ้นจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่ ปัจจุบันการเคลื่อนไหวของสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) พยายามที่สร้างหรือแสดงอัตลักษณ์ โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงค่านิยม และพัฒนาทางเลือกสำหรับวิถีชีวิต ด้วยการสร้างนวัตกรรมทางวัฒนธรรมและสร้างสรรค์ วิถีชีวิตแบบใหม่ (Creation of New Life Style) อัตลักษณ์จึงเป็นเครื่องมือทางกระบวนการทางสังคมใหม่ ที่ชุมชนนำมาสร้างความรู้ ความเข้าใจ ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็นเรื่องราวในชีวิตประจำวันของตนกับชุมชนรายรอบ

ขณะที่ Hall and Gay (1996, p. 392-403) อธิบายว่าอัตลักษณ์ไม่ใช่สิ่งที่มืออยู่ตามธรรมชาติหรือเกิดขึ้นลอย ๆ แต่ก่อรูปขึ้นมาภายในวัฒนธรรม ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งอัตลักษณ์แบ่งได้เป็น 2 ประเภท โดยพิจารณาจากสิ่งที่ใช้ในการแสดงออกของบุคคล ได้แก่

(1) อัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity) เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงการรู้จักตนเอง การรับรู้ตนเอง การยอมรับตนเอง ความมั่นใจในตนเอง และความภาคภูมิใจในตนเอง ซึ่งอัตลักษณ์ส่วนบุคคลบางอย่างเป็นรูปธรรมจนเกือบจะจับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น รูปร่างหน้าตา เพศ สถานะ ความรู้ ฯลฯ ที่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

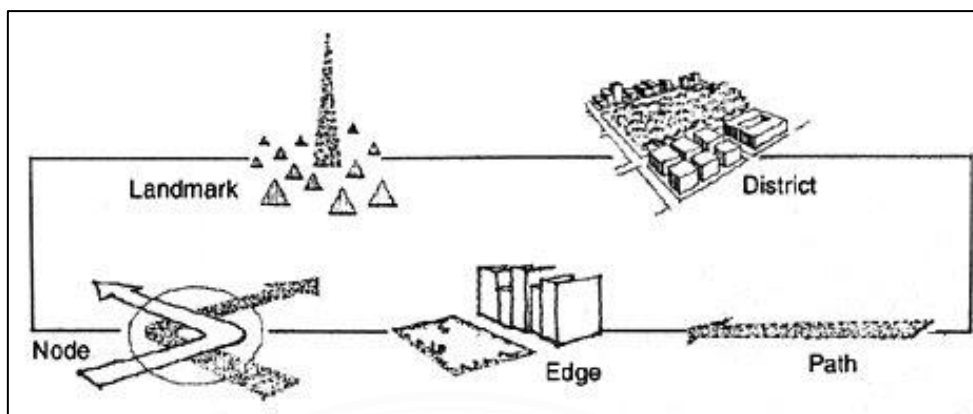
(2) อัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงผลของการขัดเกลาทางสังคม กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ทั้งนี้สิ่งที่แสดงออกมาจะปรากฏในรูปวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรม (Golfman, 1963, p. 118-121) อัตลักษณ์กลุ่มจะเป็นลักษณะร่วม โดยอาศัยสัญลักษณ์บางอย่างซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม สังคมในกลุ่มเล็ก ๆ เช่น ชุมชน หมู่บ้าน จะมีอัตลักษณ์กลุ่มค่อนข้างชัดเจน สามารถรู้สึกได้ สัมผัสได้มากกว่าอัตลักษณ์กลุ่มที่กว้าง เช่น ระดับ ประเทศ ระดับชาติ ฯลฯ

ทั้งนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) ได้อธิบายลักษณะของอัตลักษณ์เพิ่มเติมว่า ในการมองหรือการวิเคราะห์อัตลักษณ์ของคนหรือกลุ่มคน โดยมองอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนตายตัว ซึ่งคนหรือกลุ่มคนสามารถมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย สามารถเลือกนำเสนอหรือปิดบัง

ซ่อนเร้นอัตลักษณ์เหล่านั้น ทั้งนี้จะเป็นไปตามเงื่อนไขของการปฏิสัมพันธ์กับคนหรือกลุ่มคนอื่น ๆ มุมมองเช่นนี้ช่วยให้เห็นพลวัตของพฤติกรรมแบบไม่รวมศูนย์หรือตายตัว เป็นสิ่งที่ซ้อนทับกันได้ เรียกว่า อัตลักษณ์เชิงซ้อน (Multiple Identity) ทำให้คนสามารถเป็นสมาชิกของหลายชุมชนได้ ไม่จำเป็นต้องผูกติดอยู่กับความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่ตายตัว โดยในการซ้อนทับกันของอัตลักษณ์จะทำให้เห็นการปรับเปลี่ยนลักษณะเด่นของอัตลักษณ์ในยุคปัจจุบันที่ปรับเปลี่ยนไปตามแรงขับเคลื่อนการเมือง เศรษฐกิจ เพื่อปกป้องสิทธิของตนก่อนถูกรอบด้วยนโยบายพฤติกรรมหรือกระแสโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลกระทบทั้งแง่บวกและแง่ลบแก่ผู้คนและชุมชน

2.3.1.2 ลักษณะเฉพาะของเมือง

เมืองเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิตที่มีการเจริญเติบโต มีการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงสภาพไปตามเวลาและสถานการณ์ กายภาพของเมืองที่เราเห็นในปัจจุบันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอดีต ซึ่งบางครั้งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เหมาะสม มีการรุกร้าพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้โครงสร้างเดิมของเมืองเปลี่ยนแปลงไป โดยพื้นที่แต่ละพื้นที่เกิดขึ้นมาด้วยลักษณะภูมิหลังและตั้งอยู่ในทำเลที่แตกต่างกัน คือ มีสภาพแวดล้อม บุคคลที่แวดล้อมและอาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ทำให้แต่ละพื้นที่มีการแสดงถึงความหมายที่แตกต่างกัน เช่น ย่านสีลมเป็นแหล่งธุรกิจของคนชั้นสูง ดังนั้นความหมายของพื้นที่จึงเป็นคุณลักษณะของสถานที่หรือประสบการณ์ของมนุษย์ที่สืบเนื่องมาจากการที่ผู้คนมีการตอบสนองต่อลักษณะทางกายภาพและหน้าที่การใช้สอยของพื้นที่เมืองนั้น (Boontharm, 2008, p. 10) นอกจากนี้องค์ประกอบทางกายภาพของเมืองที่เป็นองค์ประกอบของความเป็นสถานที่ หรือจินตภาพ มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม รวมถึงผู้คนและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองนั้น ๆ ทำให้จดจำและกลายเป็นภาพลักษณ์ของพื้นที่ (Lynch, 1960, p.47-90) โดยองค์ประกอบทางกายภาพที่มีลักษณะเป็นองค์รวมหรือเป็นหนึ่งเดียวกันและแตกต่างจากสภาพแวดล้อมภายนอกอย่างชัดเจนจะทำให้เกิดการรับรู้ความเป็นสถานที่ได้ง่ายและลักษณะทางกายภาพเหล่านี้สามารถสรุปเป็นองค์ประกอบพื้นฐานได้ 5 ประเภท คือ เส้นทางสัญจร (Paths) ขอบเขต (Edges) ย่าน (Districts) ศูนย์รวม (Nodes) และจุดหมายตา (Landmark)



ภาพที่ 2.7 องค์ประกอบทางจิตภาพของ Kevin Lynch. จาก Trancik, (1986, p. 113-115).

นอกจากนี้การที่พื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่งสามารถบ่งบอกถึงความเป็นเอกลักษณ์หรือมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างไปจากพื้นที่อื่นมีความชัดเจน (Legibility) และลักษณะพิเศษ (Distinctiveness) ในองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่ง จากการศึกษาของ Lee (2007) อธิบายลักษณะเฉพาะของย่าน ดังนี้

(1) ลักษณะพิเศษในด้านประโยชน์ใช้สอย (Functional Distinctiveness) เป็นพื้นที่ที่มีความชัดเจนในด้านบทบาทประโยชน์ใช้สอย ในด้านเศรษฐกิจและความชำนาญพิเศษบางอย่าง ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของกิจกรรมที่คล้ายคลึงกันในพื้นที่ ซึ่งสามารถทำให้เกิดการรับรู้ความสำคัญของพื้นที่นั้นได้อย่างชัดเจน

(2) ลักษณะที่พิเศษในด้านกายภาพ (Physical Distinctiveness) สามารถสร้างความพิเศษและการจำจดได้ให้กับพื้นที่ โดยการมีไอคอนของเมือง (Icon) เช่น อาคารที่มีความเก่าแก่และมีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น ประติมากรรมตลอดจนสิ่งปลูกสร้างที่สามารถเป็นสัญลักษณ์ของพื้นที่ได้ อาทิเช่น อนุสาวรีย์ สะพาน เสาชิงช้า ประตูเมือง เป็นต้น

(3) ลักษณะที่พิเศษที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Distinctiveness) มีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ กิจกรรมและการใช้พื้นที่ รวมถึงวัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนภายในพื้นที่

ทั้งนี้ Goodall (1978, p. 147) ได้อธิบายลักษณะอิทธิพลของเศรษฐกิจกับการกำหนดการใช้พื้นที่ของเมือง โดยพิจารณาเมืองเป็นลักษณะกายภาพของศูนย์รวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจและประชากรที่หนาแน่นกว่าเขตชนบท มีระบบความสัมพันธ์ต่อเนื่องภายในทางเศรษฐกิจของตลาด กิจกรรมต่าง ๆ เช่น ตลาดแรงงาน ตลาดที่ดิน ตลาดที่พักอาศัย ตลาดเงินทุน ตลาดสินค้าและบริการ ฯลฯ ซึ่งประกอบเป็นโครงสร้างของเมืองในเชิงเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามพื้นที่หรือสถานที่

ใดสถานที่หนึ่ง เมื่อมีคนเข้าไปใช้พื้นที่นั้น ทุกคนจำเป็นที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสภาพแวดล้อมเหล่านั้น หรืออาจเป็นความรู้สึกสำนึกต่อสถานที่ ซึ่งไม่ใช่ศิลปะที่ถูกสร้างขึ้นมา แต่มันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามกระบวนการทางจิตวิทยาของมนุษย์ (Nairn, 1965, p. 6) โดยความรู้สึกต่อสถานที่ที่เกิดขึ้น เป็นผลมาจากความต้องการและความสนใจของมนุษย์ที่จะรับรู้ ซึ่งจะเกิดจากส่วนลึกของจิตสำนึกที่มีต่อสถานที่และก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ของคน ในรูปแบบที่แตกต่างกัน

นอกจากองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง 5 ที่ประกอบเข้ากันเป็นโครงสร้างของเมืองแล้ว ยังมีปัจจัยและองค์ประกอบย่อย ๆ อื่นอีกหลายประการซึ่งส่งผลให้เกิดลักษณะเฉพาะตัวของเมืองแต่ละเมืองออกไป ได้แก่ รูปทรงของที่ดินหรือสภาพภูมิประเทศ (Landform) พืชพรรณธรรมชาติ (Natural Verdure) ภูมิอากาศ (Climate) นอกจากนี้ยังรวมถึง รูปร่าง ขนาด ความหนาแน่นของเมือง (Shape, Size and Density) ลักษณะเนื้อเมือง (Texture) พื้นที่เว้นว่างในเมือง และพื้นที่เปิดโล่ง (Urban Space and Open Spaces) มุมมองและเส้นขอบฟ้า (Visual and skyline) ของเมือง เป็นต้น

สรุปได้ว่า อัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของเมืองหรือชุมชน คือ รากเหง้าหรือวัฒนธรรมทางสังคมที่ถูกหล่อหลอมให้เกิดขึ้นมา และใช้ในการยึดเป็นภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียมประเพณี ในการปฏิบัติในสังคมนั้น ๆ ซึ่งมีความโดดเด่นหรือความแตกต่างกับขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมสังคมอื่น ๆ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นเป็นอัตลักษณ์เฉพาะกลุ่มชุมชน โดยมีคุณภาพหรือคุณสมบัติที่แตกต่างและมีลักษณะที่ทำให้เป็นที่รู้จัก ความเป็นลักษณะเฉพาะของ หรือคุณสมบัติที่พิเศษและแตกต่างของเมืองหรือชุมชนอื่น

2.3.2 ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) และความผูกพันต่อชุมชน

ความเป็น “สถานที่” นั้นมีความหมายมากกว่าแค่ที่ตั้งในเชิงนามธรรม แต่ประกอบขึ้นจากผลลัพธ์ของสิ่งจับต้องได้ ที่มีคุณสมบัติของวัสดุในตัวเอง จากรูปร่าง ผิวสัมผัส และสี ผลลัพธ์ที่รวมกันของสิ่งเหล่านี้สร้างให้เกิดเป็น “ลักษณะของสภาพแวดล้อม” ซึ่งเป็นสาระของความเป็นสถานที่ เนื่องจากทุก ๆ สถานที่จะมีลักษณะเฉพาะหรือ “บรรยากาศ” ของตัวเอง (Schulz, 1980, p. 7-8) ภายหลังยุคโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้ทั่วโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และเทคโนโลยี ทำให้สามารถติดต่อกันได้อย่างสะดวกและรับรูปแบบอย่างถิ่นหนึ่งไปสู่ถิ่นหนึ่งได้อย่างรวดเร็ว เกิดสภาพที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน ในแต่ละถิ่น ส่งผลให้บางพื้นที่ความเป็นถิ่นเดิมถูกทำลายลงหรือลดลักษณะเฉพาะของความเป็นสถานที่เดิมลง ดังนั้นความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ จึงมีความสำคัญมากกว่าแค่รู้สึกโหยหาอดีต (Nostalgia) แต่เป็นการดำรงอยู่

ในชีวิตประจำวันร่วมกับร่องรอยของอดีต โดย Relph (1976) เสนอว่า ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่หรือการสำนึกในถิ่นที่ สามารถแสดงให้เห็นความเป็นถิ่นที่และความคิดอัตลักษณ์ (Identity) ที่สามารถพัฒนาในระยะยาวร่วมกับผู้คนที่เข้าไปใช้สถานที่ (User) และสถานที่ (Place) ซึ่งสอดคล้องกับ Nairn (1965, p. 6) ที่กล่าวว่า พื้นที่หรือสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง เมื่อมีคนเข้าไปใช้พื้นที่นั้นทุกคนจำเป็นที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และลักษณะเฉพาะทางสังคม วัฒนธรรม หรืออาจเป็นความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ ซึ่งไม่ใช่ศิลปะที่ถูกสร้างขึ้นมา แต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามกระบวนการทางจิตวิทยาของมนุษย์ ความรู้สึกต่อเนื่องของสถานที่ จำเป็นอย่างยิ่งและมักจะเกิดกับบุคคลที่เข้าไปใช้สอยในงานสถาปัตยกรรม โดยการรับรู้เป็นสิ่งที่ค่อนข้างลึกซึ้ง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ ถือได้ว่าเป็นพื้นฐานอย่างหนึ่งในการดำรงชีวิตของมนุษย์ (Harvey, 1968, p. 423) อีกทั้งความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากความต้องการและความสนใจของมนุษย์ที่จะรับรู้ ซึ่งจะเกิดจากส่วนลึกของจิตสำนึกที่มีต่อสถานที่ และก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ของคนในรูปแบบต่าง ๆ ทางด้านจิตวิทยานั้นสามารถแบ่งความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ออกเป็น 2 ลักษณะ (Edward, 1989, p. 65) ดังนี้

1) ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว (Unselfconscious sense of place) คือ จิตสำนึกที่มีต่อสถานที่นั้นเป็นการสร้างเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะตัวของสถานที่ กระบวนการนี้เป็นกระบวนการทางธรรมชาติของมนุษย์ที่ถูกสร้างขึ้น และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ในแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันโดยขึ้นอยู่กับความรู้ ประสบการณ์ วัฒนธรรม เป็นต้น

2) ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ที่เกิดขึ้นโดยรู้ตัว (Self-conscious sense of place) เป็นประสบการณ์การรับรู้ของมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนามาจากขั้นแรก คือ สำนึกในถิ่นที่ที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว กลายมาเป็นการสำนึกรู้ มนุษย์สามารถรับรู้สาเหตุของการเกิดสำนึกเหล่านี้ได้ ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสถานที่ที่มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น

นอกจากนี้ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่สามารถทำให้เกิดความผูกพัน และเกิดความต้องการที่จะดำรงรักษาไว้ โดยความผูกพันเชื่อมโยงกับความสนใจของสมาชิกกับความต้องการทางสังคม สมาชิกจะผูกพันต่อกลุ่มในระดับที่เขารับรู้เกี่ยวกับสังคมหรือชุมชน โดยความผูกพันต่อชุมชนเป็นการเชื่อมโยงระหว่างความรู้ โครงสร้างและพฤติกรรมของบุคคลกับชุมชนที่อาศัยอยู่ เกิดจากความเกี่ยวข้องกัน ความเป็นมิตร และความรู้สึก (Loon and Chung, 1990, p. 495) ซึ่งสมาชิกจะผูกพันกับกลุ่มเท่าที่ความต้องการเขายังคงอยู่ ฉะนั้นความผูกพันไม่ใช่เป็นส่วนสำคัญสำหรับการอยู่รอดของชุมชนเท่านั้น แต่เป็นส่วนที่จำเป็นสำหรับการอยู่รอดของประชาชนและของชุมชนด้วย นอกจากนี้ในการใช้ชีวิตร่วมกันเป็นกลุ่ม สมาชิกย่อมคาดหวังที่จะให้กลุ่มตอบสนองต่อตนเองทั้งด้าน

พฤติกรรมและความรู้สึก โดยความสัมพันธ์ทั้งสองด้านที่สมาชิกให้แก่กลุ่มและรับมาจากกลุ่มถือเป็นแกนในการสร้างความผูกพันกับชุมชน (Kanter, 1972)

จะเห็นว่าความเป็นสถานที่นั้น ถูกกล่าวถึงโดยในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างกายภาพของสถานที่ โลกธรรมชาติ สังคมวัฒนธรรม หรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น กับมนุษย์ผู้ให้คุณค่าสถานที่นั้น ๆ ความสัมพันธ์ดังกล่าว มีทั้งความทรงจำ ความหมาย บรรยากาศ เรื่องราว การรับรู้ การพึ่งพาทางความต้องการพื้นฐาน หรืออาจกล่าวได้ว่าปฏิสัมพันธ์จากมนุษย์ คือองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งในการศึกษาเรื่องความเป็นสถานที่ และนำไปสู่ความผูกพันด้านความรู้สึกที่มีต่อชุมชนของตน ซึ่งเป็นความผูกพันที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกยึดมั่นในชุมชน ความผูกพันด้านการคงอยู่กับชุมชน

2.3.3 ปัจจัยที่ทำให้เกิดความผูกพันต่อชุมชน

“ชุมชน” หรือ“หมู่บ้าน” หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่มีคนกลุ่มดังกล่าวอาศัยร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิต จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ ซึ่งแตกต่างกันไป โดยเกี่ยวข้องกับองค์กรหรือสถาบันของชุมชน ที่มีการแต่งตั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ให้อาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข (Wattana, 2003) การศึกษาและทำความเข้าใจถึงความผูกพันต่อชุมชนในมิติต่าง ๆ จึงถือเป็นประเด็นสำคัญประเด็นหนึ่ง เนื่องจากความผูกพันที่มีต่อชุมชนอาจประกอบไปด้วยปัจจัยหลาย ๆ อย่าง โดยความผูกพันทางอารมณ์ต่อสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง เช่น ประเทศ เมือง ชุมชน ฯลฯ สามารถแสดงออกมาทางอารมณ์และความรู้สึกที่มีต่อสถานที่นั้น ๆ ซึ่งได้รับผลกระทบจากปัจจัยหลายประการ คือ 1) ลักษณะทางประชากรและสังคม 2) ประสบการณ์จากสิ่งแวดล้อม 3) ประเภทของประชากรที่มีส่วนร่วมกับสถานที่ และ 5) ระดับความคุ้นเคยกับสถานที่หรือถิ่นที่อยู่ของตน โดยอายุของการอยู่อาศัยมานาน ทำให้เกิดความคุ้นชินและยังทำให้เกิดความผูกพันและรู้สึกเป็นเจ้าของต่อที่อยู่อาศัยมากเท่านั้น (เดือนเต็มดวง บุญคง, 2548 , น. 117) ซึ่งสอดคล้องกับ ปรียานุช วิริยะราชวัลลภ (2539, น. 9) กล่าวว่า การที่บุคคลมีทัศนคติ และความรู้สึกว่าตนเป็นเจ้าของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ หรือเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านที่ตนอาศัย มีความรักในชุมชน โดยไม่คิดที่จะละทิ้งชุมชนไป สิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นความผูกพันที่มีต่อชุมชนของตน

ขณะที่ Talcott and Shils (1962) ได้เปรียบเทียบระหว่างทฤษฎีการกระทำทางสังคมกับแนวคิดความผูกพันต่อชุมชน พบว่า ปัจจัยบางประการมีอิทธิพลต่อความผูกพันกับสมาชิกในกลุ่ม คือ 1) การตระหนักรู้ทางบวก เป็นการสนับสนุนความต่อเนื่องของระบบชุมชนให้คงอยู่ต่อไป 2) ความรู้สึกทางบวก เป็นการสนับสนุนความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกันของกลุ่มสมาชิก และ 3) ประเมินค่าทางบวก เป็นการสนับสนุนการควบคุมทางสังคมด้านพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

สรุปได้ว่า ความรู้สึกที่มีต่อสถานที่หรือการสำนึกในถิ่นที่ เป็นประสบการณ์เชิงลึก จดจ่อกับสถานที่โดยไร้จิตสำนึกและมีประสบการณ์กับพื้นที่มาก จนกระทั่งรับรู้ว่าเป็นบ้าน ชุมชน และพื้นที่ของตนเอง สามารถพิจารณาจากการแสดงออกทางด้านประสบการณ์ ความเป็นเจ้าของ ความผูกพัน และการมีส่วนร่วมกับพื้นที่นั้น ๆ ทั้งส่วนองค์ประกอบภายในชุมชนที่ทำให้เกิดสำนึกในถิ่นที่ ประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ กิจกรรม วัฒนธรรม ศักยภาพการดำรงอยู่ และวิถีชีวิต สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงคุณภาพทางสภาพแวดล้อมของชุมชน ทั้งมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมที่ยังคงความสำคัญและมีความหมายต่อผู้คน

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่าและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.4.1 องค์ประกอบของย่านชุมชนเก่าและเกณฑ์การพิจารณาคุณค่า

“ย่านชุมชนเก่า” หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพที่แสดงออกถึงลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน หรือก่อกำเนิดที่แตกต่างกันตามบริบทแวดล้อม ทั้งที่เป็นเมืองหรือในพื้นที่ชนบท มีพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งประจักษ์ได้จากทั้งสภาพทางกายภาพที่โดดเด่น เช่น โครงสร้างของชุมชน ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์แวดล้อม สภาพทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ประเพณี และกิจกรรมของชุมชน ประกอบควบคู่กันอย่างเหมาะสมภายใต้บริบทสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้าง (Built Environment) และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ (Natural Environment) (กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2556, น. 5) โดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2555) มีมาตรฐานในการพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่าซึ่งตามนิยามประเภทย่านชุมชนเก่าของโครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ได้มีการกล่าวถึงเกณฑ์มาตรฐานในการพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่า ซึ่งมีรายละเอียดในการพิจารณาแบ่งเป็น 3 ประเด็น ดังนี้

2.4.1.1 การพิจารณาองค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานที่เป็นรูปธรรม

องค์ประกอบของการตั้งถิ่นฐานที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ อาคาร (รูปแบบ ความหนาแน่น และความสูง) สถาปัตยกรรม และองค์ประกอบที่สำคัญอื่น ๆ อันได้แก่ ช่วงระยะเวลาของการตั้งถิ่นฐาน (life span) ซึ่งทำให้เกิดองค์ประกอบทางกายภาพที่ต่างยุคสมัยกัน แต่สร้างคุณค่าโดยรวมให้แก่ย่านชุมชนเก่า ลักษณะของภูมิทัศน์และระบบที่โล่งว่าง การดำรงอยู่ของกิจกรรมทางการค้าและวัฒนธรรม การใช้ที่ดิน การครอบครองที่ดิน เป็นต้น โดยมีหลักการพิจารณา ได้แก่

(1) ลักษณะโครงสร้างของชุมชนยังคงอยู่ ได้แก่ เส้นทางสัญจร (path) เส้นทางน้ำ ถนนสายหลัก ถนนสายรอง ตรอก ซอยทางเดิน ที่รวมกิจกรรม (node) ลาน ทางแยก ลักษณะของกลุ่มอาคารที่สะท้อนลักษณะโครงสร้างของชุมชน ได้แก่ การวางตัวของกลุ่มอาคาร

ตึกแถวเก่าในย่านการค้าเก่า การวางตัวของกลุ่มเรือนพักอาศัยในย่านชุมชนหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์กับเส้นทาง และระบบที่ว่าง เป็นต้น

(2) ลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมยังคงอยู่ ได้แก่ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่สามารถอ้างอิงถึงยุคสมัยแห่งการก่อกำเนิดและลักษณะสำคัญของย่านชุมชนเก่านั้นเอาไว้ได้ เช่น อาคารตึกแถวเก่า บ้านคหบดีเก่า เรือนทรงไทยเดิมเก่า เรือนพื้นถิ่น ศาสนสถานเก่า โดยถึงแม้ว่าลักษณะทางสถาปัตยกรรมดังกล่าวจะมีการปรับเปลี่ยนซ่อมแซม หรือมีลักษณะสถาปัตยกรรมที่ต่างยุคสมัยอยู่ร่วมกันแต่ยังคงสะท้อนให้เห็นลักษณะโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมเอาไว้ได้

(3) ลักษณะทางภูมิทัศน์และระบบนิเวศธรรมชาติในย่านชุมชนเก่าได้แก่ ภูมิทัศน์และทัศนียภาพที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองและส่งเสริมบรรยากาศ/สภาพแวดล้อมของพื้นที่ชุมชนเก่าและบริเวณโดยรอบ เช่น พืชพันธุ์พื้นถิ่นและระบบนิเวศที่เกี่ยวข้อง ทั้งระบบนิเวศเมือง นิเวศวัฒนธรรม และนิเวศธรรมชาติ จินตภาพของเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างตำแหน่งของที่หมายตาของชุมชนเก่ากับโครงข่ายของเส้นทางและธรรมชาติ

(4) ลักษณะความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับมุมมอง ได้แก่ การรักษาภาพมุมกว้างของย่านชุมชนเก่าเอาไว้ การรักษาเส้นขอบฟ้าของเมืองที่ไม่ทำลายลักษณะที่สำคัญของย่านชุมชนเก่า และรวมไปถึงการรักษาพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของภูมิสัญลักษณ์ที่สำคัญของย่านชุมชนเก่า เป็นต้น

2.4.1.2 การพิจารณาลักษณะขององค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ จะส่งเสริมลักษณะทางกายภาพที่เป็นลักษณะหลักที่มองเห็นได้ด้วยสายตาอันเป็นประจักษ์ของการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่า โดยองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพจะเป็นตัวสะท้อนให้เห็นถึงความต่อเนื่องของกิจกรรมผู้คน และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะ โดยมีหลักการพิจารณา ได้แก่

(1) ลักษณะของกิจกรรมในย่านชุมชนเก่า ซึ่งอาจจะเป็นกิจกรรมดั้งเดิมที่สืบทอดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น กิจกรรมการค้าขายของย่านการค้าเก่า กิจกรรมในการประกอบอาชีพที่ผูกพันกับสภาพแวดล้อมเช่น การทำนา ประมง หรือ เป็นกิจกรรมใหม่ที่เข้าไปอยู่ในลักษณะทางกายภาพเดิมเพื่อที่จะทำให้เกิดการใช้งานของย่านชุมชนเก่ากับลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมปัจจุบัน เช่น กิจกรรมเพื่อการรองรับการท่องเที่ยว กิจกรรมเพื่อการเรียนรู้ เป็นต้น

(2) ลักษณะทางความหมายทางประวัติศาสตร์ของย่านชุมชนเก่า โดยที่ย่านชุมชนเก่านั้นยังคงมีหน้าที่ในทางความหมายเชิงประวัติศาสตร์อยู่มากน้อยเพียงใด เช่น ความเป็นย่านการค้าแห่งแรกของเมือง ความเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญในอดีต เป็นต้น

(3) การสืบทอดปฏิบัติทางขนบประเพณี โดยขนบประเพณีเหล่านั้นได้สืบทอดปฏิบัติอยู่ในย่านชุมชนเก่านั้น ๆ มาอย่างต่อเนื่อง เช่น ประเพณีการถือศีลกินผัก ประเพณีการ แข่งเรือ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เป็นต้น

(4) ความทรงจำ โดยเฉพาะความทรงจำของผู้คนต่อการดำรงอยู่ของย่านชุมชนเก่านั้น ๆ ความสัมพันธ์กับวัยเด็กของคนในชุมชน การจดจำถึงช่วงสำคัญของการเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ เช่น เหตุการณ์ไฟไหม้ เหตุการณ์น้ำท่วม การก่อสร้างที่มีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ เช่น การตัดถนน สะพาน เป็นต้น

2.4.1.3 การพิจารณาลักษณะของบริบทที่ตั้ง (Setting) บริบทที่ตั้งของย่านชุมชนเก่า หมายถึงถึงทั้งบริบทแวดล้อมที่ตั้งทั้งทางธรรมชาติและที่มนุษย์สร้าง ซึ่งมีอิทธิพลต่อการคงอยู่หรือพลวัตการเปลี่ยนแปลงที่ย่านชุมชนเก่าเหล่านี้จะต้องเผชิญ และผ่านประสบการณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งมีผลโดยตรงต่อย่านชุมชนเก่าทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

นอกจากนี้ยังมีแนวคิดในการประเมินคุณค่าของอาคารประวัติศาสตร์โดยเฉพาะเพื่อใช้ประกอบการอนุรักษ์อาคารที่ควรค่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งอาคารถือเป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชุมชนตลาดเก่าที่สามารถสะท้อนลักษณะเฉพาะของชุมชนได้อย่างชัดเจน โดยแนวคิดการประเมินคุณค่าของอาคาร Bernard Feilden (1972) ได้แบ่งแนวคิดการประเมินคุณค่าของอาคารเป็น 2 ด้าน ดังนี้

- (1) คุณค่าทางด้านอารมณ์ (Emotional Values) ประกอบด้วย
 - ความอัศจรรย์ (Wonder)
 - ความเป็นเอกลักษณ์ (Identity)
 - ความต่อเนื่อง (Continuity)
 - ความเป็นจิตวิญญาณและสัญลักษณ์ (Spiritual and Symbolic Values)
- (2) คุณค่าทางด้านวัฒนธรรม (Cultural Values) ประกอบด้วย
 - บันทึกทางประวัติศาสตร์ (Documentary Values)
 - ความเป็นประวัติศาสตร์ (Historic Values)
 - คุณค่าในเชิงโบราณคดี (Archaeological Values)
 - ความมีอายุขัย (Age)
 - ความเป็นของหายาก (Scarcity)
 - ความมีสุนทรียภาพ (Aesthetics)
 - ความมีคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม (Architectural Values)
 - (ก) ความดั้งเดิมของวัสดุ (Authenticity in Materials)
 - (ข) ความดั้งเดิมในเรื่องช่าง (Authenticity in Workmanship)
 - (ค) ความดั้งเดิมเรื่องการออกแบบ (Authenticity in Design)
 - (ง) ความดั้งเดิมเรื่องถิ่นที่ตั้ง (Authenticity in Setting)

- ความสัมพันธ์ต่อเนื่องกับเมือง ภูมิทัศน์และระบบนิเวศ (Townscape, Landscape and Ecology)
- ความเป็นวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี (Technological and Scientific)

2.4.2 ประเภทของย่านชุมชนเก่า

สามารถจัดประเภทของย่านชุมชนเก่า โดยใช้ปัจจัย 4 ประการในการกำหนดชนิดลักษณะของย่านชุมชนเก่า ได้แก่ 1) ภูมิศาสตร์และภูมินิเวศของภาคกลางและภาคตะวันออก 2) นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ของกลุ่มคน 3) พัฒนาการของการปกครองท้องถิ่น และ 4) นโยบายการพัฒนาภาคกลางและภาคตะวันออก โดยสามารถจัดประเภทของย่านชุมชนเก่าได้ (ปुरुณ ขวัญสุวรรณ 2558, น. 5) ดังนี้

1) ชุมชนริมน้ำ เป็นย่านชุมชนที่ยึดเอาลำน้ำในการตั้งถิ่นฐาน อาจประกอบไปด้วยตัวตลาดและส่วนบ้านเรือนพักอาศัย มีลักษณะสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมกับสภาพที่ตั้งและประโยชน์ใช้สอย รวมไปถึงองค์ประกอบในเชิงระบบนิเวศลำนํ้า พืชพันธุ์ และระบบการผลิตเข้ามาเกี่ยวเนื่องด้วย

2) ชุมชนรถไฟ เป็นย่านชุมชนที่เกิดจากการพัฒนาเส้นทางรถไฟ หรือการขยายตัวของย่านชุมชนเดิมที่เกิดจากการเข้ามาของสถานีรถไฟ ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นย่านการค้าหากเป็นสถานีที่ผ่านชุมชนขนาดใหญ่หรือเป็นชุมทาง มักจะมีกลุ่มสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับรถไฟที่มีลักษณะเฉพาะ

3) ชุมชนตลาด/ การค้า เป็นย่านชุมชนที่มีกิจกรรมหรือเคยมีกิจกรรมด้านการค้าเป็นหลัก มีลักษณะความเป็นย่านตลาดของเมือง หรือของชุมชนในละแวก อาจประกอบไปด้วยพื้นที่ค้าขายรวม เช่น ตลาดสด และส่วนที่เป็นสถาปัตยกรรมประเภทเรือนแถวหรือห้องแถวค้าขาย

4) ชุมชนหมู่บ้าน เป็นพื้นที่หมู่บ้านในบริเวณชนบท มีลักษณะเป็นชุมชนพื้นถิ่นประกอบไปด้วยกลุ่มบ้านเรือนที่สะท้อนลักษณะของท้องถิ่น มีบริเวณบ้าน ลาน และเส้นทางสัญจรเป็นองค์ประกอบของชุมชน และมีความสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมในเชิงระบบวิถีชีวิต มีลักษณะการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพสูง

5) ชุมชนประมง/ เกษตร เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับแหล่งทำมาหากิน แหล่งทำการผลิต ซึ่งพื้นที่เหล่านั้นอาจอยู่ไกลจากพื้นที่ของชุมชนออกไป มีพื้นที่ที่เป็นจุดเปลี่ยนถ่าย เช่น แพปลา ท่าเรือ หรือพื้นที่ที่ต้องใช้เพื่อจัดการผลผลิตนั้น เช่น ลานตากข้าว ที่ตากปลา ที่แกะหอย เป็นต้น

6) ชุมชนชาติพันธุ์ เป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มการตั้งถิ่นฐานจากการที่มีความเป็นชาติพันธุ์ร่วมกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากประเทศข้างเคียง โดยนำเอาสัมภาระทางวัฒนธรรม องค์ความรู้ ภาษา ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ติดตัวมาด้วย แต่มีรูปแบบของ

การปรับตัวทั้งลักษณะกายภาพของชุมชน และทางด้านสังคมกับบริบทที่ใหญ่กว่าแต่ยังคงเอกลักษณ์เฉพาะบางอย่างเอาไว้ ชุมชนลักษณะนี้จึงมีความโดดเด่นในเชิงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ

7) ชุมชนโดยรอบโบราณสถาน เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของอารยธรรมหนึ่งๆ ซึ่งอาจหมายถึงการตั้งถิ่นฐานที่ดำเนินการต่อเนื่องมาจากอดีต โดยพบโบราณสถานที่มีความสำคัญเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน อาทิ สถูป เจดีย์ แนวกำแพงเมือง คูน้ำ เป็นต้น โดยองค์ประกอบเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดขอบเขตชุมชนในปัจจุบัน

8) ชุมชนที่เกี่ยวกับความทรงจำ เป็นชุมชนหรือส่วนของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำร่วมกันของคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่ชุมชน โดยมากมักเป็นสถานที่เกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต แต่ปัจจุบันสถานที่เหล่านั้นไม่ได้มีหน้าที่เพื่อกิจกรรมนั้น ๆ อีกแล้ว คงเหลือเป็นตำนานหรือเรื่องเล่าต่อสถานที่นั้น ๆ

จากชนิดประเภทของชุมชนที่กล่าวมา สามารถมีลักษณะร่วมกันได้ เนื่องจากแนวทางในการระบุเกิดจากการพิจารณาองค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างชุมชน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ มุมมอง และองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ได้แก่ กิจกรรม ความหมาย ประเพณี ความทรงจำ ไปพร้อม ๆ กัน ภายใต้บริบทของการตั้งถิ่นฐาน ทั้งที่ร่วมกันและแตกต่างกัน (ปुरुณ ขวัญสุวรรณ 2558, น. 8)

กล่าวสรุปว่า การวิเคราะห์คุณค่าของชุมชนเก่า จำเป็นที่จะต้องพิจารณาจากองค์ประกอบที่เป็นกายภาพและไม่ใช่กายภาพ โดยมีหลักในการพิจารณาคุณค่าของพื้นที่ชุมชนเก่าอันควรอนุรักษ์จากลักษณะทางกายภาพ (รูปธรรม) ที่ยังคงหลงเหลืออยู่เป็นเกณฑ์หลักในการพิจารณา รวมไปถึงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ (นามธรรม) อันเป็นองค์ประกอบเสริมภายใต้บริบทที่ตั้ง (Setting) ของย่านชุมชนเก่านั้น ๆ เพื่อให้เข้าใจบริบทของชุมชนเก่าแต่ละประเภท ที่จะนำมาสู่การสร้างแนวทางการพัฒนาให้ชุมชนสามารถคงวัฒนธรรมและลักษณะเฉพาะดั้งเดิมอยู่ได้ต่อไป

2.4.3 การพัฒนาย่านชุมชนเก่าอย่างยั่งยืน

การพัฒนาย่านชุมชนอย่างยั่งยืน ต้องยึดหลักพื้นฐานสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก ต้องคำนึงถึงความเป็นเมืองหรือชุมชนแต่ละพื้นที่ ซึ่งมีความแตกต่างกันตามศักยภาพ ความพร้อม กับวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคมชุมชนนั้น ๆ และเป็นไปตามความต้องการความพึงพอใจของชาวเมืองชุมชนนั้น ๆ เป็นผู้กำหนด ประการที่สอง เมืองหรือชุมชนมีลักษณะเป็นพลวัต มีการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง สามารถแปรเปลี่ยนปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ ด้วยกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (จิรนนต์ อินทนิม, สุลี อัสวพิชยนต์ และศรีนวล วิหครัตน์, 2551, น. 7 - 8) ทั้งนี้การกำหนดแนวทางการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ โดยให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้านและทุกมิติ กล่าวคือ ทั้งเศรษฐกิจ

สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จิตใจ วัฒนธรรม ฯลฯ โดยมีคนเป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายของการพัฒนา เพื่อให้คนอยู่ดีกินดีและมีความสุขทั้งคนในรุ่นนี้และรุ่นต่อ ๆ ไป รวมถึงการดำรงอยู่ของลักษณะเฉพาะของเมืองที่มีความหมาย มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน และควรค่าแก่การรักษาไว้ (ชมพูนุท คงพูนพิน, 2561, น. 79)

นอกจากนี้ Feilden (1998, p. 78) ได้กล่าวถึงความสำคัญของพื้นที่เมืองเก่าหรือชุมชนเก่าที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ สามารถทำให้ประชาชนมีความคุ้นเคยและมีกิจกรรมที่หลากหลาย มีความสะดวกสบายสำหรับการอยู่อาศัย มีบริการสาธารณะในขนาดที่เหมาะสม รวมทั้งการจับจ่ายและการสัญจรทางบก เมืองมักมีศูนย์กลางอยู่รอบอาคารสำคัญ เช่น โบสถ์ วิหาร สุเหร่า หรือลานเมือง (Town Hall) และมืองค์ประกอบของตลาด (Market Square) ทางเดินเท้า ตรอกซอย คลองและสะพาน พื้นที่เมืองเหล่านี้ สร้างความน่าสนใจประชาชนที่รับรู้ประวัติศาสตร์ของพื้นที่จะรู้สึกถึงคุณค่าในการมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์และความมีเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้นพื้นที่เมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอย่างยาวนาน ควรได้รับการจัดการอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์อาคารและกิจกรรมทางสังคม เพื่อเป็นการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ ซึ่งวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มิพลวัต สร้างความเคลื่อนไหวให้เมืองมีชีวิตชีวา สร้างสภาพแวดล้อมที่กระตุ้นให้เกิดการบ่มเพาะความคิดสร้างสรรค์ และดึงดูดผู้คนที่หลากหลายให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาเมือง จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างความหมายให้กับเมืองเก่า ไม่ลดทอนคุณค่าของเมือง ตลอดจนประยุกต์สู่บริบทร่วมสมัย และสร้างความภาคภูมิใจของชุมชนและลักษณะเฉพาะ (UNESCO, 2013, p. 5) ซึ่งสอดคล้องกับ เกียงไกร เกิดศิริ (2562, น. 11) กล่าวว่าเมืองมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ส่งผลให้กระบวนการทัศน์ของการพัฒนาเมืองในปัจจุบันก็เปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ให้ความสำคัญกับสิ่งก่อสร้างในลักษณะของอนุสรณ์สถาน หรือสถานที่ที่มีความสำคัญทางกายภาพ มาสู่การให้ความสำคัญกับสิ่งที่มีความสำคัญต่อสังคม วัฒนธรรม และกระบวนการทางเศรษฐกิจ ในการพัฒนาย่านชุมชนเก่าอย่างยั่งยืน ควรที่จะมีการรวมเอาการอนุรักษ์ให้เป็นส่วนหนึ่งและเป็นเป้าหมายในการวางแผนเมือง โดยพิจารณาโครงสร้างประวัติศาสตร์กับปัจจัยอื่น ๆ ในกระบวนการวางแผน รวมถึงการอนุรักษ์และการฟื้นฟูอาคาร พื้นที่ทางประวัติศาสตร์ และการบริการทางสังคมที่เหมาะสมที่คำนึงถึงพื้นที่ เพื่อประสบความสำเร็จในระยะยาว (Feilden, 1998, p. 79)

ขณะที่ ประสงค์ เอี่ยมอนันต์ (2543) กล่าวว่า การสงวนรักษา ดูแล ป้องกันและปรับปรุงชุมชน หรือบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐาน มีลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและกายภาพของแต่ละแห่งให้ยังคงเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะ รวมถึงการเปิดโอกาสให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนในดุลยภาพที่เหมาะสมทั้งกายภาพ เศรษฐกิจและสังคม โดยเน้นให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต

ของคนในชุมชนมากที่สุด ในการพัฒนาบริเวณที่มีงานสถาปัตยกรรมหรือพื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ ควรเป็น การพัฒนาที่มีกรอบจำกัดให้พัฒนาที่ไม่ทำลายบริเวณที่ควรอนุรักษ์ การพัฒนาลักษณะนี้เรียกว่า “การพัฒนาเชิงอนุรักษ์”

กล่าวสรุปว่า ย่านชุมชนเก่า หรือพื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมี คุณลักษณะและองค์ประกอบเมืองที่สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ทั้งคุณค่า ในมิติทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี ความเชื่อ ภาษา และศิลปะ อันเป็นรากฐานสำคัญของ มรดกทางวัฒนธรรมของประเทศ ควรค่าแก่การอนุรักษ์และส่งเสริมให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่น่าภาคภูมิใจ ของชุมชน เนื่องจากคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการส่งเสริมการพัฒนาเมืองให้เกิดความ ยั่งยืนได้โดยการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และลักษณะเฉพาะของเมืองให้สามารถดำรงอยู่ต่อไป

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่

2.5.1 ระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่

2.5.1.1 ระบบกิจกรรม

ระบบกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ 1) แหล่ง ประกอบกิจกรรม (Activity agents) คือ ตำแหน่งหรือสถานที่สื่อความหมายกายภาพและสร้างความ เข้าใจถึงความเป็นมาและความสำคัญ 2) ประเภทของกิจกรรม (Activity type) คือ ชนิดของกิจกรรม ที่สื่อถึงวิถีชีวิตตามธรรมชาติที่มีความผูกพันอยู่กับชุมชนเป็นหลัก และ 3) ระบบกิจกรรม (Activity System) คือ สิ่งที่อยู่ภายในวิถีชีวิต หรือพฤติกรรมของแต่ละบุคคล ครอบครัว และสังคมที่มีการ กระทำสืบต่อกันมา เพื่อให้เข้าใจถึงระบบสังคมของการอยู่ร่วมกันและพึ่งพากัน โดยระบบกิจกรรมนั้น ไม่มีขอบเขต แต่จะขึ้นอยู่กับกลุ่มคนที่เข้าไปทำกิจกรรมในช่วงเวลานั้น ๆ ซึ่งมีแนวโน้มการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามบริเวณที่กระทำกิจกรรม

ระบบของกิจกรรมยังเป็นเรื่องพฤติกรรมของบุคคลที่มีความต่อเนื่องของ ประเภทกิจกรรม หรือกล่าวได้ว่าระบบกิจกรรมทั้งองค์ประกอบเชิงพื้นที่ (สถานที่ไป) และ องค์ประกอบทางเวลา (เวลาที่ไป) ทั้งสองอย่างรับอิทธิพลด้วยข้อจำกัดทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ของสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เช่น กิจกรรม คือ การเดินทางของบุคคลเพื่อซื้อของ แต่เมื่อบุคคล ต่าง ๆ แสดงกรณีเหมือน ๆ กันนั้นทำให้กรณีนั้นกลายเป็นประเภทของกิจกรรม และเมื่อกิจกรรมนั้น เกิดการทำงานเชื่อมโยงกันด้วยวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกันอย่างต่อเนื่องเป็นประจำประเภท กิจกรรมนั้นก็กลายเป็นระบบกิจกรรมในที่สุด เช่น การไปพักผ่อน การจับจ่าย (Chapin, 1972, p. 221-253) ซึ่งสอดคล้องกับ Rapoport (1994, p. 450-497) อธิบายว่า ระบบกิจกรรมของมนุษย์จะ เกิดขึ้นบนพื้นที่และเวลาที่ซ้อนทับกันสนิท หมายถึง การให้ความสำคัญทั้งเรื่องของกิจกรรมและการ

ตัดสินใจพร้อมกัน เมื่อทราบถึงตำแหน่งที่เกิดกิจกรรมในเวลาหนึ่ง จะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรมอื่นในเวลาหนึ่งหรือนำไปเชื่อมโยงกับที่ตั้งในช่วงเวลานั้นได้ โดยที่การศึกษา กิจกรรมบนพื้นที่ทำได้โดยการพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันที่สัมพันธ์กับเวลาและพื้นที่ นอกจากนี้ระบบกิจกรรม (ในเวลาและพื้นที่) มีความสำคัญสำหรับการวางแผนและการออกแบบ ในระดับที่เรียกว่าความต้องการพื้นฐาน (Fellman, 1999) ซึ่งกล่าวในทำนองเดียวกันกับ Chapin (1972, p. 21-230) ที่อธิบายว่า รูปแบบของการพัฒนาที่ดินในอนาคตจะต้องได้รับการออกแบบให้เข้าได้กับระบบกิจกรรมของคนอยู่อาศัย ระบบกิจกรรมเป็นรูปแบบพฤติกรรมของบุคคล ครอบครัว สถาบัน และธุรกิจที่เกิดขึ้นในรูปแบบของพื้นที่ ซึ่งมีความสำคัญมากต่อการวางแผนการใช้ที่ดิน Chapin ได้มองว่าการใช้พื้นที่ไม่ใช่ผลลัพธ์โดยตรงจากกิจกรรมประจำวัน แต่เป็นผลของพฤติกรรมเฉพาะอย่างซึ่งเรียกว่าพฤติกรรมเชิงทำเลที่ตั้ง (Location Behavior) แนวคิดของระบบกิจกรรมไม่เพียงแต่การกำหนดรูปแบบพื้นที่ของระบบเท่านั้นแต่ยังเกี่ยวข้องถึงสาเหตุของการเกิดรูปแบบและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบกิจกรรมในอนาคต รูปแบบพฤติกรรมของแต่ละกลุ่มจะส่งผลต่อรูปแบบพื้นที่ที่แตกต่างกันโดยแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

(1) กิจกรรมธุรกิจ (Film Activities) เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลผลิต ได้แก่ กิจกรรมผลิตสินค้ากิจกรรมบริการ

(2) กิจกรรมสถาบัน (Institutional Activities) เป็นกิจกรรมสวัสดิการทั่วไป ได้แก่ กิจกรรมการพัฒนามนุษย์ กิจกรรมบริการชุมชนขั้นพื้นฐาน กิจกรรมเพื่อสวัสดิการเฉพาะกลุ่ม

(3) กิจกรรมสำหรับบุคคลและครัวเรือน (Individual and Household Activities) เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการอยู่อาศัย ได้แก่ กิจกรรมทางสังคม นันทนาการ การพักผ่อน และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอาหาร การซื้อสินค้า เป็นต้น

ดังนั้นสรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของระบบกิจกรรม จะประกอบไปด้วย แหล่งประกอบกิจกรรมเมื่อมีการเกิดมากขึ้นจะกลายเป็นประเภทของกิจกรรม และนำไปสู่การเป็นระบบกิจกรรมที่สุด โดยระบบกิจกรรมต้องขึ้นอยู่กับพื้นที่และเวลา แต่ละพื้นที่จะมีลักษณะของกิจกรรมและรูปแบบการใช้พื้นที่ที่มีความแตกต่างกันออกไปตามความต้องการและรูปแบบพฤติกรรมของกลุ่มคน

2.5.1.2 ระบบที่ตั้ง

Chapin (1972, p. 221-253) กล่าวว่า ที่ตั้ง (Setting) เป็นการผสมผสานกันของพฤติกรรมที่ตั้ง (Behavior Setting) และบทบาทที่ตั้ง ที่ตั้งเป็นสภาพแวดล้อมกับระบบของกิจกรรมที่ต่อเนื่อง โดยสภาพแวดล้อมและกิจกรรมถูกเชื่อมโยงด้วยกฎเกณฑ์ (Rules) ต่าง ๆ เพื่อทำให้เกิดที่ตั้งที่เหมาะสมและตามที่คาดหวังเอาไว้ กฎต่าง ๆ นี้มีขึ้นเสมอในการกำหนดเกณฑ์ในที่ตั้ง

สถานการณ์ และเปลี่ยนแปลงตามวัฒนธรรมด้วย โดยที่ดังต้องมีการพิจารณาร่วมกับระบบกิจกรรมที่เกิดขึ้น ซึ่งที่ตั้งถูกเชื่อมโยงในหลายด้านทั้งในพื้นที่เอง ความใกล้ชิด การเชื่อมโยง และการแบ่งแยก นอกจากนี้ที่ตั้งของคณมีขอบเขตและเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เวลา และคุณภาพของที่ตั้ง ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามวัฒนธรรมและเปลี่ยนไปตามสมาชิกของวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ หรือกลุ่มในวัฒนธรรมนั้น ๆ

การจัดสภาพแวดล้อมมีผลต่อที่ตั้งในฐานะที่เป็นองค์ประกอบของ 4 ตัวแปร คือ พื้นที่ เวลา ความหมาย และการติดต่อสื่อสาร ซึ่งเป็นไปตามกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงตามตัวแปรดังกล่าว และด้วยตัวกิจกรรมเองเกี่ยวข้องกับการจัดเรียงกิจกรรมที่แตกต่างของกิจกรรมในเวลา และพื้นที่พอ ๆ กัน ความเร็วของกิจกรรม (จำนวนของกิจกรรมต่อหน่วยของเวลา) และจังหวะต่าง ๆ (ในช่วงของกิจกรรมเกี่ยวข้องกับวงจรหลากหลาย) นอกจากนี้การพิจารณาระบบกิจกรรมในระบบของที่ตั้งเป็นประเด็นสำคัญที่จะเข้าใจรูปแบบของเมือง การเลือกที่อยู่ และการใช้พื้นที่เปิดโล่งในย่าน โดยการกำหนดที่ตั้งของกิจกรรมในเมืองมีอยู่ด้วยกัน 4 ประการ คือ 1) ปัจจัยการผลิตในท้องถิ่น 2) ปัจจัยอุปสรรคในท้องถิ่น 3) ปัจจัยการเคลื่อนย้าย และ 4) ปัจจัยอุปสงค์ภายนอก ซึ่งหน้าที่หลักของเมือง คือการช่วยให้ประชากรสามารถเข้าถึงกิจกรรมได้ง่ายและสะดวกที่สุด ด้วยเหตุนี้การกำหนดที่ตั้งของกิจกรรมต่าง ๆ จึงถูกกำหนดโดยเชื่อมโยงอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้การกำหนดที่ตั้งของกิจกรรมในเมืองต้องคำนึงถึงการพึ่งพาอาศัยกันของกิจกรรมด้วย (บุญนาถ ตัวกล, 2549, น. 29)

2.5.1.3 การใช้พื้นที่

พื้นที่ (Space) ส่วนใหญ่จะมองในเชิงที่เป็นความเป็นจริงทางเรขาคณิต โดยเป็นการมองพื้นที่ว่าสามารถประกอบขึ้นและวัดได้ด้วยมิติความกว้าง ความยาว และความลึก เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาในฐานะเป็นมิติของการมีอยู่ในโลกของสิ่งต่าง ๆ สสารทุกชนิดดำรงอยู่ในพื้นที่ (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, 2543, น. 63-101) ทั้งนี้พื้นที่ไม่ได้ถูกมองให้เป็นเพียงแค่พื้นที่ว่าง แต่ยังมองพื้นที่ในฐานะสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมที่บรรจุไว้ด้วยความหมายซึ่ง Yoshimi, Shunya (1992, p. 111-139) ได้ศึกษาพบว่าพื้นที่นั้นจะถูกมองเป็น 4 แบบ คือ 1) พื้นที่ในฐานะที่เป็นธรรมชาติ 2) พื้นที่ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม 3) พื้นที่ในฐานะที่เป็นโครงสร้าง 4) พื้นที่ในฐานะที่เป็นความสัมพันธ์ สิ่งเหล่านี้ทำให้พื้นที่เกิดความหลากหลายต่อการให้ความหมายซึ่ง Castels Manuel (1999) ได้อธิบายว่า พื้นที่ คือ เวที หรืออาณาบริเวณแห่งหนึ่งที่อนุญาตให้มีปฏิบัติการทางสังคมต่าง ๆ เกิดขึ้นมาได้ในเวลาพร้อม ๆ กัน ปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ก็คือ การกระทำระหว่างกันที่เกิดขึ้นมาเพื่อประสานรวมหรือแลกเปลี่ยนกันทางวัตถุในสังคม ซึ่งหมายถึง พื้นที่ที่จะเกิดขึ้นมาได้ก็ต่อเมื่อมีวัตถุและวัตถุเหล่านั้นจะถูกจัดระเบียบให้เป็นระบบความสัมพันธ์โดยการกระทำของมนุษย์ ซึ่งการจัดระเบียบนี้จะก่อให้เกิด “พลวัต” ของวัตถุที่มีผลต่อการกำหนดรูปร่างหน้าที่ตลอดจนความหมายทางสังคมของพื้นที่แห่งนั้น

การใช้พื้นที่ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่ ซึ่งหมายถึง คุณค่าของการใช้พื้นที่ในเชิงนามธรรม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างผู้คนกับพื้นที่ หรือกิจกรรมกับลักษณะทางกายภาพ ความหมายและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่เป็นองค์ประกอบของความ เป็นสถานที่ที่เกิดในพื้นที่ที่มีการรวมตัวของกิจกรรมประเภทใดประเภทหนึ่งอย่างเข้มข้นและดึงดูดให้ เกิดการพบปะของผู้คนและการใช้พื้นที่ที่เข้มข้นกว่าบริเวณอื่น ทั้งยังทำให้เกิดลักษณะของการ หมุนเวียนและการสะสมของการใช้พื้นที่นั้น ๆ นำไปสู่ความมีชื่อเสียงในด้านใดด้านหนึ่งจนทำให้พื้นที่ ดังกล่าวได้มีการแต่งตั้งให้เป็นที่หมายหรือเป็นที่รู้จักและเป็นที่ต้องการของคนภายนอก (วิมลศรี ลิ้มชนากุล, 2537, น. 13-15)

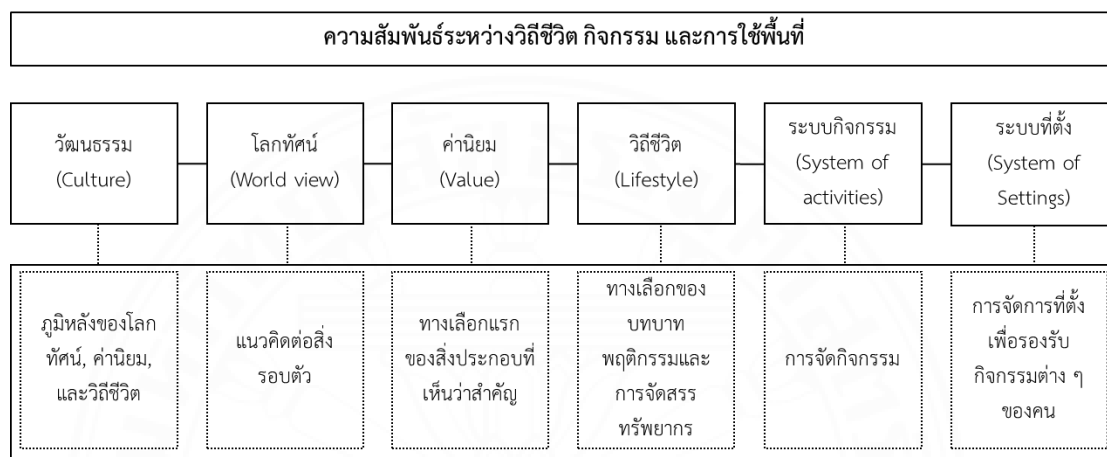
ทั้งนี้ Brain Goodall (1978, p. 147) ได้อธิบายลักษณะอิทธิพลของ เศรษฐกิจ กับการกำหนดการใช้พื้นที่ของเมือง โดยพิจารณาเมืองเป็นลักษณะกายภาพของศูนย์รวม กิจกรรมทางเศรษฐกิจและประชากรที่หนาแน่นกว่าเขตชนบท มีระบบความสัมพันธ์ต่อเนื่องภายใน ทางเศรษฐกิจของตลาด กิจกรรมต่าง ๆ เช่น ตลาดแรงงาน ตลาดที่ดิน ตลาดที่พักอาศัย ตลาดเงินทุน ตลาดสินค้าและบริการ ฯลฯ ซึ่งประกอบเป็นโครงสร้างของเมืองในเชิงเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามพื้นที่ หรือสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง เมื่อมีคนเข้าไปใช้พื้นที่นั้น ทุกคนจำเป็นที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างตนเองและสภาพแวดล้อมเหล่านั้น หรืออาจเป็นความรู้สึกสำนึกต่อสถานที่ ซึ่งไม่ใช่ศิลปะที่ ถูกสร้างขึ้นมา แต่มันเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามกระบวนการทางจิตวิทยาของมนุษย์ (Nairn, 1965, p. 6)

สรุปได้ว่าพื้นที่ คือ บริเวณที่มีความสัมพันธ์กับของคนกับพื้นที่ บริเวณที่มี ความเข้มข้นของกิจกรรมมากจะทำให้เกิดการเข้ามาใช้พื้นที่ได้มากขึ้นเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามการ รับรู้ ความรู้สึกต่อวัฒนธรรม รวมไปถึงประสบการณ์ที่มีต่อพื้นที่ก็สามารถส่งผลให้เกิดการใช้พื้นที่ และสร้างความแตกต่าง ความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะให้กับพื้นที่ได้

2.5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่

ระบบกิจกรรมเป็นสิ่งที่ซ่อนอยู่ในวิถีชีวิตและพฤติกรรมของแต่ละบุคคล ครอบครัว และสังคม ซึ่งกิจกรรมนั้นถูกถ่ายทอดโดยตรงจากวิถีชีวิตและภูมิหลังทางวัฒนธรรม สิ่ง สำคัญคือระบบกิจกรรมไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากปราศจากพื้นที่ที่ใช้ทำกิจกรรมและเวลา (Rapoport, 1977, p. 478) นอกจากนี้กิจกรรมยังขึ้นอยู่กับลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม (Socio-Economic) สภาพแวดล้อมของที่ตั้ง ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในถิ่นที่อยู่ นั้น ช่วงเวลาของชีวิตและโอกาสในการทำ กิจกรรมเกิดเป็นโครงสร้างรูปแบบของกิจกรรม (Structure of Activities Pattern) ของคนในชุมชน และช่วงชีวิตจากกิจกรรมที่เกิดขึ้นทำให้เกิดบทบาทโดดเด่นกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่นั้นได้ (Gallagher and Stimson, 1997, p. 288-289) นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิต ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ ทำให้เกิดเป็นกิจกรรมทางสังคม แต่นอกจากจะต้องมีการปะทะสังสรรค์กันของคนใน

ชุมชนแล้ว ยังต้องมีการเคลื่อนไหว (Movement) เกิดขึ้นบนพื้นที่ชุมชนด้วย แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิต การทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่มีความสัมพันธ์กัน เริ่มจากการจำกัดความคำว่า “วัฒนธรรม” คือ สิ่ง ที่ส่งผลต่อความเชื่อ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ สิ่งนั้นจะก่อให้เกิด โลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีคุณค่าแล้วเลือกเป็นการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้ง (Rapoport and Haryadi, 1982)



ภาพที่ 2.8 ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต กิจกรรม และการใช้พื้นที่. จาก Rapoport and Haryadi, 1982, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย , 2565.

นอกจากนี้องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเป็นรูปแบบหลักและสำคัญยิ่งของระบบ แหล่งที่ตั้งถิ่นฐาน โดยสามารถศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึงแบบแผนวิถีชีวิตของกลุ่มได้จากสิ่งที่เป็น รูปธรรมที่สุดนั้น คือ ระบบกิจกรรม ระบบกิจกรรมของมนุษย์ทั้งหมดจะเกิดขึ้นบนพื้นที่และเวลาที่ ซ้อนทับกันสนิท นั้นหมายถึงการให้ความสำคัญทั้งเรื่องของกิจกรรมและการตัดสินใจร่วมกันเมื่อเรา สามารถทราบตำแหน่งที่เกิดกิจกรรมในเวลาหนึ่งก็จะสามารถนำไปเชื่อมโยงกับตำแหน่งของกิจกรรม อื่นในเวลาหนึ่ง หรือนำไปเชื่อมโยงกับที่ตั้งในช่วงเวลานั้นได้ การศึกษากิจกรรมบนพื้นที่ทำได้โดย พิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นประจำวันและใช้เมทริกซ์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และเวลา เรา สามารถรู้ได้ว่ากิจกรรมนั้นเกิดขึ้นที่ไหนเมื่อไร กิจกรรมและเหตุการณ์อาจจะบุลงไปในแผนที่เวลา พื้นที่ (Time-Apace Map) โดยความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม (ในด้านพฤติกรรมมนุษย์) และการ จัดสภาพแวดล้อม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของกิจกรรมและวัฒนธรรม อีกทั้งระบบ กิจกรรม (ในเวลาและพื้นที่) มีความสำคัญในการวางแผนและออกแบบในระดับความต้องการพื้นฐาน ที่มีความแตกต่างกันออกไป (Fellman, 1999)

สรุปจากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องระบบกิจกรรมและระบบที่ตั้ง สามารถนำมาใช้ พิจารณาพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ที่ส่งผลต่อการใช้พื้นที่และกิจกรรมที่เกิดขึ้นใน

พื้นที่ รวมถึงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิต ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ แสดงให้เห็นว่าวิถีชีวิต การทำกิจกรรม และการใช้พื้นที่มีความสัมพันธ์กัน โดยมีปัจจัยทางวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อความเชื่อ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ สิ่งนั้นจะก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่มนุษย์สามารถตีคุณค่า แล้วเลือกเอาคุณค่านั้น ๆ มาเป็นค่านิยมในการดำเนินชีวิตที่แสดงออกในรูปของระบบ กิจกรรม ในที่สุดก็จะเกิดเป็นการใช้พื้นที่หรือระบบที่ตั้ง ซึ่งการใช้พื้นที่ลักษณะเดียวกันจะส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มกันของพื้นที่ทำให้เกิดเป็นย่านขึ้นมาได้ และสามารถทำให้เกิดเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์เฉพาะตัวของพื้นที่นั้น ๆ ขึ้นมาได้

2.6 เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร พบว่ามีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย ดังนี้

2.6.1 การวิเคราะห์ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและการคงอยู่ของชุมชนตลาดเก่า

เป็นการศึกษาถึงพัฒนาการและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนตลาดเก่า ซึ่งจากงานวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ของ กาญจนา แก้วพิง และกฤตพร ห่าวเจริญ (2554) สามารถอธิบายถึงปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง โดยแบ่งปัจจัยได้เป็น 3 ด้านหลัก ได้แก่ 1) ปัจจัยทางด้านกายภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการตัดถนนเข้ามาในพื้นที่ 2) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ในเรื่องความหลากหลายของรูปแบบการค้าขาย ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ทำให้ประชาชนมีทางเลือกมากยิ่งขึ้น และ 3) ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ทั้งค่านิยมในการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น อันเป็นผลมาจากการได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น และทัศนคติด้านลบของผู้คนในย่านที่มีต่ออาคารเก่าในพื้นที่ ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับย่านตลาดกระทุ่มแบนดังเช่นในปัจจุบัน ขณะที่งานวิจัยของฐิติมาพร พามา และกฤตพร ห่าวเจริญ (2560) เรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี มีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา กล่าวได้ว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างที่สำคัญ คือ ปัจจัยด้านการคมนาคมและการขนส่ง และปัจจัยรอง คือ รูปแบบและประเภทของกิจกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและกิจกรรมของย่านตลาดล่างจนถึงปัจจุบัน โดยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดผ่านปัจจัยในด้านต่าง ๆ มีผลต่อการคงอยู่ของอัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งจากการศึกษาเรื่องการดำรงอยู่ของย่านตลาดในพลวัตความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่ ของ กอบชัย รักพันธุ์ และรวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี (2557) มุ่งค้นหาและอธิบาย

ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเชิงกายภาพและสังคมสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม ผลการศึกษาพบว่าย่านกาดหลวงมีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งรูปแบบ สันฐาน พัฒนาการ และพื้นที่ใช้พื้นที่ สถาปัตยกรรม การรวมกลุ่มตามเงื่อนไขทางสังคม รวมไปถึงการบริหารจัดการ การอภิปรายผลวิจัยพบว่า การศึกษาความสัมพันธ์ที่สร้างความเป็นย่านตลาด เพื่ออภิปรายเหตุและปัจจัยการดำรงอยู่ของย่านกาดหลวงในพลวัตความเปลี่ยนแปลงเมืองเชียงใหม่ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยเชิงกายภาพและสังคมสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัย และของคนในย่าน นำมาซึ่งความเข้าใจและจิตสำนึกของคนในย่าน เกิดข้อตกลงร่วมกันในการเสนอ แนวทางการจัดการและอนุรักษ์ เพื่อส่งเสริมเอกลักษณ์ของย่านให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคม ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างเหมาะสม

ดังนั้นในการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย ควรที่จะมีการศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุค รวมถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ และศึกษาทัศนคติและการรับรู้ต่อชุมชนจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก เพื่อให้เข้าใจบริบทของพื้นที่อย่างแท้จริง และนำมาสร้างแนวทางการพัฒนาให้ชุมชนยังสามารถคง ลักษณะเฉพาะดั้งเดิมไว้ได้ในอนาคต

2.6.2 การวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการมุ่งเน้นการศึกษาหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งงานวิจัยของ เสริมศักดิ์ ขุนพล (2557) เรื่องการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเกาะยอ พบว่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเกาะยอ แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ ความเชื่อที่ผูกพันกับศาสนาและความเชื่อที่ผูกพันการดำรงชีวิต โดยแสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม บุคคล และประเพณีต่าง ๆ ทั้งหมดอยู่บนหลักฐานของภูมิสถานของศาสนาที่มีอยู่เดิม ประกอบสร้างกับเรื่องเล่าหรือตำนานที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งในชุมชนต่างมองว่าสามารถนำไปสื่อความหมายให้นักท่องเที่ยวได้ตระหนักในความสำคัญของวัฒนธรรมได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของศักราช พ้าขาว (2553) เรื่องการปรับเปลี่ยนและการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้มีการอธิบายอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนว่า เป็นสิ่งที่ถูกหลอมรวมจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นวิถีชีวิตที่มีความศรัทธาเลื่อมใสต่อพุทธศาสนาผสมผสานการนับถือผีและยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด ทำให้คนในชุมชนไทใหญ่เกิดความภาคภูมิใจและตระหนักถึงการธำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีและวิถีชีวิตของตนเอง ในการศึกษาอัตลักษณ์เชิงรูปธรรมส่วนใหญ่เน้นไปที่รูปแบบสถาปัตยกรรม ซึ่งงานวิจัยของ ปุณณนุชวิภา เสนาคำ และเอกพล สิริชยันนท์ (2560) เรื่องการศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำจันทบูรเพื่อเป็นแนวทางการออกแบบสภาพแวดล้อมภายในร้านค้า ได้กำหนดองค์ประกอบทางกายภาพของรูปแบบสถาปัตยกรรมจากวัฒนธรรมดั้งเดิม เพื่อทำการศึกษา ได้แก่ ลักษณะลดทอน วัสดุที่ใช้ โทนสีที่ใช้ และรูปแบบอาคาร

ผลการศึกษาสรุปว่า 1) ลักษณะลวดลาย ควรใช้ ลวดลายธรรมชาติและลวดลายเรขาคณิต 2) ลักษณะโทนสี ควรเป็นสีที่แสดงถึงเนื้อแท้ของวัสดุที่มีความชัดเจน 3) ประเภทของวัสดุเป็นวัสดุธรรมชาติที่ไม่ผ่านการปรุงแต่ง และ 4) รูปแบบอาคารควรเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมโคโลเนียลหรือสถาปัตยกรรมชิโนโปรตุกีส ซึ่งผลที่ได้จะนำไปสู่แนวทางการออกแบบสภาพแวดล้อมภายในร้านค้า เพื่อส่งเสริมอัตลักษณ์ของชุมชน สรุปได้ว่าส่วนใหญ่การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน จะมุ่งเน้นไปที่ด้านนามธรรม เช่น วิถีชีวิต ความเชื่อ ประเพณี ค่านิยมต่าง ๆ จากฐานรากทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่นั้น ๆ นอกจากนี้ในการศึกษาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทบทวนในเรื่องของการรับรู้ ความผูกพันต่อพื้นที่ และสร้างความตระหนักต่อคุณค่าของชุมชน เพื่อนำไปสู่แนวทางการพัฒนาชุมชนให้ยังคงอยู่ดังเดิม

2.6.3 แนวทางการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาย่าน

เก่าให้ยั่งยืน เนื่องจากมรดกวัฒนธรรมจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงถึงการเป็นตัวตน การสร้างอัตลักษณ์และลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่นั้น ๆ โดยงานวิจัย ของ เบญจรงค์ ทุมปัตชา (2558) เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาย่านพาณิชย์กรรมเก่า ชุมชนบ้านสิงห์ท่า อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร มีการศึกษาลักษณะเฉพาะของชุมชน ทั้งทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ เพื่อเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาที่เหมาะสมเพื่อส่งเสริมคุณค่าของย่านพาณิชย์กรรมเก่าชุมชนบ้านสิงห์ท่า จากการศึกษาพบว่า ย่านพาณิชย์กรรมเก่าบ้านสิงห์ท่ามีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เรียบง่าย ประชาชนมีรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบสังคมครอบครัว การค้าขายในชุมชนมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น และผู้คนสามารถสืบทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของย่านจากการบอกเล่าได้อย่างชัดเจน จากมิติทางกายภาพและมิติทางสังคมของชุมชน ทำให้เป็นพื้นที่แห่งนี้มีเอกลักษณ์มีคุณค่า สมควรอนุรักษ์และพัฒนาให้เกิดความเหมาะสมสอดคล้องกับแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ โดยแนวทางในการพัฒนาชุมชน คือ 1) การสร้างความชัดเจนทางกายภาพที่เป็นเอกลักษณ์ของย่านพาณิชย์กรรมเก่าชุมชนบ้านสิงห์ท่า 2) สร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาและการบริหารจัดการ และ 3) การปรับปรุงกฎหมายที่เกี่ยวข้องและทำผังแม่บทที่สอดคล้องกับภาพลักษณ์และบริบทของชุมชน จำเป็นต้องสามารถโยงความสำคัญของพื้นที่สู่แผนพัฒนาอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกันกับงานวิจัยของ บุญศิริ สุขพร้อมสรรพ และศรีสุตา วงษ์ชุ่ม (2561) เรื่องการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเมืองเก่าพะเยา พบว่า พื้นที่มรดกทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะด้านอันเกิดจากองค์ประกอบทางกายภาพ ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม รวมถึงวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของพื้นที่เมืองเก่าพะเยา สามารถสะท้อนคุณค่าความสำคัญที่ควรค่าแก่การรักษาหลายประการ คือ 1) การเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของเมืองพะเยา 2) การเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจการค้าในลักษณะดั้งเดิม 3) การเป็นแหล่งรวมศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ทรงคุณค่า และ 4) การเป็นแหล่งรวมประเพณีและวัฒนธรรมที่หลากหลายแต่จากการพัฒนาเมืองในช่วงที่ผ่านมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองและทำลายเอกลักษณ์และคุณค่าของ

เมืองโบราณ ดังนั้นในเรื่องของการเสนอแนวทางการพัฒนาและคงรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของพื้นที่ประวัติศาสตร์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกำหนดผังการใช้ประโยชน์ที่ดิน การควบคุมทางด้านภูมิสถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรม การพัฒนาระบบคมนาคมและขนส่ง รวมทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ สรุปได้ว่าการสร้างแนวทางการพัฒนาพื้นที่ที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สามารถอธิบายผ่านมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างคุณค่าปรากฏในจิตใจและเกิดประโยชน์ใช้สอยของตัวชุมชน จำเป็นที่จะต้องสร้างผลลัพธ์ให้เห็นภาพการพัฒนา เช่น ผังชุมชน ทั้งผังการใช้ประโยชน์ที่ดิน ผังควบคุมกิจกรรมในชุมชน เพื่อสามารถต่อยอดสู่นโยบายด้านการบริหารจัดการพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ การส่งเสริมการมีส่วนร่วม และมาตรการควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

กล่าวโดยสรุป จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่า ในการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ควรมีการวิเคราะห์พัฒนาการและประวัติความเป็นมาของพื้นที่ เพื่อที่จะสามารถวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้ อีกทั้งยังต้องมีการวิเคราะห์องค์ประกอบทางวัฒนธรรมทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเพียงด้านเดียว ยังไม่มีการศึกษาถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่ได้จากมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าในชุมชนในเชิงรูปธรรมและเชิงนามธรรม ดังนั้นในงานวิจัยนี้จะเป็นการศึกษาแบบบูรณาการทั้งในเรื่องของมรดกทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมที่สามารถมองเห็นจับต้องได้ และเชิงนามธรรมที่ซ่อนอยู่ผ่านความเชื่อ ประเพณี และค่านิยมต่าง ๆ นำไปสู่การแนวทางที่จะให้ชุมชนยังคงดำรงอยู่ได้แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตของเมือง โดยผลลัพธ์ควรที่จะออกมาเป็นผังแม่บทและผังการใช้ประโยชน์ที่ดิน ผังควบคุมกิจกรรมในชุมชน และมาตรการควบคุมต่าง ๆ ตามที่กฎหมายกำหนด เพื่อให้เข้าใจบริบทของเมืองที่ต้องมีการพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนจากฐานรากผ่านวัฒนธรรมของชุมชนต่อไป

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

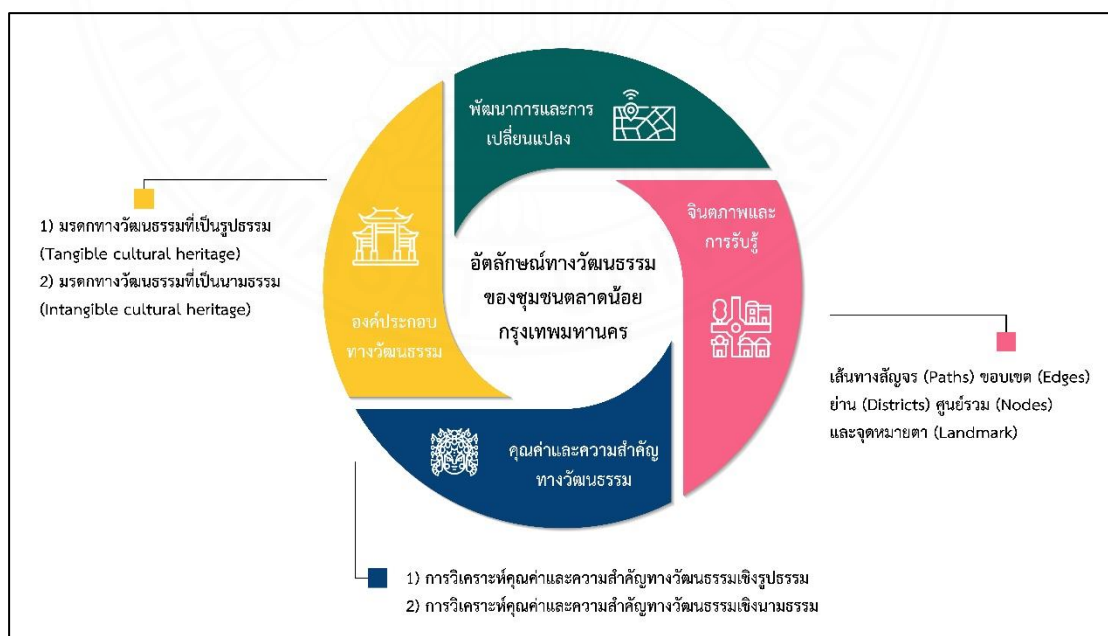
การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร มีกรอบการวิจัยเริ่มต้นจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ การศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า ประกอบกับการสัมภาษณ์บุคคลที่มีความเกี่ยวข้องในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา เหตุการณ์สำคัญ การรับรู้ เพื่อนำมาวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และสร้างแนวทางการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนและดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของเมือง โดยมีรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นการศึกษาดังแต่การตั้งถิ่นฐานในอดีต และพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน โดยได้นำแนวคิดของ Chorley and Hagget (1967, p. 22-27) ที่มีการอธิบายว่า การตั้งถิ่นฐานเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ในอดีต จึงเน้นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและธรรมชาติต่าง ๆ ที่มนุษย์เข้าครอบครองพื้นที่ รวมถึงศึกษารูปแบบการกระจายของแหล่งตั้งถิ่นฐาน สันฐานของแหล่งตั้งถิ่นฐาน และมักจะวิเคราะห์เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับรูปแบบทางกายภาพ การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์จะเป็นตัวหล่อหลอมพฤติกรรมของมนุษย์ในการปรับตัวและใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตในสังคม และจำเป็นต้องมีระเบียบแบบแผนในการอยู่ร่วมกัน เพื่อที่จะสามารถควบคุมพฤติกรรมของคนในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนแสดงออกมาในรูปแบบของ “วัฒนธรรม” ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยอธิบายผ่านมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้รับการสรรค์สร้างขึ้นมาจากเหตุผลของการอาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งในรูปแบบสถาปัตยกรรม ความเชื่อ ประเพณี กิจกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์คิดค้น โดยจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Tangible cultural heritage) และ 2) มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Intangible cultural heritage) ทั้งนี้ยังอาศัยแนวคิดจินตภาพของเมืองของ Lynch (1960, p.47-90) ได้แก่ เส้นทางสัญจร (Paths) ขอบเขต (Edges) ย่าน (Districts) ศูนย์รวม (Nodes) และจุดหมายตา (Landmark) อธิบาย

ผ่านความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) และความผูกพันต่อชุมชนในการวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของชุมชน นอกจากนี้ยังศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ ที่สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบกิจกรรม ทั้งที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม สามารถอธิบายได้จากแนวคิดของ Rapoport, (1977, p. 478) ได้แก่ แนวคิดระบบกิจกรรม ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่ โดยวัฒนธรรมเป็น สิ่งที่ส่งผลต่อความเชื่อ สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม ซึ่งก่อให้เกิดการใช้พื้นที่ ส่งผลให้ระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่นั้นแตกต่างกันออกไป กลายเป็นบทบาทเด่นของแต่ละพื้นที่ นำไปสู่การพิจารณาคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย ซึ่งมีรายละเอียดในเกณฑ์การพิจารณาแบ่งเป็น 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์คุณค่าและความสัมพันธ์เชิงรูปธรรม เป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ 2) การวิเคราะห์คุณค่าและความสัมพันธ์เชิงนามธรรม เป็นองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ แต่จะมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต

จากการทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่าอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่รับรู้และจดจำได้ง่าย ทำให้เกิดความตระหนักในการให้คุณค่าของชุมชนเพื่อที่จะเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม จึงสามารถสร้างกรอบการวิจัยที่ใช้ในการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ได้ดังนี้



ภาพที่ 3.1 กรอบแนวคิดการวิจัย. โดยผู้วิจัย, 2565.

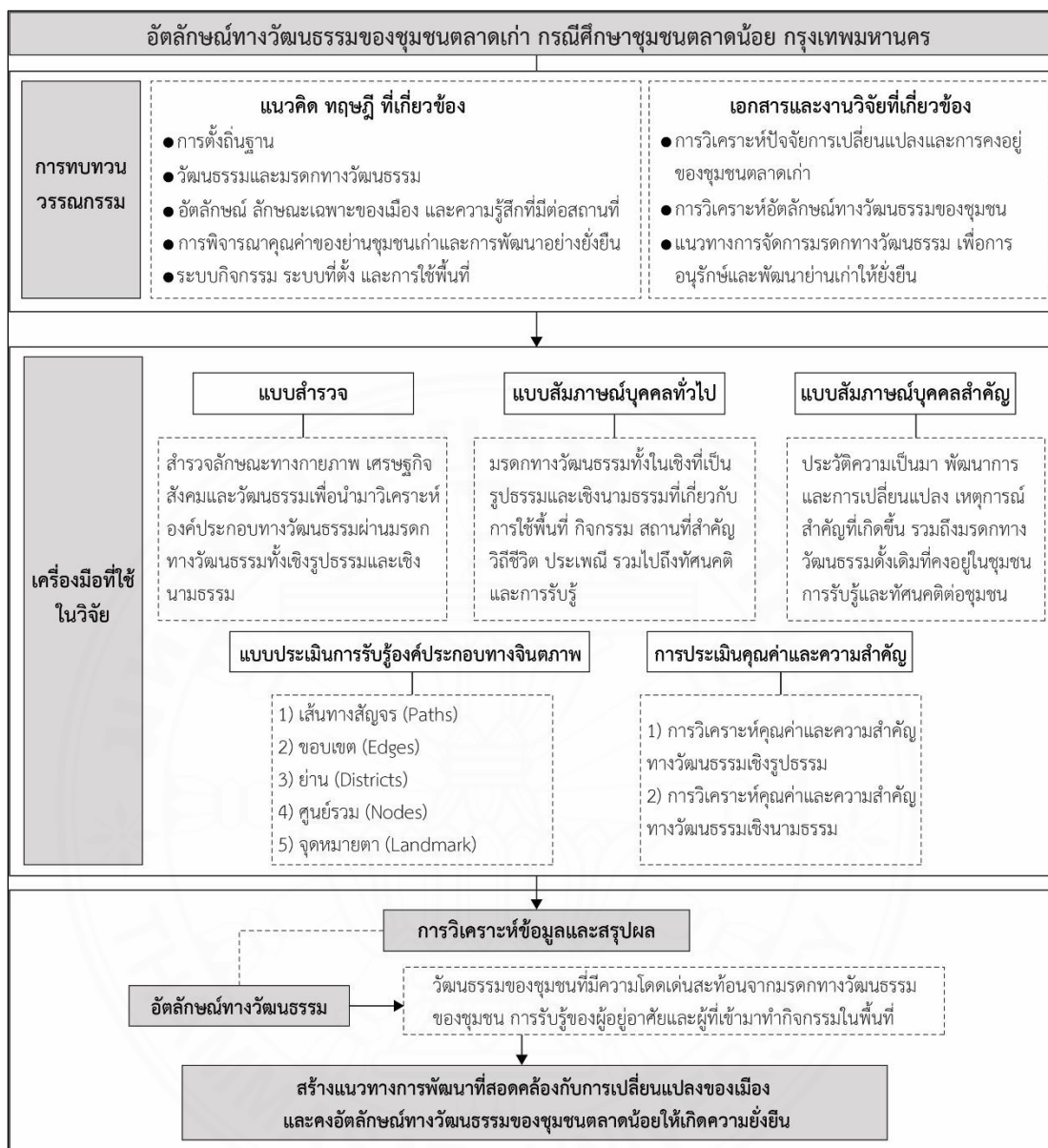
3.2 ขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

3.2.1 การศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา การวิจัยในครั้งนี้เป็นการอธิบายถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ซึ่งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร โดยเริ่มศึกษาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาและพัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง รวมถึงสภาพทั่วไปของพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการของโครงสร้างทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม เช่น วิถีชีวิตดั้งเดิม วัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่มีความสวยงาม โดยข้อมูลที่ได้มาจากการลงสำรวจภาคสนาม ภาพถ่าย แผนที่โบราณ รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยหรือผู้ที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย

3.2.2 การศึกษาค้นคว้าและรวบรวมแนวคิดทฤษฎีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้กำหนดตัวแปรในการศึกษาจากแนวคิดทฤษฎี ได้แก่ 1) แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบและลักษณะของชุมชนตลาดน้อยว่ามีการตั้งถิ่นฐานลักษณะใดและมีปัจจัยใดที่ทำให้เริ่มการตั้งถิ่นฐาน 2) แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรม เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนที่สะท้อนผ่านมรดกทางวัฒนธรรมทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม 3) แนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ลักษณะเฉพาะของเมือง และความรู้สึกที่มีต่อสถานที่ (Sense of Place) เพื่อให้เข้าใจและเกิดการรับรู้ชุมชนซึ่งจะนำมาวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม 4) แนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาคุณค่าของย่านชุมชนเก่าและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ใช้เกณฑ์ในการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมที่เป็นเครื่องพิสูจน์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังคงอยู่และมีคุณค่า 5) แนวคิดเกี่ยวกับระบบกิจกรรม ระบบที่ตั้ง และการใช้พื้นที่ ตลอดจนงานวิจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.2.3 สร้างและกำหนดเครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ การสังเกต การบันทึกภาพ การสัมภาษณ์และประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ที่มีผลต่อองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย รวมถึงการเก็บข้อมูลในด้านของประเมินการรับรู้องค์ประกอบจินตภาพ เกณฑ์ในการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

3.2.4 การนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาทั้งหมดมาสรุป จากการรวบรวมข้อมูลทั้งพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่สะท้อนจากมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย นำมาวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย เพื่อสรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม



ภาพที่ 3.2 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย. โดยผู้วิจัย, 2565.

3.3 ประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มตัวอย่างโดยพิจารณาจากคนในชุมชนและครอบครัวถึงคนนอกที่เข้ามาทำกิจกรรมในชุมชนตลาดน้อย โดยแบบสัมภาษณ์จะเกี่ยวกับประเด็นของประวัติความเป็นมา การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ มรดกทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ รวมถึงการรับรู้และความรู้สึกต่อชุมชนตลาดน้อย กลุ่มตัวอย่างในการวิจัยสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มบุคคลทั่วไป และกลุ่มบุคคลสำคัญในชุมชน

3.3.1 กลุ่มบุคคลทั่วไป เป็นผู้ให้ข้อมูลประเภทกลุ่มบุคคลทั่วไป ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างการสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน 20 คน ซึ่งเป็นทั้งผู้อยู่อาศัยและผู้ที่ไม่เข้ามาทำกิจกรรมในชุมชนตลาดน้อย เพื่อที่จะสามารถให้ข้อมูลในเรื่องของสภาพพื้นที่กิจกรรมในพื้นที่ วิถีชีวิต ประเพณีวัฒนธรรม ที่เป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมรวมถึงการรับรู้ที่มีต่อชุมชนตลาดน้อย โดยผู้วิจัยมีเกณฑ์พิจารณา ดังนี้

1) ผู้ที่พักอาศัยในชุมชนตลาดน้อย เป็นกลุ่มคนในช่วงอายุไม่เกิน 60 ปี และอยู่อาศัยในชุมชนไม่น้อยกว่า 5 ปี ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยในชุมชน เป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชน และผู้อยู่อาศัยในชุมชน อาศัยโดยการเช่าอยู่หรือไม่ได้เป็นเจ้าของที่อยู่อาศัย

2) บุคคลภายนอกที่ไม่ได้อาศัยในชุมชนตลาดน้อย แต่มีการเข้ามาทำกิจกรรม ในชุมชน ได้แก่ ผู้ที่เข้ามาทำงานในชุมชนตลาดน้อยและนักท่องเที่ยว

ทั้งนี้จำนวนกลุ่มตัวอย่างอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมจนกว่าผู้วิจัยจะได้ข้อมูลที่อิ่มตัว (Theoretical saturation)

3.3.2 กลุ่มบุคคลสำคัญของชุมชน ในการคัดเลือกกลุ่มบุคคลสำคัญของชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน 5 คน โดยเป็นผู้ที่มีความรู้จักและเข้าใจในชุมชนเป็นอย่างดี มีการทราบเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย รวมถึงรู้จักบุคคลสำคัญในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นกลุ่มอายุที่มีประสบการณ์และเข้าใจในองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่ เหตุการณ์สำคัญ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและมรดกทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชุมชน โดยกลุ่มบุคคลสำคัญผู้วิจัยมีเกณฑ์พิจารณา ดังนี้

1) กลุ่มคนเก่าแกในพื้นที่ ผู้อาวุโส ที่อายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป

2) ผู้ดูแลสถานที่หรือเจ้าของอาคารและสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในชุมชน เช่น โบสถ์คริสต์ ศาลเจ้า โบราณสถาน ฯลฯ

3) ผู้นำชุมชนหรือกลุ่มชมรมต่าง ๆ ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับชุมชนตลาดน้อย

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการอธิบายถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยเน้นการสำรวจ การสัมภาษณ์ การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพ และการประเมินคุณค่าเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล โดยในการสัมภาษณ์จะเป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) แบบไม่มีโครงสร้าง ใช้แนวคำถามที่เป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งมีความยืดหยุ่นสูงเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลหลักสามารถพูดคุยแสดงความคิดเห็น การพูดคุยตั้งอยู่บนฐานของความเต็มใจที่จะตอบคำถามของผู้ให้

ข้อมูลสำคัญ ประกอบกับการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม เพื่อทำความเข้าใจองค์ประกอบทางวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยมีรายละเอียด ดังนี้

3.4.1 แบบสำรวจ ผู้วิจัยได้จัดทำแผนที่ประกอบการสำรวจ (Survey mapping) ซึ่งเป็นการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) โดยผู้วิจัยได้เข้าไปยังชุมชนเสมือนนักท่องเที่ยว เพื่อสังเกตวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชน สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ขอบเขตชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรม การวางตัวของอาคาร การใช้ประโยชน์ที่ดิน การใช้ประโยชน์อาคาร สภาพอาคาร และเส้นทางคมนาคมขนส่ง ตลอดจนลักษณะผังชุมชน รวมถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่สะท้อนบริบทของชุมชนทั้งด้านประวัติศาสตร์ กายภาพ สังคม และเศรษฐกิจที่สามารถสังเกตเห็นได้ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนตลาดน้อย และประกอบการศึกษาองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนร่วมกับเครื่องมือแบบสัมภาษณ์

3.4.2 แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาร่วมกับเครื่องมือแบบสำรวจพื้นที่ เพื่อให้ข้อมูลมีความครบถ้วนในเชิงรายละเอียดขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มาจากการค้นหามรดกทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยแบบสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ชุด มีรายละเอียดในแบบสัมภาษณ์ ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์บุคคลทั่วไปในชุมชน มีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ บริบทของชุมชนที่สื่อถึงลักษณะเฉพาะในเชิงวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ที่เกี่ยวกับการใช้พื้นที่ รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม กิจกรรมในพื้นที่ วิถีชีวิต ประเพณี เทศกาล ความเชื่อ แบบแผนทางวัฒนธรรมชุมชนที่คนในชุมชนรับรู้และยอมรับอย่างชัดเจน โดยมีรายละเอียดและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงในการนำมาสู่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึงทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนให้คงอยู่

2) แบบสัมภาษณ์บุคคลทั่วไปที่เป็นบุคคลคนภายนอกชุมชน ได้แก่ ผู้ที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ชุมชน เช่น นักท่องเที่ยว คนที่เข้ามาทำงาน โดยมีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ เน้นถามถึงกิจกรรมประจำวัน วัตถุประสงค์ในการเข้า ทำกิจกรรมอะไรและใช้พื้นที่บริเวณไหนบ้างในการทำกิจกรรม ความถี่และช่วงเวลาในการทำกิจกรรม ความรู้จักชุมชนในเบื้องต้น รวมถึงทัศนคติที่มีต่อชุมชนและความต้องการในพัฒนาชุมชนในอนาคต

3) แบบสัมภาษณ์บุคคลสำคัญของชุมชน มีประเด็นในการสัมภาษณ์ ได้แก่ การรับรู้เรื่องราวในอดีตของชุมชน ซึ่งต้องอาศัยข้อมูลในเชิงการบอกเล่า หรือที่เรียกว่าประวัติศาสตร์แบบบอกเล่า ว่าแต่ละคนรับรู้เรื่องราวในอดีตอย่างไร รวมถึงวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่สะท้อนผ่านมรดกทางวัฒนธรรม โดยจะเกี่ยวกับการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรม ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับการละเล่น ภาษา

วรรณกรรม การแต่งกาย ความเชื่อ วิถีชีวิต กลุ่มเชื้อชาติ กรรมสิทธิ์ที่ดิน รวมถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมที่มีความเป็นมายาวนาน และส่งผลต่อการรับรู้ ยอมรับ ของคนในและคนนอกชุมชนที่อาจเลื่อนหายไปตามกาลเวลา

3.4.3 แบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ ในการทำแบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบของจินตภาพผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 3 คน ซึ่งเป็นบุคคลทั่วไปที่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย บุคคลทั่วไปที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย และบุคคลสำคัญในชุมชนตลาดน้อย เพื่อนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่มในการรับรู้องค์ประกอบของจินตภาพ โดยแบบประเมินกำหนดจากขอบเขตของพื้นที่ศึกษาและอาศัยลักษณะทางจินตภาพของเควิน ลินช์ (Lynch, 1960, p. 47-90) คือ เส้นทางสัญจร ขอบเขต ย่าน ศูนย์รวม และจุดหมายตา จะมีการพิจารณาว่ามี เส้นทาง สถานที่ หรือตำแหน่งใดที่เข้าข่ายองค์ประกอบทางจินตภาพทั้ง 5 ด้าน และนำมาจัดลำดับรายชื่อลงในแบบประเมิน ทั้งนี้ในแบบประเมินจะมีแผนที่จินตภาพที่ประกอบไปด้วยเส้นถนน อาคาร และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในชุมชนตลาดน้อย เพื่อให้กลุ่มตัวอย่างเขียนหมายเลขตามตำแหน่งองค์ประกอบทางจินตภาพที่สามารถจำได้ลงไป โดยนำผลมาวิเคราะห์การรับรู้และจำจระหว่างผู้ที่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยกับผู้เข้ามาทำกิจกรรม ว่ามีการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพของชุมชนตลาดน้อยแตกต่างกันหรือไม่

3.4.4 การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนเก่า โดยใช้หลักเกณฑ์การประเมินจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการคงคุณค่าความสำคัญของย่านชุมชนเก่าที่ควรอนุรักษ์ โดยพิจารณาจากลักษณะทางกายภาพที่ยังคงหลงเหลืออยู่ รวมถึงองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ซึ่งในการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนเก่าผู้วิจัยใช้วิธีการคัดเลือกตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 3 คน ซึ่งเป็นบุคคลทั่วไปที่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย บุคคลทั่วไปที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย และบุคคลสำคัญในชุมชนตลาดน้อยเช่นเดียวกันกับแบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ เพื่อนำมาเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากกลุ่มตัวอย่างทั้ง 3 กลุ่มที่มีต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและนำไปสู่แนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3.1

สรุปเกณฑ์การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย

ประเด็นในการพิจารณา	ตัวชี้วัด	รายละเอียดการพิจารณา
1. การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม (องค์ประกอบทางกายภาพ)	ลักษณะเด่นทางโครงสร้างชุมชน (Developed Structure) ของย่านชุมชนเก่า	ลักษณะโครงสร้างของชุมชนในการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ กลุ่มอาคาร เส้นทาง ถนน ตรอก ซอย ทำน้ำ เป็นต้น
	องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม (ก) ความดั้งเดิมของวัสดุ (authenticity in materials) (ข) ความดั้งเดิมเรื่องการออกแบบ (authenticity in design)	ลักษณะองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏให้เห็นทั้งรูปลักษณะภายนอกและพื้นที่ว่างภายใน ที่แสดงออกมาในลักษณะกลุ่มอาคาร โครงสร้าง ปริมาตรที่ว่าง สัดส่วน วัสดุ สี และองค์ประกอบตกแต่ง
	องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)	องค์ประกอบชุมชนที่เป็นภูมิสัญลักษณ์ ทั้งที่มนุษย์สร้างและธรรมชาติ ได้แก่ หอคอย หอนาฬิกา สะพาน อาคารสำคัญ ต้นไม้ เนินสูง เป็นต้น
	ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่	องค์ประกอบที่แสดงถึงความต่อเนื่องของชุมชนหรือจุดสิ้นสุดของชุมชน ได้แก่ เส้นแม่น้ำและลำคลอง ชุมประดู่ สถานที่สำคัญ เป็นต้น
2. การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (องค์ประกอบด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิต)	องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางกิจกรรมทางวัฒนธรรม (Intangible aspects)	กิจกรรมทางประเพณีวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ภาษา และสิ่งเกี่ยวเนื่องทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของชุมชน และมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่อดีต และยังคงกิจกรรมนั้นอยู่
	ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า	ความหมายและความทรงจำอยู่ในสำนึกของผู้คนในชุมชน และอาจมีการถ่ายทอดถึงคนรุ่นใหม่

หมายเหตุ: โดยผู้วิจัย, 2565.

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

3.5.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง เพื่อที่จะนำไปวิเคราะห์ โดยมีวิธีการที่มีความหลากหลายรูปแบบ ทั้งการลงสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ การทำแบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ รวมถึงการประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรม อีก

ทั้งยังมีการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลสามารถแบ่งได้ 2 ประเภท ดังนี้

1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) เป็นการเก็บข้อมูลโดยวิธีการ สํารวจภาคสนาม การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มบุคคลสำคัญ และกลุ่มบุคคลทั่วไป โดยจะนำข้อมูลที่ได้มาใช้วิเคราะห์องค์ประกอบทางวัฒนธรรม การรับรู้และจินตภาพ รวมถึงการประเมินคุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อนำมาสู่การหาอัตลักษณ์และเสนอแนวทางการพัฒนาชุมชนในอนาคต

2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ คือ ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ ข้อมูลทั่วไป รวมถึงหนังสือ แผนที่ ภาพถ่ายในอดีต ภาพถ่ายทางอากาศ และการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ต เพื่อสามารถเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ได้

ตารางที่ 3.2

สรุปการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย

แหล่งที่มา	ประเภท	รายละเอียดข้อมูล
1. ข้อมูลปฐมภูมิ	การสำรวจ	วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ขอบเขตชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรม การวางตัวของอาคาร การใช้ประโยชน์ที่ดิน เส้นทางคมนาคมขนส่ง รวมถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ที่สะท้อนบริบทของชุมชนทั้งด้านประวัติศาสตร์ กายภาพ สังคม และเศรษฐกิจที่สามารถสังเกตเห็นได้ เพื่อนำมาวิเคราะห์มรดกทางวัฒนธรรมทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม
	การสัมภาษณ์	1) บุคคลทั่วไป รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม กิจกรรมในชุมชน วิถีชีวิต ประเพณี ความเชื่อ แบบแผนทางวัฒนธรรมชุมชนที่คนในชุมชนรับรู้และยอมรับอย่างชัดเจน
		2) บุคคลสำคัญ พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง รวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชน รูปแบบสถาปัตยกรรม ประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวกับ ความเชื่อ วิถีชีวิต กลุ่มเชื้อชาติ การรับรู้
	การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ	พิจารณาจากจินตภาพของเมืองผ่านการรับรู้ (Sense of Place) และความตระหนักในการให้คุณค่าของชุมชน ใน 5 ด้าน ได้แก่ 1) เส้นทางสัญจร (paths) 2) ขอบเขต (edges) 3) ย่านหรือชุมชน (districts) 4) ศูนย์รวม (nodes) และ 5) จุดหมายตา (landmark)
	การประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรม	1) การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม 2) การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม

ตารางที่ 3.2 (ต่อ)

สรุปการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย

แหล่งที่มา	ประเภท	รายละเอียดข้อมูล
2. ข้อมูลทุติยภูมิ	งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	1) ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร: กาญจนา แก้วพิง และกฤตพร หัวเจริญ (2554) 2) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่าง จังหวัดลพบุรี: จิตติมาพร พามา และกฤตพร หัวเจริญ (2560) 3) การดำรงอยู่ของย่านตลาดในพลวัตความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่: กอบชัย รักพันธุ์ และรวีวรรณ โอฟารรัตน์มณี (2557) 4) การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเกาะยอ: เสริมศักดิ์ ขุนพล (2557) 5) การปรับเปลี่ยนและการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน: ศักราช พ้าขาว (2553) 6) การศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำจันทบูรเพื่อเป็นแนวทางการออกแบบสภาพแวดล้อมภายในร้านค้า: ปุณณชวิภา เสนคำ และเอกพล สิริชัยนันท์ (2560) 7) การอนุรักษ์และพัฒนาย่านพาณิชย์กรรมเก่า ชุมชนบ้านสิงห์ท่า จังหวัดยโสธร: เบญจรงค์ ทุมปัดชา (2558) 8) การอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเมืองเก่าพะเยา: บุญศิริ สุขพร้อมสรรพ และศรีสุดา วงษ์ขุ่ม (2561)
	เอกสารอื่น ๆ	ประวัติศาสตร์ของชุมชนตลาดน้อย กฎหมาย นโยบาย และโครงการที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่

หมายเหตุ. โดยผู้วิจัย, 2565.

3.5.2 การตรวจสอบข้อมูล

ในการวิจัยเชิงคุณภาพเมื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ และการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาถึงความเป็นไปได้และตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) โดยมีองค์ประกอบดังนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data triangulation) เป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้นั้นถูกต้องหรือไม่ โดยเน้นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งต่าง ๆ หากทุกแหล่งข้อมูลได้ข้อค้นพบเหมือนกันแสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มามีความถูกต้อง โดยแบ่งได้ดังนี้

(1) ด้านเอกสาร ใช้การรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกันที่มาจากแหล่งต่างกัน

(2) ด้านบุคคล ใช้การรวบรวมข้อมูลจากหลายกลุ่มตัวอย่าง คือกลุ่มบุคคล

ทั่วไป และกลุ่มบุคคลสำคัญ

(3) ด้านทฤษฎี ใช้ข้อมูลจากทฤษฎีตามที่อ้างอิงในบทบทวนวรรณกรรม เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบ

2) การตรวจสอบแบบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological triangulation) เป็นการเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้มาจากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่แตกต่างกันและนำมาพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้สอดคล้องกันหรือไม่ เพื่อเป็นการศึกษาข้อมูลชุดเดียวกันจากวิธีการ 3 แบบ ดังนี้

(1) การรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจทางกายภาพ เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร สภาพอาคาร เส้นทางคมนาคมขนส่ง รูปแบบสถาปัตยกรรม รวมถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งสามารถสะท้อนบริบทของชุมชนทั้งด้านประวัติศาสตร์ กายภาพ สังคม และเศรษฐกิจที่สามารถสังเกตเห็นได้

(2) การสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อเน้นถึงบริบทของชุมชนที่สื่อถึงลักษณะเฉพาะในเชิงวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่คนในชุมชนรับรู้และยอมรับอย่างชัดเจน

(3) การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพและการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งด้านกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม

โดยนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาเรียบเรียงและตีความเพื่อถามย้อนกลับไปยังผู้ให้ข้อมูลหลักอีกครั้ง เพื่อยืนยันความน่าเชื่อถือ (Reliability) และเป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลมากที่สุด หากมีข้อมูลบางส่วนที่มีความไม่ครบถ้วนหรือยังขาดความชัดเจน ผู้วิจัยจะทำการเข้าไปสำรวจ สัมภาษณ์และทำแบบประเมินซ้ำ เพื่อให้เชื่อมั่นได้ว่าการวิจัยครั้งนี้มีข้อมูลที่ครอบคลุมเพียงพอในการวิเคราะห์และอธิบายลงข้อสรุปผล

3.5.3 การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล จะนำข้อมูลที่ได้รวบรวมมาทั้งจากการลงสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์ การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพ รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากห้องสมุดและอินเทอร์เน็ต มาพิจารณาความเป็นไปได้และสรุปข้อมูลองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่สะท้อนจากมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรมนำไปประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย เพื่อให้ทราบถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม

บทที่ 4

การวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ๆ ซึ่งจะเป็นการพิจารณาจากเรื่องราวทางประวัติศาสตร์และความเป็นมา พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพ กิจกรรมทางเศรษฐกิจและโครงสร้างทางสังคมในแต่ละยุค โดยในบทนี้จะเป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยที่มีความเป็นมาอย่างยาวนาน ซึ่งจะเป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย การศึกษาในครั้งนี้เริ่มต้นจากการศึกษาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ การลงสำรวจภาคสนาม รวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลทั่วไปและบุคคลสำคัญในพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยที่สามารถสะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยที่หลงเหลืออยู่และมีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ

4.1 ประวัติศาสตร์และความเป็นมาของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย

ชุมชนตลาดน้อยตั้งอยู่บนแขวงตลาดน้อย ซึ่งอยู่ในการปกครองของเขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร และเป็นหนึ่งในพื้นที่เมืองเก่าของกรุงเทพมหานคร โดยชุมชนตลาดน้อยมีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา กล่าวคือ การค้าขายในสมัยอยุธยาเป็นการค้าขายทางน้ำซึ่งใช้เรือในการขนส่งสินค้าจากต่างประเทศเข้าสู่เมืองหลวง ซึ่งในการขนส่งจะต้องผ่านบริเวณตลาดน้อยเพื่อล่องเรือเข้าสู่ย่านการค้า ส่งผลให้เริ่มมีพ่อค้าแม่ค้าชาวจีนเข้ามาจับจองพื้นที่และใช้พื้นที่บริเวณตลาดน้อยเป็นแหล่งค้าขายและพื้นที่พักอาศัย เนื่องจากในการขนส่งสินค้าเข้าเมืองหลวงจะต้องผ่านคลองระมดซึ่งตัวคลองมีลักษณะแคบ ทำให้เรือขนส่งสินค้าใหญ่ไม่สามารถเข้าไปยังเมืองหลวงได้ จึงต้องจอดเรือเพื่อถ่ายสินค้าลงบริเวณตลาดน้อย ช่วงหลังกรุงศรีอยุธยาแตก ผู้คนเริ่มอพยพเข้ามายังบริเวณตลาดน้อยมากขึ้น โดยเฉพาะพ่อค้าแม่ค้าชาวจีนและชาวโปรตุเกสที่เข้าไปค้าขายในกรุงศรีอยุธยาที่พอกรุงศรีอยุธยาแตกกลุ่มโปรตุเกสต้องอพยพออกมาและเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และกลุ่มคริสต์ศาสนิกชนชาวโปรตุเกสที่อพยพมาได้ทำการรวบรวมเงินและสร้างโบสถ์ขึ้นชื่อ “กาลวาริ” เรียกเพี้ยนกันไปจนกลายเป็น “กาลหวาร์” (นิภาพร รัชตพัฒนากุล, 2546, น. 163.) โดยชาวโปรตุเกสได้ทำการสร้างโบสถ์หลังแรกเสร็จใน พ.ศ.2330 ลักษณะเป็นแบบบ้านไม้หลังใหญ่

ยกพื้นสูงเพราะน้ำท่วมอยู่เสมอ ภายในเป็นห้องประชุมใหญ่ มีห้องซาคิสเตียนและด้านข้างมีบ้านพักบาทหลวงขนาดเล็กหนึ่งหลัง และในโบสถ์หลังนี้ชาวโปรตุเกสได้นำรูปแม่พระลูกประคำที่นำมาด้วยจากกรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานไว้ด้านหลังพระแท่น ส่วนรูปพระศพของพระเยซูเจ้านั้น ถูกเก็บไว้ในตู้ปิดกุญแจ วางไว้ในห้องซาคิสเตียน (ห้องหลังโบสถ์)

นอกจากนี้ในสมัยกรุงธนบุรีพื้นที่บริเวณตลาดน้อยเริ่มมีบทบาทมากขึ้นกว่าสมัยอยุธยา มีการค้าขายกับต่างชาติมากขึ้น โดยเฉพาะในบริเวณตั้งแต่วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหารถึงวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคาราชวรวิหารในปัจจุบัน) รวมถึงจำนวนเรือสำเภาสินค้าก็เข้ามาค้าขายมากขึ้นเช่นเดียวกัน เนื่องจากเรือสำเภาที่ขนส่งสินค้าเข้ามาในประเทศไทยจะต้องแวะจอดบริเวณท่าหน้าภูมรังซีเพื่อตรวจและจัดเก็บภาษีและตรวจสอบความปลอดภัยของสินค้าก่อนเข้าเมืองหลวง ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ได้ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ.2325 พระองค์ได้ทรงมีพระราชดำริให้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และมีคำสั่งให้ย้ายชุมชนชาวจีนและชาวญวนที่อาศัยอยู่ในบริเวณย่านท่าเตียนและบริเวณใกล้เคียงไปอยู่นอกกำแพงพระนครด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ คือบริเวณคลองสามเพ็ง (สำเพ็ง) หรือบริเวณตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาสวรมหาวิหาร) ไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคาราชวรวิหารในปัจจุบัน) (ภาพที่ 4.1) โดยในการตั้งถิ่นฐานช่วงแรกชาวจีนที่เข้ามาจะตั้งบ้านเรือนรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อพึ่งพาอาศัยกัน ในต่างแดน จะเห็นได้จากศาลเจ้าที่ตั้งอยู่ตามตรอกต่าง ๆ เช่น ศาลเจ้าเล่าปุนเถ่ากง บริเวณถนนทรงวาดสร้างโดยกลุ่มชาวจีนแต้จิ๋ว ส่วนในบริเวณตลาดน้อยนั้น ศาลประจำพื้นที่ คือ ศาลเจ้าโจวซือกง และศาลเจ้าเซี่ยงกงเป็นของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยน ศาลเจ้าไถฮั่วเป็นของกลุ่มชาวจีนไหหลำ และศาลเจ้าโรงเกือกม้าเป็นของกลุ่มชาวจีนฮากกา ไม่เพียงแต่ชาวจีนเท่านั้นในพื้นที่ตลาดน้อยยังเป็นที่ตั้งหลักแหล่งของชาวญวนอีกด้วย โดยชาวญวนนั้นเข้ามาอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีอาศัยกันอยู่บริเวณใกล้กับวัดกาลหว่าร์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) ได้ทรงพระราชทานที่ดินบริเวณตลาดน้อยนี้ให้แก่ชาวญวนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอาศัยอยู่ และสันนิษฐานว่ามีการสร้างวัดอนัมนิกายหรือวัดญวนตลาดน้อย (วัดอุภัยราชบำรุง) ขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 2330

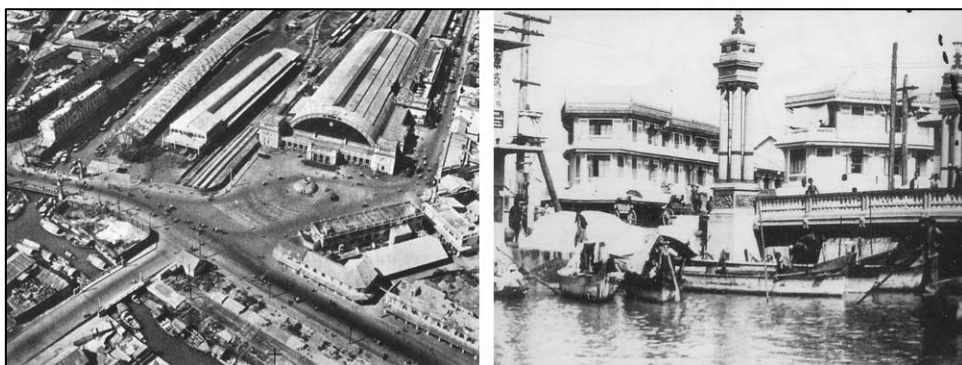


ภาพที่ 4.1 การค้าขายริมแม่น้ำเจ้าพระยาของชุมชนตลาดน้อย บริเวณวัดปทุมคงคาราชวรวิหาร. จาก นิติยสารศิลปวัฒนธรรม, 2564, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

โดยชื่อ “ตลาดน้อย” เป็นคำเรียกย่านตลาดการค้าแห่งใหม่ของชุมชนชาวจีนที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของสำเพ็งลงมาทางตอนใต้ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในขณะที่สำเพ็งถือเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้าของกรุงเทพมหานครและเป็นตลาดใหญ่ในย่านชุมชนชาวจีน ตลาดน้อยจึงเป็นตลาดที่มีขนาดรองลงมาซึ่งก็ได้รับความนิยมเช่นเดียวกับตลาดสำเพ็งที่เป็นตลาดใหญ่ โดยถูกเรียกกันในภาษาจีนแต่จื๊วว่า “ตี่ล็กเกีย” แปลเป็นภาษาไทยว่า ลูกตลาดหรือตลาดน้อย ทั้งนี้ในช่วงที่มีการอพยพเข้ามายังตลาดน้อย บรรดาชาวจีนต่างเกาะกลุ่มและพึ่งพากันตามภาษาถิ่นของพวกเขาพอตนเป็นพื้นฐาน ชุมชนตลาดน้อยมีกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนขึ้นเป็นกลุ่มแรกและได้ร่วมกันสร้าง “ศาลเจ้าโจวซือกง” ศาลเจ้าเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งขึ้นใน พ.ศ.2347 ชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นกลุ่มชาวจีนที่เก่าแก่ที่สุดที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในสยามตั้งแต่สมัยอยุธยา จึงมีบทบาทสูงในด้านการค้าและระบบราชการของไทย สืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเมื่อการค้าขายเฟื่องฟูขึ้นเนื่องจากรัฐบาลสยามเปิดโอกาสให้ “เจ้าและขุนนางเจ้สัวราชผู้มืทรัพย์” ทำการค้าสำเภาได้อย่างค่อนข้างเสรีจึงมีพ่อค้าเอกชนชาวจีนฮกเกี้ยนตลาดน้อยส่วนหนึ่งที่มีความมั่งคั่งขึ้นมาจากการค้าสำเภาได้ผันตัวเองเข้าไปอยู่ในระบบศักดินาด้วยการเข้าเป็นขุนนางด้วย ขุนนางชาวจีนฮกเกี้ยนที่สำคัญในชุมชนตลาดน้อยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ พระอภัยวานิช (เจ้าสัวจาด) (พ.ศ. 2356-พ.ศ.2392) ต้นตระกูล “โปษยะจินดา” โดยได้เข้าเป็นขุนนางกรมท่าซ้ายในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 2) ภายหลังจากที่ดำเนินธุรกิจท่าเรือ “โปเส้ง” ที่

รองรับการค้าสำเภาอันรุ่งเรืองในตลาดน้อยจนประสบความสำเร็จและได้สร้างคฤหาสน์ “โฆวเฮงไถ่” ซึ่งเป็นหมู่อาคารสถาปัตยกรรมจีนโบราณ ดังนั้นกลุ่มชาวจีนเหล่านี้นับเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยกลายเป็นแหล่งงานขนาดใหญ่และเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นขึ้นเรื่อย ๆ ของชาวจีนโพ้นทะเลที่เดินทางอพยพมายังประเทศสยาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ทรงมีพระอัจฉริยภาพทางการค้ามาตั้งแต่ทรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระองค์ทรงกำกับกรมห้างซึ่งมีหน้าที่ในด้านการค้าและการต่างประเทศ โดยเป็นการดำเนินกิจการการค้าขายกับชาวจีนด้วยเรือสำเภา ซึ่งในช่วงนั้นวัฒนธรรมชาวจีนแพร่หลายมากในไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายที่จะหารายได้เพิ่มให้กับรัฐ จึงนำระบบเจ้าภาษีนายอากรเข้ามาใช้ โดยเปิดโอกาสให้เอกชนเข้ามาประมูลเป็นผู้ผูกขาดสินค้า ส่วนใหญ่ที่เข้ามาร่วมประมูลจะเป็นพ่อค้าชาวจีน ประกอบกับใน พ.ศ.2369 ประเทศอังกฤษส่งนายเฮนรี เบอร์นีเข้ามาทำสนธิสัญญาการค้า คือสนธิสัญญาเบอร์นีระหว่างไทย-อังกฤษ เนื้อหาในสัญญานั้นคือให้ไทยยกเลิกการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ ด้วยสาเหตุนี้ทำให้พื้นที่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งสองฝั่งเริ่มเกิดการขยายตัวทางการค้า ซึ่งเป็นการค้าทั้งภายในประเทศและการส่งออกสินค้าสู่ต่างประเทศ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เป็นช่วงเวลาที่ชุมชนตลาดน้อยมีบทบาททางการค้ามากที่สุด เนื่องจากประเทศอังกฤษได้ส่งเซอร์จอห์น เบาริง เดินทางมายังประเทศไทยเพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้า สนธิสัญญานี้มีชื่อเรียกตามนามของทูตที่เข้ามาเจรจาว่า “สนธิสัญญาเบาริง” ซึ่งเป็นสัญญาทางด้านความสำคัญระหว่างประเทศที่สำคัญของประวัติศาสตร์ไทย สัญญานี้ส่งผลให้การเก็บภาษีการค้าสินค้านำเข้ามีอัตราที่น้อยลง และให้มีการเปิดเขตการค้าเสรี เมืองไทยจะต้องอนุญาตให้นำเข้าสินค้าบางชนิดเพื่อไปขายต่างประเทศได้ โดยหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงใน พ.ศ.2398 (กิตติยวดี ชาญประโคน, 2552, น.43) ทำให้พื้นที่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเต็มไปด้วยเรือสินค้าชนิดต่าง ๆ เรียงรายกันตลอดริมฝั่งแม่น้ำและจอดทอดสมอยู่กลางลำน้ำเพื่อรอการขนถ่ายสินค้า ต่อมาเมื่อเริ่มมีความนิยมใช้เรือกลไฟมากขึ้น การเดินทางขนส่งสินค้าโดยเรือสำเภาจึงได้ลดน้อยลง ส่งผลให้ชาวจีนเดินทางเข้ามาประเทศไทยมากขึ้น เนื่องจากเรือกลไฟมีความสะดวกปลอดภัยและใช้เวลาในการเดินทางที่น้อยลง โดยชาวจีนกลุ่มใหม่ ๆ ที่หลังไหลเข้ามาทำมาหากินที่เมืองไทยนั้นต่างมุ่งไปอาศัยในพื้นที่ที่มีชาวจีนเกาะกลุ่มกันอยู่แล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณพื้นที่สำเพ็ง ทรงวาด และตลาดน้อย นอกจากนี้ได้มีการพัฒนาทางด้านคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำเพื่อสร้างความเจริญและให้เมืองเกิดการขยายตัว การพัฒนาที่ส่งผลต่อชุมชนตลาดน้อยโดยตรงคือการขุดคลองผดุงกรุงเกษมและการสร้างถนนเจริญกรุง โดยคลองผดุงกรุงเกษมถูกขุดสร้าง

เมื่อ พ.ศ.2394 ซึ่งเริ่มจากปากคลองริมแม่น้ำเจ้าพระยา ย่านเทเวศร์ ผ่านไปยังย่านหัวลำโพงก่อนจะทะลุไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้านที่บริเวณวัดแก้วแจ่มฟ้า ย่านสี่พระยา ระยะทางยาวประมาณ 5 กิโลเมตร ขุดแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2395 จุดประสงค์ของการขุดคลองผดุงกรุงเกษมคือต้องการขยายเขตเมืองพระนครและสามารถรองรับความเจริญที่เกิดขึ้นในยุคสมัยที่มีการเปิดการค้ากับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง ตลอดจนรองรับการขยายจำนวนประชากรที่เริ่มมีความหนาแน่นขึ้น (สำนักงานบริหารนโยบายของนายกรัฐมนตรี, 2564) นอกจากคลองผดุงกรุงเกษมจะถูกใช้เป็นเส้นทางสัญจรทางเรือของแล้ว ยังเป็นเส้นทางสำคัญในการขนส่งสินค้าจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาในเขตพระนครอีกด้วย (ภาพที่ 4.2) หลังจากที่มีการเปิดใช้งานคลองผดุงกรุงเกษมส่งผลให้เมืองเกิดการกระจายตัวอย่างรวดเร็ว โดยได้มีการก่อสร้างถนนและสถานที่สำคัญทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมมากมายตลอดแนวฝั่งคลอง



ภาพที่ 4.2 คลองผดุงกรุงเกษมบริเวณหน้าสถานีหัวลำโพง (ซ้าย) และบริเวณเชิงสะพานเจริญสวัสดิ์ (ขวา). จาก นิตยสารศิลปวัฒนธรรม, 2565, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2404 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนเจริญกรุงขึ้น แล้วเปิดให้คนใช้สัญจรไปมาตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2407 โดยขึ้นชื่อว่าเป็นถนนที่กว้างและยาวที่สุดในช่วงเวลานี้ เมื่อสร้างถนนเจริญกรุงเสร็จใหม่ ๆ ยังไม่ได้พระราชทานนาม จึงเรียกกันทั่วไปว่า “ถนนใหม่” และชาวยุโรปเรียกว่า “นิวโรด (New Road)” ซึ่งถนนสายนี้เริ่มต้นตั้งแต่คลองคูเมืองชั้นในหรือคลองโอ่งอ่าง ตรงไปยังบริเวณคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งเป็นย่านที่อยู่ของชาวจีนและชาวตะวันตก ไปจนถึงฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณตรงข้ามคลองดาวคะนอง (เทพู ทับทอง, 2518, น. 63) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนว่า “ถนนเจริญกรุง” ซึ่งมีความหมายถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง

หลังจากมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมและตัดถนนเจริญกรุงขึ้น ชุมชนชาวจีนในตลาดน้อยจึงได้ขยายตัวจากบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามายังพื้นที่ด้านในมากขึ้น คือเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมถนนเจริญกรุง ชาวจีนที่ต้องการเข้ามาหางานและสร้างฐานะจึงนิยมอพยพเข้าทำงานในบริเวณนี้ โดยการค้าขายในบริเวณนี้มีชาวจีนฮกเกี้ยนเป็นนายทุนสำคัญ ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างตึกแถวตามริมถนนที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยและให้เช่าโดยเป็นตึกแถวที่ใช้ในเชิงพาณิชย์และเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมของตึกแถวจะมีการพิจารณาจากริมถนนแต่ละสายว่าเหมาะกับการสร้างตึกแถวแบบใด โดยการพัฒนาี้เป็นการตอบสนองต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากการติดต่อค้าขายและปฏิสัมพันธ์กับชาติตะวันตกที่ทวีความเข้มข้นมากขึ้น วังและบ้านขุนนางบางแห่งถูกเปลี่ยนเป็นตึกแถว อาคารพาณิชย์และสถานที่ราชการ ทำให้ตลอดสองข้างทางของถนนอาคารตึกแถวเกิดขึ้นเรียงต่อกันตามแนวของถนน หลังจากที่มีการตัดถนนเพิ่มมากขึ้น การคมนาคมทางบกจึงได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งที่ส่งผลต่อการพัฒนาของย่านในการขยายตัวของชุมชนชาวจีนและย่านการค้าบริเวณใกล้เคียง ถนนที่ตัดใหม่เหล่านี้มีตรอกซอยจำนวนมากที่เชื่อมพื้นที่ให้ถึงกันได้ ทั้งการเดินทางของคนในชุมชนเองรวมไปถึงการขนถ่ายสินค้าจากริมน้ำขึ้นสู่ตลาดบนบก โดยในช่วงนั้นตลาดน้อยมีถนนทรงวาดเป็นถนนสายสำคัญ เป็นถนนตัดเลียบริมแม่น้ำเจ้าพระยามักเป็นที่ตั้งของโกดังสินค้าซึ่งทุกแห่งจะมีท่อน้ำเป็นของตัวเองเพื่อให้เรือขนส่งสินค้าเพื่อเก็บเข้าสู่โกดังหรือส่งต่อไปยังตลาดเก่าและตลาดใหม่ เมื่อเริ่มมีการสิ่งปลูกสร้างขึ้นตามเส้นทางถนนและตรอกซอยสิ่งที่ตามมาคือประทีปโคมไฟซึ่งเริ่มจากการใช้ตะเกียงน้ำมันแล้วเปลี่ยนมาใช้ไฟแก๊ส จนกระทั่ง พ.ศ.2427 มีการตั้งบริษัทไฟฟ้าสยามเป็นครั้งแรก ไฟตามท้องถนนจึงเปลี่ยนมาใช้ไฟฟ้าแทน ทำให้ถนนเส้นหลักส่วนใหญ่มีไฟส่องสว่างสร้างความสวยงามให้กับท้องถนนและยังสร้างความปลอดภัยในการสัญจร ในช่วงเวลานี้การสัญจรทางบกจะมีทั้งรถม้า จักรยาน รถยนต์ส่วนตัวและรถรางอันเป็นระบบขนส่งสาธารณะที่สร้างขึ้นใน พ.ศ.2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการก่อสร้างรถราง โดยเปิดใช้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ.2431 โดยในช่วงแรกเป็นการใช้ม้าลากรถรางก่อนจะกลายเป็นรถรางระบบไฟฟ้าซึ่งเปิดใช้ครั้งแรกในปี พ.ศ.2437 (ภาพที่ 4.3) ด้วยการพัฒนาเหล่านี้ส่งผลให้ธุรกิจต่าง ๆ ในย่านสำเพ็งและตลาดน้อยเกิดการขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว พ่อค้าแม่ค้าทั้งชาวไทย ชาวจีน รวมถึงชาวตะวันตกเข้ามาแข่งขันในการทำกิจการต่าง ๆ ทำให้เกิดอาชีพใหม่มากมายและยังเป็นการวางรากฐานที่ดีให้กับระบบการค้าต่างประเทศด้วย ในช่วงเวลานี้ธุรกิจเรือกลไฟระหว่างประเทศมีชาติตะวันตกเข้ามาทำกิจการมากขึ้นแข่งขันกับกลุ่มคนชาวจีน

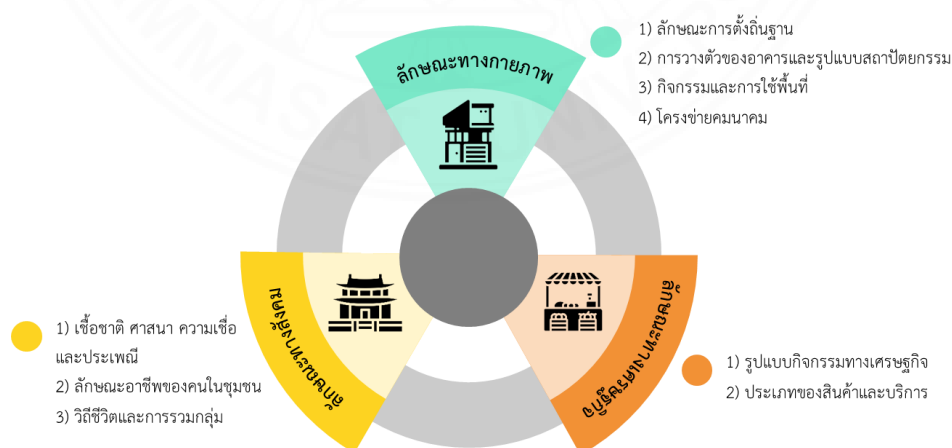
ส่งออกสินค้าในบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นไปอย่างเรื่อย ๆ แต่หลังจากที่รัฐได้เริ่มพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งมากขึ้นเพื่อเปิดเส้นทางการขนส่งสินค้า ถนนจึงมีบทบาทสำคัญแทนที่แม่น้ำลำคลอง ทำให้เรือสินค้าที่เคยจอดเทียบท่าบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำเจ้าพระยาลดจำนวนลง รวมถึงลำคลองต่าง ๆ ที่เหลือใช้เพื่อการเดินทางสาธารณะรูปแบบหนึ่งเพียงเท่านั้น เรือค้าขายได้หายไป สาเหตุหลัก ๆ มาจากผู้คนส่วนใหญ่เปลี่ยนการเดินทางเป็นคมนาคมทางบกเนื่องจากมีความสะดวกสบายกว่า และอีกหนึ่งเหตุผลคือนับตั้งแต่รัฐสร้างท่าเรือที่คลองเตยขึ้นสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2480 เรือขนาดใหญ่บางส่วนจึงไม่ได้เข้ามาในแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้เรือขนาดใหญ่ไม่สามารถเข้ามาได้โดยสะดวก ท่าเรือบริเวณตลาดน้อยจึงเป็นท่าเรือที่รองรับเฉพาะเรือสินค้าท้องถิ่นอื่น ๆ อีกทั้งท่าเรือหลายแห่งถูกยกเลิกไม่มีการใช้งาน ยังเหลือเพียงท่าเรือราชวงศ์ที่ทำหน้าที่เป็นจุดเชื่อมต่อการคมนาคมทางบกและทางน้ำ และยังเป็นท่าเรือข้ามฟากด้วย และท่าเรือสวัสดิ์ที่เคยเป็นจุดขนส่งสินค้าขนาดใหญ่ แต่ปัจจุบันก็เป็นเพียงท่าเรือข้ามฟากเท่านั้น ส่วนท่าเรือขนาดใหญ่อื่น ๆ ได้ถูกถมและกลายเป็นลานจอดรถขนส่งสินค้า

ทั้งนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ.2482-พ.ศ.2488 ทำให้การค้าขายและขนส่งสินค้าจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งจากในประเทศและนอกประเทศหยุดชะงัก เหลือเพียงบางธุรกิจเท่านั้นที่ยังสามารถดำเนินกิจการต่อไป ซึ่งธุรกิจเหล่านั้นส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่ต้องใช้ในชีวิตประจำวัน หากแต่ในชุมชนตลาดน้อยกลับมีอีกธุรกิจหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นคือธุรกิจเชียงกงหรือการค้าขายเหล็กและอะไหล่ จะพบว่าพื้นที่บริเวณชุมชนตลาดน้อยเป็นที่ตั้งของโรงตีเหล็ก โรงกลึง โรงทำสมอเรือและโซ่คล้องเรือเป็นจำนวนมาก เนื่องจากในชุมชนตลาดน้อยมีกลุ่มชาวจีนที่มีทักษะความชำนาญในด้านการตีเหล็ก ประกอบกับภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยานพาหนะและยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ที่เหล่าทหารต่างชาติฝ่ายสัมพันธมิตรและฝ่ายอักษะทิ้งไว้ ได้สร้างผลกำไรให้กับพ่อค้าทั้งชาวจีนและชาวไทยในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก (ภูมิ ภูติมหาตมะ, 2558, น. 2597) ตลาดน้อยกลายเป็นแหล่งรับซื้ออะไหล่เก่า เรือใหญ่จากต่างประเทศที่เข้ามามักจะนำชิ้นส่วนอะไหล่เก่าที่เหลือทิ้งจากการซ่อมบำรุงมาขาย อะไหล่เป็นเหล็กคุณภาพดีจากต่างประเทศ จึงเป็นที่นิยมอย่างมากของผู้ที่มาหาซื้อสินค้า ขณะเดียวกันเรือต่าง ๆ ก็จ้างให้ช่างตีเหล็กทำสมอเรือและสายโซ่เพื่อใช้งานในเรืออีกด้วย โดยคำว่าเชียงกง เนื่องจากว่าร้านตีเหล็กส่วนใหญ่อยู่ใกล้กับศาลเจ้าเชียงกง ซึ่งเป็นศาลเจ้าของชาวฮกเกี้ยนที่อาศัยอยู่ในชุมชนตลาดน้อย บริเวณเชียงกงจึงเป็นที่รู้จักในฐานะที่เป็นย่านตีเหล็กเก่าแก่แห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ จวบจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตเป็นอย่างมาก ทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม โดยหลังจากที่รัฐดำเนินการจัดรูปการบริหารและการปกครองกรุงเทพฯ แบบใหม่ในปี พ.ศ. 2515 ส่งผลให้ตลาดน้อยมีฐานะเป็นแขวงหนึ่งในสามแขวงของเขตสัมพันธวงศ์และได้มีการสร้าง “ที่ว่าการเขตสัมพันธวงศ์” ขึ้นมาเป็นอาคารสมัยใหม่ 5 ชั้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ติดต่อราชการต่าง ๆ ต่อมาบริเวณ

ชุมชนตลาดน้อยเริ่มมีการขยายตัวเพิ่มมากขึ้น หากแต่ชุมชนตลาดน้อยยังมีมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าหลงเหลืออยู่ ทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมโบราณ ความหลากหลายของเชื้อชาติ ศาสนสถานที่สะท้อนถึงความเชื่อของผู้คนในอดีต ประเพณีวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่บางส่วนยังคงความดั้งเดิมของรากเหง้าตนเองไว้ ดังนั้นชุมชนตลาดน้อยจึงเป็นพื้นที่บริเวณตลาดเก่าที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานคร ดังนั้นจึงมีหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงผู้คนในชุมชนตลาดน้อยที่ให้ความร่วมมือในการฟื้นฟูชุมชนให้กลับมาคึกคักอีกครั้ง โดยตลาดน้อยกลายเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ มีการปรับปรุงพื้นที่อาคารเก่า รวมถึงตามตรอกซอกซอยต่าง ๆ มีภาพวาดตามกำแพง (Street Art) เพื่อบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชุมชน ให้ผู้คนทั้งในพื้นที่และนอกรั้วพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยเห็นถึงคุณค่าและช่วยกันอนุรักษ์พื้นที่แห่งนี้ไว้ในอนาคต

4.2 พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลา

การศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย เป็นการวิเคราะห์จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์และความเป็นมา ข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้า การสัมภาษณ์คนในพื้นที่และการสำรวจภาคสนาม ซึ่งแบ่งการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 3 ด้าน คือ 1) ลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การวางตัวของอาคารและรูปแบบสถาปัตยกรรม กิจกรรมและการใช้พื้นที่ และโครงข่ายคมนาคม 2) ลักษณะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ประเภทของสินค้าและบริการ 3) ลักษณะทางสังคม ได้แก่ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อและประเพณีต่าง ๆ ลักษณะอาชีพของคนในชุมชน วิถีชีวิตและการรวมกลุ่ม



ภาพที่ 4.4 ประเด็นการศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

เกณฑ์การแบ่งยุคพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยอ้างอิงจาก เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น โดยสามารถแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา ได้แก่ 1) ยุคเริ่มต้นของชุมชนตลาด น้อย (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2398) พิจารณาจากมีการตั้งถิ่นฐานภายในชุมชนตั้งแต่สมัยปลายกรุงศรี ออยุธยาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง 2) ยุครุ่งเรืองทางการค้าของชุมชนตลาด น้อย (พ.ศ.2398-พ.ศ.2500) เป็นเวลาที่ชุมชนตลาดน้อยมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากที่สุดคือหลัง สนธิสัญญาเบาว์ริงและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ธุรกิจเซียงกงเติบโตขึ้น และ 3) ยุคปัจจุบันของ ชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ.2500-พ.ศ.2565) เป็นช่วงเวลาที่เมืองมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคที่ทันสมัยขึ้น จนถึงปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.2.1 ช่วงเวลาที่ 1: ยุคเริ่มต้นของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ.2310 - พ.ศ.2398) ใน สมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

4.2.1.1. ลักษณะทางกายภาพในยุคเริ่มต้น

(1) **ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน** สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มส่งผลให้มี ความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน การคมนาคมทางน้ำมีความสะดวกและเชื่อมต่อกับแม่น้ำ เจ้าพระยา โดยในยุคแรกชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบเกาะกลุ่มหรือแบบกระจุก ตัว (Clustered Settlement) ส่วนใหญ่จะกระจุกอยู่บริเวณแม่น้ำลำคลอง โดยเฉพาะริมฝั่งแม่น้ำ เจ้าพระยาและคลองสายเล็ก ๆ ภายหลังจากมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมทำให้เริ่มมีการขยายตัวไป ตามบริเวณริมคลองมากขึ้น วิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนตลาดน้อยจึงมีความผูกพันกับสายน้ำ อย่างใกล้ชิด แม่น้ำลำคลองถือเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกที่สามารถเกิดเองตามธรรมชาติและเกิด จากการกระทำของมนุษย์ที่ทำการขุดเชื่อมกับแม่น้ำสายหลัก เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคม การเกษตร การอุปโภคและบริโภคและพื้นที่ทำกิจกรรมการค้า จึงเป็นแหล่งที่ตั้งของอาคารที่มีการ เกาะตัวกันตามริมแม่น้ำ นอกจากนี้การตั้งถิ่นฐานที่มีคนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มยังเกิดจากความเชื่อ ประเพณี ภาษา รูปแบบกิจกรรมและพฤติกรรม (มนู วัลยะเพ็ชร , 2520, น.1) โดยเฉพาะสถาบัน ศาสนาและสถาบันครอบครัวที่มีอิทธิพลอย่างมากกับสมาชิกในสังคม ซึ่งชุมชนตลาดน้อยในยุคเริ่มต้น เกิดจากการอพยพเข้ามาของกลุ่มคนหลายกลุ่ม และมีการสร้างศาสนสถานไว้เป็นศูนย์กลางที่ยังคง หลงเหลือให้เห็นในปัจจุบัน ได้แก่ ศาลเจ้า โบสถ์ วัด ชุมชนตลาดน้อยจึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ทางวัฒนธรรมและศาสนา

(2) **การวางตัวของอาคารและรูปแบบสถาปัตยกรรม** รูปแบบการวางตัว ของอาคารในชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะการตั้งบ้านเรือนแบบเกาะกลุ่มกันตามชาติพันธุ์ ศาสนา และ ความเชื่อของกลุ่มคนนั้น ๆ ซึ่งอาคารในช่วงแรกที่เข้ามาสร้างอยู่อย่างถาวรจะเป็นพักอาศัยของ เสนาบดี บ้านขุนนาง ส่งผลให้มีบิรารทั้งทาสและไพร่คอยรับใช้อยู่เป็นจำนวนมากและมีการตั้งที่พัก

อาศัยอยู่บริเวณเดียวกับผู้เป็นเจ้าของบ้าน ส่วนพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาตั้งรกรากชั่วคราวหรืออาศัยอยู่ตามเรือนแพ เรือประทุนในช่วงแรกหลังจากชุมชนเกิดการขยายตัวก็เริ่มปลูกที่อยู่อาศัยแบบถาวร ลักษณะของบ้านเรือนในยุคเริ่มต้นจะแบ่งออกเป็นบ้านของชาวไทยกับบ้านของชาวจีน โดยบ้านของชาวไทยจะเป็นบ้านไม้ ยกสูงมีใต้ถุน หลังคามุงด้วยฟาง ส่วนบ้านของชาวจีนจะมีลักษณะเป็นบ้านแถว ยาวมุงด้วยหลังคาจีน ตัวอาคารทำจากปูน (ภาพที่ 4.5) อาคารส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่บริเวณริมน้ำ เพื่อให้มีความสะดวกในการเดินทางและเกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันโดยอาศัยลำคลองเป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ก็มีความสอดคล้องกับแม่น้ำลำคลองเป็นหลัก และสิ่งที่ขาดไม่ได้และถือเป็นส่วนหนึ่งของอาคารที่อยู่ริมน้ำคือ “ท่อน้ำ” ซึ่งบ้านแทบทุกหลังที่อาศัยอยู่ริมน้ำจะมีการสร้างท่อน้ำไว้หน้าบ้าน เพื่ออำนวยความสะดวก และใช้สอยในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ไว้ใช้จอดเรือ ซื่อของจากเรือเร่ ฯลฯ รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นในยุคเริ่มต้นของชุมชนตลาดน้อยคือ คฤหาสน์ “โชนเฮงไถ่” ของพระอภัยวานิช (เจ้าสัวจาด) นายอากรรั้งนกชาวจีนฮกเกี้ยน เป็นบ้านสถาปัตยกรรมจีนแบบ “สี่เรือนล้อมลาน” ประกอบด้วยอาคารประธาน 1 หลัง และอาคารบริวาร 3 หลัง มีอาคารประธานวางในทิศทางตามแกนนอนและอาคารบริวารวางตามแกนตั้งอยู่ทั้งสองข้าง และในด้านที่ตรงกันข้ามกับอาคารประธานจะมีอาคารบริวารอีกหนึ่งหลังเพื่อใช้งานเป็นห้องต่างๆและชุมประตูทางเข้าที่มีขนาดใหญ่ รวมเป็นอาคาร 4 หลังล้อมรอบพื้นที่ลานเปิดโล่งตรงกลางบ้าน ลักษณะลานจะเป็นลานหินกว้างตรงกลาง ชั้นล่างของอาคารก่อสร้างด้วยการก่ออิฐฉาบปูน โครงสร้างชั้นสองเป็นพื้นไม้จริงโดยพื้นบ้านเป็นไม้สักทองทั้งหลัง ในส่วนของหลังคาชั้นหลังคามีลักษณะแอ่นโค้งแบบสถาปัตยกรรมจีน บริเวณสันหลังคามีปูนปั้นแอ่นโค้งแหลมแบบหางนกนางแอ่น ประดับด้วยปูนปั้นลวดลายโค้งเป็นวงที่มีลักษณะอ่อนช้อย อาคารทุกหลังยังคงมีลักษณะหน้าจั่วหลังคาแบบแอ่นโค้งตามแบบสถาปัตยกรรมจีน มีข้อแตกต่างที่สามารถสังเกตได้คืออาคารบริวารมีลักษณะสันหน้าจั่วแบบโค้งมน อาคารประธานจะมีลักษณะสันหน้าจั่วโค้งแหลมแบบหางนกนางแอ่นซึ่งเป็นการแบ่งลำดับความสำคัญ กระเบื้องที่ใช้มุงหลังคาเป็นดินเผา ด้านหน้าของตัวคฤหาสน์เป็นชุมประตูสีแดงโดดเด่น ตัวคฤหาสน์หลังมี 2 ชั้น พื้นชานยกระดับตามแบบฉบับของเรือนไทยโบราณ ซึ่งในตอนการสร้างคฤหาสน์หลังนี้เหตุผลคือสร้างเพื่อให้ลูกหลานได้อยู่จึงเลือกใช้วัสดุที่ดี ๆ ทั้งหมด โดยท่านเจ้าสัวจาดดูทำเลที่ตั้ง ดูดวงจ้ย ว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ปากมังกร เป็นทางสามแพร่งที่เรือค้าสำเภาจะจอดบริเวณนี้ เหมาะแก่การทำการค้าขายเป็นอย่างมาก



ภาพที่ 4.5 รูปแบบสถาปัตยกรรมในยุคเริ่มต้นก่อนถูกรื้อและสร้างเป็นตึกแถว. จาก ย่านเก่าใน บางกอก, 2553, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

(3) กิจกรรมและการใช้พื้นที่ การใช้ประโยชน์พื้นที่และอาคารของชุมชน ตลาดน้อย ในยุคเริ่มต้นยังไม่มี ความหลากหลายมากนัก กิจกรรมส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมฝั่ง แม่น้ำเจ้าพระยา โดยเป็นการใช้ประโยชน์ที่อยู่และพาณิชย์กรรม พื้นที่ด้านในถัดจากแม่น้ำลำคลอง ยังคงเป็นที่ว่างโล่ง แต่เมื่อเริ่มมีกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าชาวจีน ชาวยุวน ชาวโปรตุเกส รวมถึงชาวไทยที่อพยพเข้ามา ทำให้ชุมชนตลาดน้อยเริ่มมีความหนาแน่นและมีการใช้ประโยชน์แบบที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังมีศาสนสถานที่สำคัญ เช่น ศาลเจ้า โบสถ์ วัด ฯลฯ ไว้เป็นสถานที่ทำพิธีกรรมต่าง ๆ ตาม ประเพณีความเชื่อของแต่ละกลุ่มเชื้อชาติ

(4) โครงข่ายคมนาคม การดำรงชีวิตของผู้คนจะให้ความสำคัญกับ โครงข่ายการสัญจรที่ใช้รูปแบบการเข้าถึงเส้นทางน้ำเป็นหลัก เพราะถือเป็นระบบคมนาคมที่มีความ สะดวกสบายมากที่สุด เนื่องจากเป็นในช่วงเวลาที่ยังไม่มีการพัฒนาการสัญจรทางบก เส้นทางหลักคือ แม่น้ำเจ้าพระยา โดยยานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางในบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาจะเป็นเรือขนาดใหญ่ อย่างเรือสำเภาที่มีการนำเข้าและส่งออกสินค้าระหว่างไทยกับต่างประเทศ ส่วนบริเวณคูคลองที่มี ขนาดเล็กลงมาอย่างคลองผดุงกรุงเกษมจะใช้เรือพาย เรือแจว เรือประทุนเพื่อความสะดวกต่อการค้า ขายและเดินทางไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ส่วนการเดินทางภายในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยหากเป็นระยะทางใกล้ ๆ ผู้คนส่วนใหญ่จะอาศัยการเดินเท้าหรือใช้ม้าเป็นยานพาหนะ ซึ่งผู้มีฐานะอย่างขุนนาง เจ้าสัว จะใช้ รถม้าในการเดินทาง อีกทั้งยังมีรถเจ๊กหรือรถลากวิ่งรับจ้างอยู่บ้างแต่ยังไม่มากนัก โดยลักษณะ เส้นทางของถนนในยุคนี้เป็นเส้นทางเดินดินอัดแน่นหรือเป็นการปูอิฐเรียงตะแคง เมื่อฝนตกทำให้มี ความขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ ซึ่งเป็นอุปสรรคในการเดินทาง ดังนั้นในยุคเริ่มต้นจะใช้เวลาในการ เดินทางค่อนข้างนาน การเดินทางไปยังพื้นที่ห่างไกลจึงยังไม่สะดวกมากนัก

4.2.1.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจในยุคเริ่มต้น

(1) **รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ** กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่เป็นด้านการค้าขาย เนื่องจากเป็นช่วงที่เริ่มมีการค้าเกิดขึ้นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับเป็นช่วงเวลาของไทยได้ทำสนธิสัญญาการค้าเบอร์นีให้มียกเลิกผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ จึงยังเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวจีนและชาวต่างชาติเข้ามาจับสัมปทานการส่งออกสินค้าในไทยมากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีชุมชนชาวจีนอาศัยอยู่ตั้งแต่สำเพ็งจนถึงตลาดน้อยเป็นแหล่งการค้าและการส่งออกที่สำคัญ ดังนั้นชุมชนตลาดน้อยในช่วงแรกระบบเศรษฐกิจส่วนใหญ่จึงครอบคลุมในด้านการค้าขายเป็นหลัก โดยเฉพาะการค้าขายด้วยเรือสำเภาระหว่างไทยกับจีน รวมถึงบริเวณคลองผดุงกรุงเกษมที่เป็นแหล่งค้าขายสินค้าที่มีความคึกคัก มีเรือแพสินค้าลอยขายในลำคลองต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก สินค้าส่วนใหญ่ที่นำมาขายเป็นสินค้าที่มาจากเรือสำเภาของชาวจีน มีทั้งเรือสำเภาไหหลำ เรือสำเภาฮกเกี้ยน และเรือสำเภาแต้จิ๋วที่เข้าจอดทอดสมอเรือกลางแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งนี้ยังมีการแลกเปลี่ยนสินค้าและขนถ่ายสินค้าขึ้นบนบกเพื่อส่งต่อไปในตลาดบกภายในชุมชน ดังนั้นบริเวณชุมชนตลาดน้อยถือเป็นแหล่งการค้าและศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าภายในและภายนอกประเทศที่สำคัญแห่งหนึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

(2) **ประเภทของสินค้าและบริการ** ชุมชนตลาดน้อยมีการส่งออกสินค้าและนำเข้าสินค้าทั้งบริโภคและอุปโภค สินค้าส่งออกของไทยในช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าทางการเกษตรที่รับมาจากต่างจังหวัด เช่น ข้าว พริกไทย ดีบุก ตะกั่ว อ้อย สมุนไพร ฯลฯ และสินค้าจำพวกของป่า เช่น งาช้าง เขาสัตว์ หนังสัตว์ชนิดต่าง ๆ ไม้ เครื่องเทศ ฯลฯ ในส่วนของสินค้านำเข้า เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็ก ผืน เครื่องแก้ว ถ้วยโถผ้า ฯลฯ ดังนั้นการค้าขายบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจึงมีความหลากหลายของสินค้านานาชนิด รวมถึงบริเวณคลองผดุงกรุงเกษมที่มีร้านค้าและเรือแพสินค้าลอยขายในลำคลองต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น ร้านขายผลไม้ ผักสด ร้านขายของแห้ง ร้านขายอุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีงานฝีมือต่าง ๆ เปิดให้บริการ เช่น ร้านตัดเสื้อ ร้านตีเหล็ก ร้านเครื่องจักสาน ฯลฯ

4.2.1.3 ลักษณะทางสังคมในยุคเริ่มต้น

(1) **เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อและประเพณี** บริเวณชุมชนตลาดน้อยมีประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อที่ความสำคัญอยู่หลายแห่งที่เกิดขึ้นในยุคเริ่มต้น ซึ่งกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมีความหลากหลายจะเห็นได้จากจำนวนศาสนสถานของกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน ทั้งศาลเจ้าโรงเกือกของกลุ่มจีนฮากกา ศาลเจ้าไถฮัวของกลุ่มไหหลำ ศาลเจ้าโจวซือของกลุ่มฮกเกี้ยน โบสถ์

กาลหว่าร์ของชาวคริสต์ วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร รวมถึงวัดอภัยราชบำรุงที่เป็นวัดของกลุ่มชาวนวน ก็ตั้งอยู่ในชุมชนตลาดน้อยเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ด้วยความที่มีชาวจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากทำให้ตลาดน้อยได้รับอิทธิพลของศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีของชาวจีนที่แสดงออกในรูปแบบของศาสนสถาน สถาปัตยกรรม รวมถึงความเชื่อต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนตลาดน้อย

(2) ลักษณะอาชีพของคนในชุมชน กลุ่มคนที่อพยพเข้ามายังชุมชนตลาดน้อยในช่วงแรกมีทั้งกลุ่มโปรตุเกส ฝรั่งเศส กลุ่มจีน กลุ่มญวนเข้ามายังพื้นที่ชุมชนและส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าแม่ค้าและแรงงานรับจ้างทั่วไป หากดูแค่เฉพาะกลุ่มจีนในชุมชนตลาดน้อยมี 5 กลุ่ม ได้แก่ แต่จิว ฮกเกี้ยน ไหหลำ กวางตุ้งและฮากกา แต่ละกลุ่มจะมีบทบาทที่สำคัญทางอาชีพ มีอัตลักษณ์ทางประเพณีที่มีความโดดเด่น กลุ่มชาวจีนเหล่านี้จะเข้ามาประกอบอาชีพที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทักษะ ความเชี่ยวชาญของชาวจีนในแต่ละกลุ่มภาษา ได้แก่ 1) จีนแต่จิว เป็นกลุ่มชาวจีนที่มีจำนวนมากที่สุดในช่วงเวลานี้ ส่วนใหญ่มักจะประกอบอาชีพการค้าขายหรือไม่ก็เป็นการกรมกรในโรงสี 2) จีนฮกเกี้ยน ส่วนมากจะประกอบอาชีพที่คล้ายคลึงกับชาวจีนแต่จิว คือเป็นพ่อค้าและเป็นการกรมกรรับจ้างทั่วไป 3) จีนไหหลำ จะประกอบอาชีพกรมกรในโรงเลื่อยและกรมกรในการต่อเรือเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นชาวสวนปลูกผัก ช่างไม้ พ่อค้าหาบเร่ 4) จีนกวางตุ้ง เป็นกลุ่มที่มีทักษะงานช่าง การก่อสร้างต่าง ๆ และ 5) จีนแคะ (ฮากกา) มักประกอบอาชีพเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ เช่น ช่างไม้ ช่างหนัง ช่างตัดเสื้อ ช่างตัดผม รวมทั้งพ่อค้าหาบเร่และกรมกรใช้แรงงานต่าง ๆ ในส่วนของกลุ่มคนไทยจะมีทั้งขุนนาง ข้าราชการ รวมถึงไพร่ทาสที่อยู่ภายใต้การดูแลของเจ้านาย ดังนั้นบริเวณชุมชนตลาดน้อยในยุคเริ่มต้นจึงมีความหลากหลายของอาชีพ

(3) วิถีชีวิตและการรวมกลุ่ม บริเวณชุมชนตลาดน้อยมีการอพยพเข้ามาของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทั้งในด้านการค้าขายเพื่อผลกำไรและเข้ามาปักหลักตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้ ช่วงแรกกลุ่มผู้อพยพเหล่านี้ส่วนมากเป็นชนชั้นแรงงาน กลุ่มชาวจีนส่วนมากมีทักษะทางการค้าขายและสามารถมองเห็นโอกาสหรือช่องทางการทำกำไรและสร้างรายได้ ทำให้ภายหลังสามารถตั้งตัวเป็นเจ้าของกิจการ เจ้าของได้หลายคน อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตในสังคมสมัยนี้มีการแบ่งชนชั้นจากการประกอบอาชีพหรือตำแหน่งหน้าที่การงานอยู่พอสมควร โดยกลุ่มที่ได้รับการยกย่องและนับถือหน้าตาสูงสุดได้แก่กลุ่มข้าราชการและกลุ่มพ่อค้าที่มีฐานะร่ำรวย รองลงมาคือกลุ่มกิจการโรงเลื่อย โรงสีที่มีฐานะ และชนชั้นล่างสุด ได้แก่ กลุ่มที่ประกอบอาชีพพ่อค้าหาบเร่ คนงานทางการเกษตร ผู้ใช้แรงงาน ช่างตัดผมตามข้างถนน คนลากรถ เป็นต้น แต่ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมีความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สนับสนุนพึ่งพาอาศัยกันเปรียบเสมือนเครือญาติ เนื่องจากใน

การรวมกลุ่มกันมักตั้งบ้านเรือนติดกันเป็นกลุ่มในหมู่อาชีพเดียวกันหรือจับกลุ่มตามเชื้อชาติเดียวกัน เพื่อที่จะสามารถช่วยเหลือกันในต่างแดน ซึ่งภาษาที่ใช้ในการสื่อสารกันภายในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นภาษาจีน ทั้งนี้ภายในชุมชนจะนิยมแต่งงานกับผู้หญิงไทย สาเหตุมาจากในยุคแรก ๆ ของการอพยพเข้ามาของชาวจีนส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายเข้ามาก่อน ทำให้ในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยมีทั้งคนจีนแท้และคนไทยเชื้อสายจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก

4.2.2 ช่วงเวลาที่ 2: ยุครุ่งเรืองทางการค้าของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2398-พ.ศ. 2500) ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง

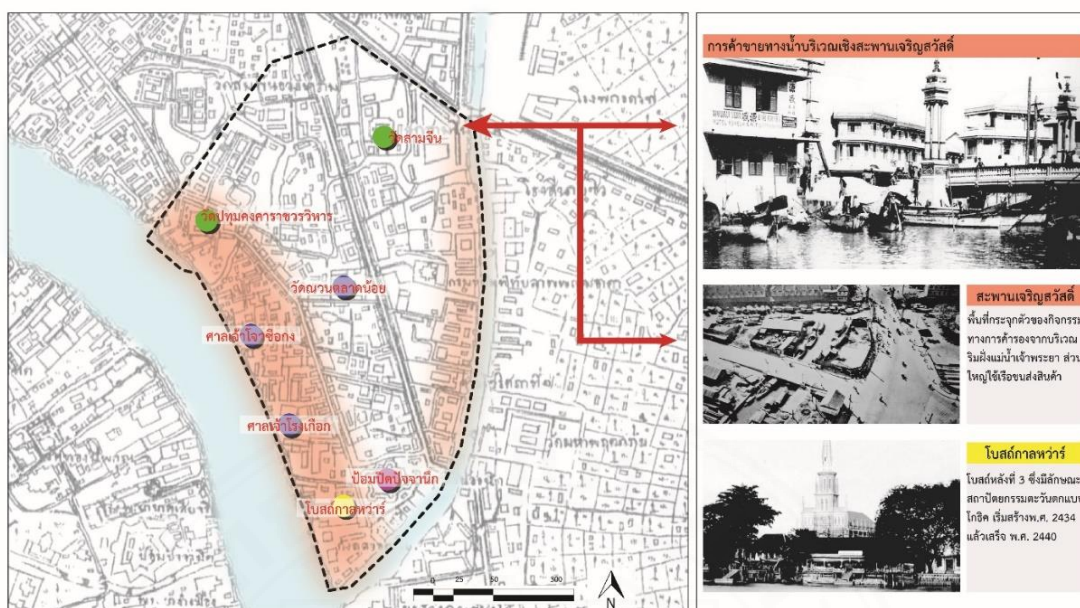
4.2.2.1 ลักษณะทางกายภาพในยุครุ่งเรืองทางการค้า

(1) **ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน** การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อนหน้านี้ที่มีการกระจุกตัวกันเป็นกลุ่ม เปลี่ยนมาเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (Linear Settlement) มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชน การค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม สาเหตุที่ทำให้ช่วงเวลานี้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคเริ่มต้นคือผลของการทำ “สนธิสัญญาเบาว์ริง” กับประเทศอังกฤษทำให้การขยายตัวของเศรษฐกิจและการค้าเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการขยายตัวของเมืองให้ขยายออกไป ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายในการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง มีทั้งการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกและทางน้ำ ในการพัฒนาด้านโครงข่ายคมนาคมจะเน้นไปที่โครงข่ายคมนาคมทางบก ซึ่งมีการตัดถนนเพิ่มขึ้นหลายสายเพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจและความหนาแน่นของผู้คนที่เริ่มอพยพเข้ามาในเมือง ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนทรงวาด ถนนเยาวราช เป็นต้น โดยการขุดคลองผดุงกรุงเกษมและการตัดถนนเจริญกรุงส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยเกิดการขยายตัวจากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามายังพื้นที่ตอนในมากขึ้น ซึ่งเริ่มมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางที่สร้างขึ้นใหม่

(2) **การวางตัวของอาคารและรูปแบบสถาปัตยกรรม** ในยุครุ่งเรืองทางการค้าเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบของอาคารจากในยุคเริ่มต้นค่อนข้างมาก เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างตึกแถวตามแนวสองฝั่งถนนที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งมีการพิจารณาว่าริมถนนในแต่ละสายเหมาะสมกับตึกแถวรูปแบบใด เช่น บริเวณสำเพ็ง เยาวราช ตลาดน้อย จะมีการสร้างเป็นตึกแถวสองชั้น เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ จึงสร้างรูปแบบอาคารที่เหมาะสมแก่การค้าขายและเพื่ออยู่อาศัย ลักษณะอาคารที่ก่อสร้างขึ้นใหม่นั้นส่วนใหญ่เป็นอาคารชั้นเดียวและสองชั้น หลังคามีลักษณะแอ่นโค้งและปลายชายคาอาคารช่วงกลางมีหลังคาลดระดับต่อทั้งช่วงหน้าและช่วงหลัง วัสดุที่ใช้ทำหลังคาในช่วงแรกเป็นจั่วมุงกระเบื้องดินเผาต่อมาได้มีการเปลี่ยนมา

ใช้กระเบื้องซีเมนต์รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนแทน รูปแบบของสถาปัตยกรรมในยุคแรกมีทั้งที่ได้รับอิทธิพลจากจีนและตะวันตกที่เป็นศิลปะแบบนีโอคลาสสิก (Neo-Classic) ดังนั้นชุมชนตลาดน้อยได้นำเอารูปแบบสถาปัตยกรรมมาใช้ในการตกแต่งลวดลายประตู หน้าต่าง ผนัง ช่องแสง เป็นต้น ต่อมาในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 จนถึงช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองมีการเปลี่ยนแปลงจากอาคารระบบก่ออิฐถือปูนไปสู่อาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก อาคารมีความสูงประมาณ 3-4 ชั้น จุดเด่นในการออกแบบที่เป็นเอกลักษณ์คือการมีขนาดประตูที่กว้างขึ้นและยาวถึงพื้น หน้าต่างมีขนาดเท่ากัน ชั้น 2 และ 3 มีการทำระเบียงยื่นออกมา เริ่มมีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็กทำเป็นชั้นดาดฟ้ามีราวระเบียง นอกจากนั้นอาคารที่อยู่บริเวณห้วมถนนมักจะได้รับการตกแต่งให้โดดเด่นเป็นพิเศษ อาคารในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณถนนเจริญกรุงและถนนทรงวาด

(3) กิจกรรมและการใช้พื้นที่ การใช้พื้นที่ของชุมชนตลาดน้อยในช่วงเวลานี้ค่อนข้างมีความหลากหลายกว่ายุคเริ่มต้น เนื่องจากผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น ทำให้เกิดการทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยการใช้ประโยชน์ทั้งที่ดินและอาคารส่วนใหญ่ยังคงเป็นที่อยู่อาศัยและพาณิชยกรรม มีร้านค้าและตลาดเกิดขึ้นมาใหม่หลายแห่ง กิจกรรมส่วนใหญ่จากที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ก็เริ่มขยายมายังพื้นที่ตอนในเริ่มมีการเรียงตัวของอาคารตามถนนเจริญกรุงและคลองผดุงกรุงเกษมมากขึ้น และยังคงมีศาสนสถาน ได้แก่ ศาลเจ้า โบสถ์ วัดที่ดำรงอยู่ตั้งแต่สมัยยุคเริ่มต้น สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนตลาดน้อยมีความหลากหลายทางเชื้อชาติศาสนาที่ยังคงดำรงไว้กระจายไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชน นอกจากนี้พื้นที่บริเวณทางตอนใต้ของชุมชนยังเป็นที่ตั้งของป้อมปิดปัจฉานิก (บริเวณสำนักงานเขตสัมพันธวงศ์ในปัจจุบัน) ที่สร้างขึ้นในสมัยในสมัยรัชกาลที่ 4 ไว้ใช้ป้องกันบริเวณท่าหน้าเนื่องจากตั้งอยู่บริเวณปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้เชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อเวลาผ่านไปป้อมที่สร้างขึ้นไว้ใช้ป้องกันข้าศึกเมื่อไม่ถูกใช้งานก็เกิดรื้อถอนเพื่อใช้ทำกิจกรรมรูปแบบอื่น



ภาพที่ 4.6 การใช้พื้นที่ของชุมชนตลาดน้อยในยุครุ่งเรืองทางการค้า พ.ศ. 2430. จาก คลังทรัพยากร การศึกษาแบบเปิด, 2562, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

(4) โครงข่ายคมนาคม การคมนาคมของยุครุ่งเรืองในช่วงแรกยังไม่แตกต่างจากยุคเริ่มต้นมากนัก เพราะแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมยังเป็นเส้นทางหลักที่ไว้ทำกิจกรรมทางการค้า แต่เมื่อมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกส่งผลให้ถนนเริ่มมีบทบาทมากกว่าเส้นทางน้ำ เนื่องจากการเดินทางที่สะดวกและเชื่อมต่อกับถนนเส้นอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน ถนนเจริญกรุงจึงเป็นถนนสายหลักที่สำคัญซึ่งตัดผ่านบริเวณชุมชนตลาดน้อย ทำให้พื้นที่บริเวณโดยรอบมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นอย่างมาก มีการจัดตั้งรถรางกระแสไฟฟ้าขึ้น โดยสายแรกวางรางจากหน้าศาลเจ้าพ่อหลักเมืองอ้อมลงไปทางถนนเจริญกรุง เป็นระยะทางประมาณ 6 กิโลเมตร และปีต่อมาได้ขยายทางรถรางลงไปถึงถนนตกคิดเป็นระยะทาง 3 กิโลเมตร ในการสร้างรถรางกระแสไฟฟ้าช่วงนี้ถือว่าเป็นระบบขนส่งมวลชนในเมืองประเภทรางสายแรก การเข้าถึงชุมชนตลาดน้อยจึงหันมาใช้ยานพาหนะที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เช่น รถม้า รถลาก รถสามล้อ รถรางกระแสไฟฟ้า ฯลฯ (ภาพที่ 4.7) อีกทั้งในปี พ.ศ.2453 มีการสร้างศูนย์กลางคมนาคมขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ได้ อย่างสถานีรถไฟกรุงเทพหรือสถานีหัวลำโพง ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกับตลาดน้อย ทำให้สามารถเดินทางไปยังพื้นที่ห่างไกลได้อย่างสะดวกสบาย กล่าวได้ว่าการเข้าถึงของพื้นที่บริเวณชุมชนตลาดน้อยในยุคนี้มีความสะดวกสบายกว่ายุคก่อนหน้านี้เป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มโอกาสและดึงดูดคนภายนอกเข้ามาในพื้นที่อีกด้วย



ภาพที่ 4.7 ถนนเจริญกรุงในอดีต. จาก Wikiwand, 2565, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

4.2.2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจในยุครุ่งเรืองทางการค้า

(1) รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นยุคที่เศรษฐกิจมีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก กิจกรรมส่วนใหญ่ยังเป็นการค้าขายที่เริ่มมีการขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง เนื่องจากมีความเหมาะสมทางด้านทำเลที่ตั้งที่อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมเป็นปัจจัยที่เพิ่มศักยภาพทางการค้าของชุมชนตลาดน้อยให้มากขึ้น และอีกหนึ่งปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจในประเทศไทยคือการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่งผลให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจมีการติดต่อการค้าขายกับต่างชาติเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว พื้นที่บริเวณตลาดน้อยกลายเป็นศูนย์กลางการนำเข้าและส่งออกสินค้าที่สำคัญระดับประเทศ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีแรงงานจีนอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้เป็นจำนวนมาก กลายเป็นชุมชนที่หนาแน่นขึ้นมาเช่นเดียวกับสำเพ็ง

สำหรับด้านการค้าในชุมชนตลาดน้อย กลุ่มชาวจีนยังคงเป็นนายทุนที่มีบทบาทสำคัญ โดยได้มีการทำธุรกิจปลูกตึกแถว โรงเรือนและตลาดให้เช่า เป็นที่รู้จักกันในนามตลาดเจ้าสัวสอนซึ่งได้รับความนิยมอย่างมากในช่วงเวลานี้ ทั้งนี้ยังมีกิจการทำเรือเพื่อทำการค้าชื่อ “ท่าเรือโปเส้ง” ใช้สำหรับเป็นท่าขึ้นลงสินค้าประเภทสมุนไพรที่นำมาจากภาคใต้ บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมจึงมีความหนาแน่นไปด้วยเรือสินค้าชนิดต่าง ๆ ทั้งเรือสำเภา เรือใบ เรือกำปั่น เรือฉมวก และเรือกลไฟที่เข้ามาค้าขายกันอยากรคึกคัก ภายหลังจากที่มีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำลำคลองเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงมาอยู่บริเวณเส้นถนน เนื่องจากสามารถเข้าถึงพื้นที่ได้อย่างสะดวกรวดเร็ว เป็นจุดที่ทำให้เกิดการก่อตัวของบริษัท ห้างร้านขนาดใหญ่ ตลาดบก ร้านค้าและโรงงานขนาดใหญ่มากมาย ได้แก่ ร้านขายยาฮุนซุยโห โรงงานน้ำแข็ง ห้องเย็น โรงงานน้ำมะเน็ดโซดา ทั้งนี้ยังมีโรงเลื่อยของ

มีสเตอร์หลุยส์ซาเวียร์ โรงเรียนข้าวม่ากั้วร์ของเยอรมัน และโรงงานขนาดเล็กอีกหลายแห่งผุดขึ้นริมคลองผดุงกรุงเกษมในช่วงที่เศรษฐกิจกำลังขยายตัว ขณะเดียวกันก็เกิดตลาดผลไม้ขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งรวบรวมผลไม้ขึ้นดีจากส่วนรอบ ๆ มาจัดจำหน่าย ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนนี้จึงสวัสดิ์เรื่อยไปจนติดแนวคลองผดุงกรุงเกษม นอกจากนี้ชุมชนตลาดน้อยมีธุรกิจเชิงกงที่เป็นการค้าอะไหล่เก่าซึ่งถือเป็นธุรกิจที่สำคัญธุรกิจหนึ่งของชุมชนตลาดน้อย จากการขยายของกลุ่มทุนต่าง ๆ ทั้งชาวไทย ชาวจีนและชาวตะวันตกทำให้เกิดกิจการธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้น เปิดให้กู้เงินและสินเชื่อเพื่อรองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจและส่งออกระหว่างประเทศ โดยธนาคารที่เกิดขึ้นบริเวณชุมชนตลาดน้อยเป็นธนาคารของบริษัท แบงก์สยามกัมมาจล ทุนจำกัด หรือธนาคารไทยพาณิชย์ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ตอกย้ำความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของชุมชนตลาดน้อยในช่วงเวลานี้ได้เป็นอย่างดี

(2) ประเภทสินค้าและบริการ ชุมชนตลาดน้อยยังคงเป็นแหล่งขนส่งทางน้ำที่มีความสำคัญ สินค้าที่ทำการส่งออกยังคงเป็นสินค้าทางการเกษตร เช่น ข้าว ข้าวโพด ยางพารา พริกขี้หนู สมุนไพร ของป่า แร่ธาตุ ฯลฯ ซึ่งจะกระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษม สินค้าส่วนใหญ่ที่หาซื้อได้ภายในชุมชนตลาดน้อยมีทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภค ได้แก่ ถ้วย โอ้อชา อาหารสด อาหารแห้ง ผ้าแพรพรรณ เครื่องประดับ เครื่องมือต่าง ๆ เช่น เครื่องมือที่ทำจากเหล็ก เครื่องยนต์ โดยเป็นสินค้าที่หาซื้อได้ทั้งในรูปแบบการค้าปลีกและค้าส่ง ในยุครุ่งเรืองทางการค้า นอกจากการค้าขายแล้วยังมีการเปิดธุรกิจบริการ เช่น ร้านตัดผม ร้านตีเหล็ก ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ และโรงงานต่าง ๆ มากมาย ที่มีทั้งโรงงานอุตสาหกรรม โกดังเก็บสินค้าเกิดขึ้นส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่บริเวณริมถนนเจริญกรุงและถนนทรงวาด

4.2.2.3 ลักษณะทางสังคมในยุครุ่งเรืองทางการค้า

(1) เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อและประเพณี มีการอพยพของกลุ่มชาวจีนเข้ามายังชุมชนตลาดน้อยมากขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงที่นอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจแล้วยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมเป็นอย่างมาก ที่เป็นเหตุให้ทั้งชาวไทย ชาวจีนและชาวตะวันตกอพยพเข้ามาเพื่อแสวงหาความคุ้มครองและประโยชน์ต่าง ๆ โดยภาษาที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นภาษาไทย ส่วนภาษาจีนยังคงมีใช้ในเฉพาะกลุ่มเพื่อให้เกิดการสื่อสารได้ง่าย หากแต่ก็ยังมิวัฒนธรรมของกลุ่มคนจีนที่ได้สืบสานไว้ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นอย่างศาลเจ้าต่าง ๆ รวมถึงประเพณี ความเชื่อ ยังคงได้รับอิทธิพลจากจีนเป็นหลัก ด้วยความที่ชุมชนตลาดน้อยมีความหลากหลายทั้งทางเชื้อชาติ ศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ เมื่อเกิดการหลั่งไหลเพิ่มขึ้นของผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยกันอย่างหนาแน่น ส่งผลให้เกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ

ที่ต่างกันให้สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้ โดยเฉพาะบริเวณโบสถ์กาลหว่าร์เป็นบริเวณที่ชาวโปรตุเกสอาศัยอยู่ร่วมกัน ก็ได้มีกลุ่มชาวจีนโพ้นทะเลโดยเฉพาะชาวจีนแต้จิ๋วที่อพยพเข้ามาใหม่ เป็นกลุ่มคนที่เข้ามาเติมพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณโบสถ์กาลหว่าร์ให้มีหนาแน่นขึ้นและมีความเป็นวัดคริสต์ตั้งขึ้น ซึ่งภายหลังได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มพ่อค้าคริสตังจีนที่ได้ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำในธุรกิจการค้าระหว่างประเทศที่กำลังรุ่งเรือง ส่งผลให้โบสถ์กาลหว่าร์ได้กลายเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายชาวจีนแต้จิ๋วขนาดใหญ่ มีการจัดการเรียนการสอนภาษาจีนแต้จิ๋วให้กับคณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เตรียมจะเดินทางไปเผยแผ่ศาสนาคริสต์ตามชุมชนชาวจีน จากความสำเร็จในการมีเครือข่ายคริสตังจีนที่กว้างและเข้มแข็งขึ้นได้นำไปสู่การพัฒนาก่อสร้าง “โบสถ์กาลหว่าร์หลังที่สาม” (โบสถ์หลังปัจจุบัน) ขึ้นและเสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2440 (วุฒิเลิศ แห่งล้อม, 2540, น. 24) สถานที่แห่งนี้จึงถือเป็นศูนย์กลางของชาวคริสตังจีนที่สำคัญแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ

(2) ลักษณะอาชีพของคนในชุมชน กลุ่มอาชีพหลักในชุมชนตลาดน้อย ได้แก่ พ่อค้า นักธุรกิจและผู้ใช้แรงงานชาวจีน อีกทั้งยังมี “กลุ่มช่างฝีมือ” ซึ่งถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยภายในชุมชนตลาดน้อยมีทั้งร้านตีเหล็ก โรงกลึง โรงงานทอผ้า ร้านตัดเย็บเสื้อผ้า ร้านตัดรองเท้า ร้านขายเครื่องกระดาศในพิธีไหว้เจ้า ร้านค้าแผงขายอาหารประเภทต่างๆ ทั้งในตลาดและตามตรอกซอยที่มีอยู่ทั่วไป ในอดีตตลาดน้อยจะมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “บ้านโรงกะทะ” เนื่องจากมีกลุ่มอาชีพตีเหล็กและอุปกรณ์ที่ใช้เหล็กเป็นส่วนประกอบ โดยร้านตีเหล็กส่วนใหญ่ในตลาดน้อยจะไม่อยู่ติดกับถนนใหญ่แต่จะอยู่ในตรอกซอย เนื่องจากบริเวณริมถนนจะเป็นการค้าขายและมีตึกแถวให้และมีราคาค่อนข้างมีราคาแพง ธุรกิจการตีเหล็กเริ่มมีการขยายตัวจากการที่ตลาดน้อยเป็นจุดที่ใกล้กับจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือสถานีรถไฟหัวลำโพงที่ใช้เป็นสถานที่ที่ลำเลียงยุทธภัณฑ์ของกองทัพญี่ปุ่นในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะฉะนั้นเครื่องยนต์กลไกอะไหล่ อุปกรณ์ต่าง ๆ จึงถูกรวบรวมมาไว้ใกล้ ๆ สถานีหัวลำโพง นั่นคือชุมชนตลาดน้อย ในเวลาต่อมาก็เริ่มมีการนำอุปกรณ์เหล่านั้นมาจำหน่าย ดัดแปลงและวางขายกัน ในบริเวณรอบ ๆ ศาลเจ้าเซียงกง ทำให้พ่อพุดถึงย่านเซียงกงจึงเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นย่านการค้าอะไหล่เก่า (สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, 2550) ทั้งนี้ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้ประเทศไทยเกิดพิษเศรษฐกิจอยู่นานหลายปี แต่คนไทยเชื้อสายจีนที่อาศัยอยู่ในบริเวณชุมชนตลาดน้อยก็ได้พลิกวิกฤตโดยการนำรถที่ปลดประจำการในสงครามมาแยกชิ้นส่วนขายขยับขยายจนเซียงกงได้ชื่อว่าเป็นแหล่งค้าขายอะไหล่มือสองและผลิตรถอีแต่น รถมอเตอร์ และรถตุ๊กตุ๊กในยุคแรก

(3) วิถีชีวิตและการรวมกลุ่ม การดำรงชีวิตของคนในชุมชนตลาดน้อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อน ที่ส่วนใหญ่การมีปฏิสัมพันธ์รวมตัวกันจะเกิดขึ้นบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาหรือริมคลองผดุงกรุงเกษม แต่เมื่อเมืองเกิดการพัฒนามีการตัดถนนเจริญกรุงผ่านชุมชนทำให้ผู้คนย้ายมาตั้งถิ่นฐานยังพื้นที่ตอนในมากขึ้น กิจกรรมที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็เปลี่ยนมาเป็นริมถนน ตามตรอกซอกซอยต่าง ๆ และเริ่มมีปฏิสัมพันธ์พบปะพูดคุยกันภายในชุมชนมากขึ้น เนื่องจากบริเวณชุมชนตลาดน้อยมีจำนวนของแหล่งการค้ารวมถึงโรงงานต่าง ๆ ในพื้นที่จึงมีสถานที่เริงรมย์ เช่น โรงน้ำชา โรงเตี้ยม โรงผับ โรงบ่อน ฯลฯ เพื่อให้ผู้คนในตลาดน้อยโดยเฉพาะกลุ่มแรงงานมีสถานที่พบปะสังสรรค์และพักผ่อนหย่อนใจหลังเลิกงาน

4.2.3 ช่วงเวลาที่ 3: ยุคปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2500-พ.ศ.2565)กับการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคสมัยใหม่

4.2.3.1 ลักษณะทางกายภาพในยุคปัจจุบัน

(1) ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การตั้งถิ่นฐานของชุมชนตลาดน้อยไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อนหน้ามากนัก ยังคงเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแนวยาวตามเส้นถนน (Linear Settlement) เนื่องจากมีสิ่งปลูกสร้างจำพวกตึกแถวหนาแน่นเต็มพื้นที่ตลอดทั้งเส้นถนนและตรอกซอกซอยต่าง ๆ มีการอยู่อาศัยแทบทั้งหมด รวมถึงบริเวณริมคลองผดุงกรุงเกษมก็มีตึกแถวเรียงรายตลอดลำคลอง หากมีความจำเป็นที่จะสร้างอาคารใหม่เพิ่มขึ้นจะใช้วิธีการทุบอาคารเดิมออกเนื่องจากพื้นที่มีอยู่อย่างจำกัด สิ่งปลูกสร้างภายในชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่เป็นตึกแถวแบบรวมกลุ่มที่มีการก่อสร้างในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกันมากกว่า 1 ชุดขึ้นไป มักมีรูปแบบเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน

(2) การวางตัวของอาคารและรูปแบบสถาปัตยกรรม อาคารภายในชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันมีทั้งอาคารเก่าที่สร้างตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นมีอายุมากกว่า 100 ปี และอาคารสมัยใหม่ที่เพิ่งถูกสร้างในยุคปัจจุบัน โดยตึกแถวเป็นรูปแบบอาคารที่พบได้มากที่สุดในตลาดน้อย มีลักษณะโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปแบบสมัยใหม่และสีสดใส คุหาหนึ่งกว้างประมาณ 3-3.5 เมตร เดิมจากที่ตัวอาคารมีการมุงหลังคากระเบื้องได้เปลี่ยนเป็นคาตฟ้ามีระเปียงอยู่ที่บริเวณชั้นสองขึ้น มีการใช้ลูกกรงเหล็กดัดลวดลายต่าง ๆ ตกแต่งพื้นที่บริเวณหน้าอาคาร วัสดุที่ใช้ในการทำประตุมิทั้งประตูเหล็กและประตูกระจก ความสูงของอาคารอยู่ที่ 3-6 ชั้น โดยชั้นล่างประกอบกิจกรรมทางการค้าและธุรกิจอื่น ๆ ส่วนชั้นบนใช้สำหรับเป็นที่พักอาศัย นอกจากนี้ยังมีอาคารสำนักงาน ห้างสรรพสินค้า โรงแรม โรงงานและบริษัทต่าง ๆ เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะบริเวณทาง

ฝั่งขวาของถนนเจริญกรุง ส่วนบริเวณฝั่งซ้ายของถนนเจริญกรุงอาคารส่วนใหญ่เป็นอาคารเก่า บางส่วนถูกปล่อยทิ้งร้างทรุดโทรม โดยอาคารเก่าแก่มากที่สุดในชุมชนตลาดน้อยอย่างคฤหาสน์โชวเฮงไถ่ ลักษณะเป็นบ้านปูนก่อด้วยอิฐ สูง 2 ชั้นเป็นบ้านทรงจีนโบราณปลูกติดกัน ปัจจุบันได้เกิดการทรุดตัว (ภาพที่ 4.8) สาเหตุเกิดจากความเก่าแก่ของวัสดุสิ่งปลูกสร้างทำให้เกิดการร้าวและทรุดตัวขึ้น เนื่องจากไม่มีคานรับมีเพียงการก่อด้วยปูนและอิฐแดง อาคารนี้มีอายุราว 260 ปี ก่อสร้างมาตั้งแต่มก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นบ้านจีนหลังแรกของกรุงเทพมหานคร ถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์จึงจำเป็นต้องได้รับการฟื้นฟู



ภาพที่ 4.8 คฤหาสน์โชวเฮงไถ่ บ้านจีนหลังแรกในกรุงเทพมหานคร. จาก Khaosod Online, 2565, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

(3) กิจกรรมและการใช้พื้นที่ จากการสำรวจกิจกรรมของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบัน พบว่ากิจกรรมและการใช้พื้นที่ประเภทที่อยู่อาศัยมีมากที่สุด (ภาพที่ 4.9) โดยจะมีการอยู่อาศัยกระจายตัวอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ มีลักษณะเป็นอาคารพาณิชย์กรรม 2-3 ชั้น รองลงมาเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม เนื่องจากอาคารที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่เป็นตึกแถวเรียงตัวตามเส้นถนน ซึ่งเอื้อต่อการทำกิจกรรมทางการค้าและการพักอาศัย สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อนหน้าที่กิจกรรมการค้ามีการกระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำและลำคลองแต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาอยู่ริมฝั่งถนนแทน อีกทั้งยังมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็กและโกดังเก็บสินค้า นอกจากนี้ยังมีระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่ครบครัน ทั้งพื้นที่ในส่วนราชการอย่างสำนักงานเขตสัมพันธวงศ์

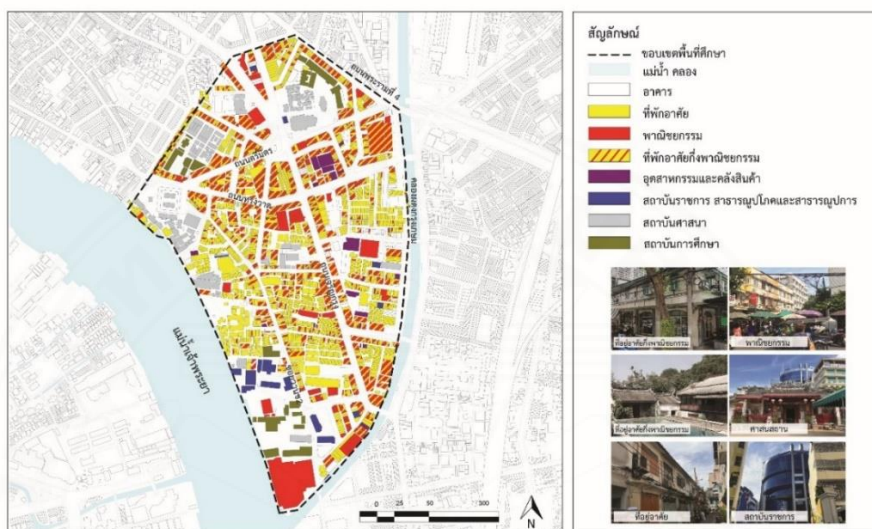
และกรมเจ้าท่า สถานศึกษาที่มีทั้งระดับประถมจนถึงหลักสูตรอาชีวศึกษา รวมถึงศาสนสถานที่หลงเหลืออยู่ในพื้นที่เป็นหลักฐานที่แสดงถึงรากเหง้าดั้งเดิมของคนในชุมชนตลาดน้อยได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้กิจกรรมและการใช้พื้นที่ยังมีความเกี่ยวข้องกับกรรมสิทธิ์ที่ดิน และอาคารที่มีการเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากในช่วงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่ดินในพื้นที่มีกฎหมายควบคุมไม่ให้ต่างชาติเข้ามาถือครองกรรมสิทธิ์ เจ้าของที่ดินในช่วงแรกจึงเป็นข้าราชการและเจ้าสัวชาวจีนที่ได้รับอนุญาตให้ครอบครองที่ดินเพียงไม่กี่รายเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของเมืองประกอบกับการเปิดการค้าเสรี ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามายังชุมชนตลาดน้อยมากขึ้น ดังนั้นที่ดินในชุมชนตลาดน้อยจึงเป็นที่ต้องการ กลุ่มนายทุนหรือเจ้าสัวที่เป็นเจ้าของที่ดินจึงก่อสร้างอาคารเพื่อแบ่งขายและปล่อยให้เช่าแก่ผู้ที่ไม่มียศสิทธิ์ครอบครองเพื่อให้สามารถเข้ามาทำการค้าและอยู่อาศัยภายในชุมชนได้ เมื่อเวลาผ่านไปมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ตามการถือครองที่ดิน ตามความต้องการในการทำกิจกรรมและการใช้พื้นที่ ที่ดินภายในชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันจึงกลายเป็นของเอกชนมากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นที่ดินที่ได้รับมรดกมาจากบรรพบุรุษ โดยกรรมสิทธิ์ที่ดินและอาคารภายในชุมชนตลาดน้อยสามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่ กรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน กรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของราชการ และกรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักพระพุทธศาสนา โดยมีรายละเอียดดังนี้ (ภาพที่ 4.10)

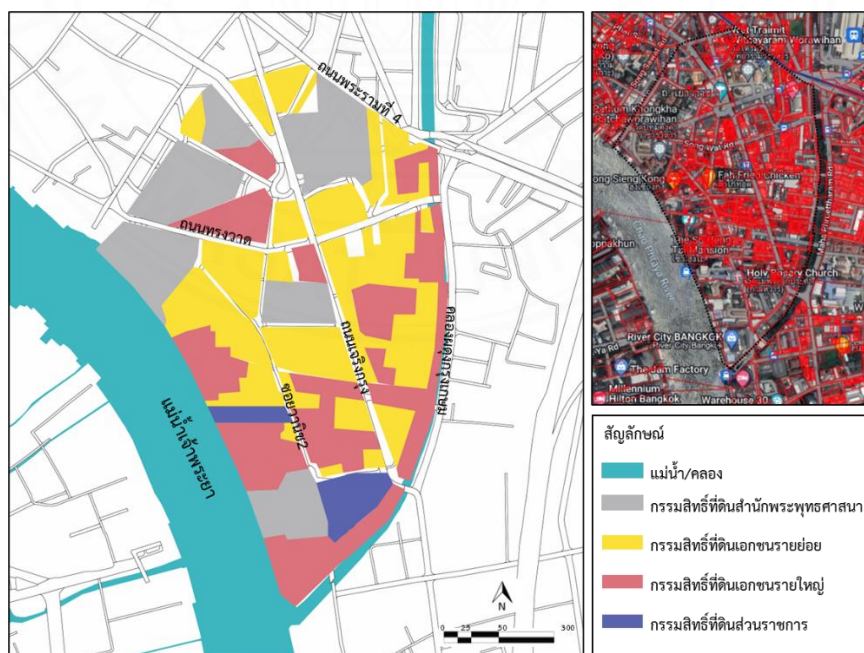
- **กรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน** เป็นลักษณะที่พบได้มากที่สุดภายในชุมชนตลาดน้อย โดยส่วนหนึ่งเป็นของเอกชนรายใหญ่จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการค้าและการให้บริการ อาทิ ศูนย์การค้าริเวอร์ ซิตี้ แบงค็อก (River City Bangkok) อาคารสี่พระยาริเวอร์วิว (Si Phraya River View) เป็นต้น ในส่วนของกรรมสิทธิ์ที่ถือครองโดยเอกชนรายย่อยจะเป็นลักษณะของอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งในรูปแบบของผู้อยู่อาศัยเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์และเป็นผู้เช่าอยู่อาศัย ส่วนใหญ่จะเป็นอาคารพาณิชย์กรรมหรือตึกแถวเพื่อประกอบกิจกรรมการค้าและการอยู่อาศัย

- **กรรมสิทธิ์ที่ดินในส่วนของราชการ** เป็นของกรมธนารักษ์และสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โดยภายในชุมชนตลาดน้อยจะมีหน่วยงานราชการที่ให้บริการและประชาชน ได้แก่ สำนักงานเขตสัมพันธวงศ์และกรมเจ้าท่า ในส่วนของอาคารในรูปแบบอาคารพาณิชย์และตึกแถวต่าง ๆ ที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์จะเป็นอาคารเก่าแก่ที่ได้รับการอนุรักษ์ อาคารพิเศษจำพวกนี้จะมีการใช้กฎหมายควบคุมอาคารมาใช้กำหนดรูปแบบและสีที่มีความเฉพาะ ความสูงของอาคารอยู่ที่ 2-3 ชั้น มักใช้เป็นที่อยู่อาศัยถึงพาณิชย์กรรมมากกว่าเป็นที่อยู่อาศัยเพียงอย่างเดียว

- กรรมสิทธิ์ที่ดินของสำนักพระพุทธศาสนา เป็นที่ดินที่เป็นที่ตั้งของศาสนสถานภายในชุมชนตลาดน้อย ได้แก่ วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร ศาลเจ้าโรงเกือก ศาลเจ้าโจวซือกง ศาลเจ้าเซียงกง วัดอุภัยราชบำรุง วัดแม่พระลูกประคำ (กาลหว่าร์) เป็นต้น



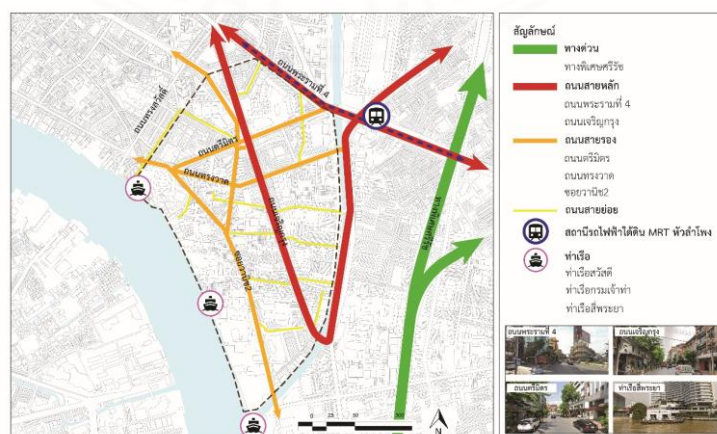
ภาพที่ 4.9 การใช้ประโยชน์อาคารของชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565. โดยผู้วิจัย, 2565.



ภาพที่ 4.10 กรรมสิทธิ์ที่ดินภายในชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565. โดยผู้วิจัย, 2565.

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 (Covid-19) ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมและการใช้พื้นที่ภายในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก กิจกรรมที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือพาณิชยกรรมที่การค้าขายมีจำนวนลดลง ผู้คนที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ลดน้อยลงส่งผลให้กิจกรรมในชุมชนตลาดน้อยมีเพียงแค่การอยู่อาศัยและมีการค้าขายอยู่ประปราย

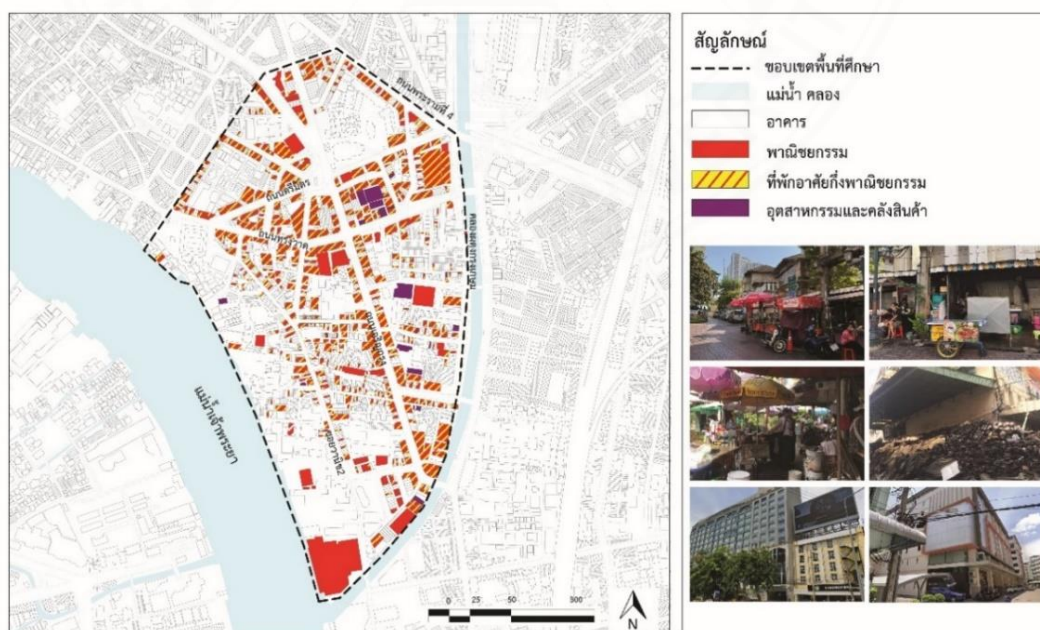
(4) โครงข่ายคมนาคม มีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกส่งผลให้การเดินทางบพท้องถนนมีความสะดวกรวดเร็ว ผู้คนหันไปใช้รถยนต์และขนส่งสาธารณะเป็นหลัก (ภาพที่ 4.11) ส่งผลให้คลองผดุงกรุงเกษมไม่ถูกใช้งานเป็นเส้นทางสัญจรอีกต่อไป จึงได้ลดบทบาทลงกลายเป็นเพียงคลองเล็ก ๆ ที่มีสะพานทอดข้ามให้รถยนต์ขับผ่านเท่านั้น โดยถนนสายหลักที่พิจารณาจากการใช้ถนนบริเวณชุมชนตลาดน้อยได้แก่ ถนนเจริญกรุง พระรามที่ 4 ถนนสายรอง ได้แก่ถนนทรงวาด ถนนตรีมิตร และภายในพื้นที่มีซอยย่อยต่าง ๆ เช่น ซอยวานิช2 ซอยเจริญกรุง20 ซอยเจริญกรุง22 ตรอกตัน ฯลฯ จึงทำให้เกิดเส้นทางการเชื่อมต่อภายในชุมชนหลายจุด นอกจากนี้ยังมีระบบขนส่งสาธารณะที่ให้บริการได้แก่ รถประจำทางสาย 1 (ถนนตก-ท่าเตียน) สาย 35 (พระประแดง-สายใต้ใหม่) และสาย75 (ถนนพุทธบูชา-หัวลำโพง) รวมทั้งยังมีระบบรางอย่างรถไฟฟ้ามหานคร (รถไฟฟ้าใต้ดิน MRT) ที่สามารถเดินทางมายังชุมชนตลาดน้อยได้ โดยสถานีตั้งอยู่ที่หน้าสถานีหัวลำโพงซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับบริเวณชุมชนตลาดน้อย นอกจากนี้ยังมีการเข้าถึงพื้นที่โดยเส้นทางน้ำอยู่ จะมีทั้งเรือโดยสารประจำทาง เรือด่วนเจ้าพระยา และเรือข้ามฟากให้บริการอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งท่าเรือหลักที่ใกล้และง่ายต่อการเข้าถึงพื้นที่ตลาดน้อย คือ ท่าเรือสี่พระยา ท่าสวัสดิ์ และเรือกรมเจ้าท่า ด้วยความหลากหลายของการเดินทางและความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย สามารถดึงดูดผู้คนจากภายนอกให้เข้ามายังชุมชนและส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ มากมาย



ภาพที่ 4.11 โครงข่ายคมนาคมภายในชุมชนตลาดน้อย พ.ศ. 2565. โดยผู้วิจัย, 2565.

4.2.3.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจในยุคปัจจุบัน

(1) รูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ปัจจุบันการค้าขายภายในชุมชนตลาดน้อยซบเซาลงจากยุครุ่งเรืองทางการค้าเป็นอย่างมาก แต่ยังคงมีการประกอบกิจกรรมทางการค้าและบริการให้เห็นในพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ริมถนน ได้แก่ บริเวณถนนเจริญกรุงจะมีความหลากหลายทางเศรษฐกิจมากที่สุด มีทั้งการค้าขาย การบริการ บริษัทห้างหุ้นส่วนต่าง ๆ บริเวณถนนทรงวาดและถนนตรีมิตรจะเป็นที่ตั้งของบริษัทและอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ในส่วนของซอยวานิช 2 ส่วนใหญ่เป็นธุรกิจเชิงกงและร้านอาหาร นอกจากนี้ตลาดน้อยยังมีศูนย์การค้าขนาดใหญ่อย่าง ศูนย์การค้าริเวอร์ ซิตี้ (River City Bangkok) และสี่พระยา ริเวอร์วิว (Siphaya River View Condominium) ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ ภายหลังจากที่หน่วยงานต่าง ๆ เริ่มเข้ามาฟื้นฟูชุมชนตลาดน้อยให้เป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เพื่อเสนอความเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน รวมถึงวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนตลาดน้อย มีการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะตามตรอกต่าง ๆ ให้ผู้คนภายนอกได้เข้ามาสัมผัสบรรยากาศภายในชุมชน สาเหตุนี้ส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยมีธุรกิจใหม่เกิดขึ้นอย่างธุรกิจคาเฟ่และโฮสเทล โดยการตกแต่งอาคารยังคงวัฒนธรรมของชุมชนไว้อยู่ ซึ่งเป็นการนำรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนและวิถีชีวิตของชุมชนมาเป็นจุดดึงดูดให้ผู้คนภายนอกได้เข้าถึงบรรยากาศความดั้งเดิมของชุมชนตลาดน้อย กิจกรรมเหล่านี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก ผู้คนเริ่มเข้ามายังพื้นที่ตลาดน้อยเพิ่มขึ้นและยังเป็นการกระตุ้นด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้ง



ภาพที่ 4.12 กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบัน. โดยผู้วิจัย, 2565.

โดยในปัจจุบันจากสถานการณ์ของโลกกำลังประสบปัญหาการระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 (Covid-19) ซึ่งได้รับผลกระทบเป็นวงกว้างทั่วโลก ส่งผลให้รัฐบาลต้องใช้มาตรการที่เข้มข้นเพื่อควบคุมการระบาดได้เริ่มใช้มาตรการล็อกดาวน์ในวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2563 เพื่อควบคุมการระบาดของเชื้อไวรัส โดยห้ามให้เข้าไปในพื้นที่เสี่ยงหรือสถานที่ซึ่งมีความเสี่ยงในการระบาดของเชื้อไวรัส ทำให้ส่งผลต่อการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก ในด้านเศรษฐกิจได้รับผลกระทบเป็นวงกว้าง จากมาตรการปิดสถานที่เสี่ยงที่เกิดการรวมตัวกัน เช่น ร้านอาหาร ศูนย์การค้า โรงแรม ตลาด สถานบริการ สวนสาธารณะ ฯลฯ ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยหยุดชะงัก รวมถึงชุมชนตลาดน้อยกิจกรรมการค้า ธุรกิจบริการ และโรงงานต่าง ๆ ที่กำลังเริ่มฟื้นตัวกลับมาได้มีการปิดตัวชั่วคราว จำนวนผู้คนที่ยังชุมชนตลาดน้อยลดลงอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เพราะส่วนใหญ่มีความหวงกลัวต่อการระบาดของเชื้อไวรัส จึงกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจในยุคปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อยเป็นยุคที่ซบเซามากที่สุดตั้งแต่มีมา แต่อย่างไรก็ตามชุมชนตลาดน้อยยังเป็นแหล่งประวัติศาสตร์ ทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งล้วนเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงฐานรากที่สำคัญของชุมชนที่ยังคงอยู่ในปัจจุบันและมีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ในอนาคต

(2) ประเภทสินค้าและบริการ การค้าขายในชุมชนตลาดน้อยสินค้าส่วนใหญ่มีทั้งอุปโภคและบริโภคในชีวิตประจำวัน ได้แก่ อาหารสด อาหารสำเร็จรูป เสื้อผ้า ยารักษาโรค เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพ่อค้าแม่ค้าดั้งเดิมที่เปิดกิจการอยู่ เช่น ร้านขายอาหารจีน ร้านทำหมอนและเบาะไหว้เจ้า ฯลฯ รวมถึงกิจการที่เหลืออย่างเซียงกงที่ยังคงสืบทอดมาให้เห็นในปัจจุบัน กิจการภายในชุมชนตลาดน้อยที่พบเห็นมากที่สุดคือร้านอาหาร มีการกระจุกตัวตามตรอกซอยต่าง ๆ บริเวณริมถนนเจริญกรุงส่วนใหญ่เป็นร้านค้าขายปลีก-ส่ง ร้านอุปกรณ์เครื่องมือช่าง ทางด้านถนนทรงวาดและถนนเจริญกรุงฝั่งขวาจนถึงคลองผดุงกรุงเกษมส่วนใหญ่จะเป็นอุตสาหกรรม มีการเปิดโรงงานและบริษัทต่าง ๆ และธุรกิจเซียงกงเป็นจำนวนมาก ส่วนตลาดสดภายในชุมชนรวมถึงตลาดผลไม้ยังคงเปิดขายอยู่แม้จะไม่คึกคักเหมือนในอดีตก็ตาม นอกจากนี้ยังมีธุรกิจบริการ เช่น โฮสเทล เกสต์เฮาส์ ร้านตัดผม ร้านซักรีด ร้านนวดแผนไทย ฯลฯ ที่เปิดให้บริการแก่คนในพื้นที่และบริเวณใกล้เคียง จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 (Covid-19) ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงประเภทของสินค้าและบริการ อย่างร้านอาหารเริ่มมีการปรับตัวไม่ให้นั่งทานในร้านแต่จะมีการจัดส่งให้กับผู้ซื้อถึงที่พักอาศัยเอง อีกทั้งยังเริ่มมีการขายสินค้าประเภทวัสดุอุปกรณ์การแพทย์

เช่น หน้ากากอนามัย สเปรย์แอลกอฮอล์ ฯลฯ กระจายตัวไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชนอยู่เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนในชุมชนที่มีวิธีการปรับตัวต่อสถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้น

4.2.3.3 ลักษณะทางสังคมในยุคปัจจุบัน

(1) **เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อและประเพณี** แม้ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต แต่บทบาทของชาวจีนในตลาดน้อยยังคงดำเนินอยู่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คือยังมีการธำรงรักษาวัฒนธรรม ประเพณี อันเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของตนไว้ได้ จะเห็นได้จากการจัดกิจกรรมเทศกาลงานประเพณีของชาวจีนกลุ่มต่าง ๆ ที่ยังคงได้รับการถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่องจวบจนถึงปัจจุบัน เช่น งานประเพณีไหว้เต่าในเทศกาลง่วนเซียว งานทิ้งกระจาดในวันสารทจีนและงานแห่เทพเจ้าในเทศกาลกินเจของศาลเจ้าโจวซือกง การทำบ๊ะจ่างทุกตรอกซอยในเทศกาลตวงโหงว ยังรวมถึงวิถีชีวิตและความเชื่อที่แสดงออกในเชิงสัญลักษณ์การอยู่อาศัยของกลุ่มชาวจีนที่นอกจากจะปรากฏให้เห็นทางสถาปัตยกรรมแล้วยังมี “เต็งลิ้ง” ที่บ่งบอกว่าชุมชนตลาดน้อยได้รับอิทธิพลจากจีนเป็นอย่างมาก ซึ่งเต็งลิ้งหรือโคมไฟจีนเป็นโคมกระดาษสีขาว-แดง ชาวจีนนิยมแขวนเต็งลิ้งไว้หน้าบ้านในช่วงงานเทศกาล เช่น ตรุษจีน หรือเมื่อจะมีพิธีมงคลเพราะเชื่อว่าเป็นเครื่องชี้นำทางสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ช่วยให้เทพเจ้ามองเห็นบ้านที่แขวนเต็งลิ้งและเจ้าของบ้านจะได้รับคำอวยพรหรือช่วยเหลือให้มีความสุขความเจริญ โดยเฉพาะบริเวณซอยตรอกต้นมีการแขวนเต็งลิ้งอยู่หน้าบ้านเป็นจำนวนมาก ที่มาของการเรียนชื่อตรอกต้นเพราะว่าบริเวณท้ายซอยมีประตูที่ถูกปิดตายมาประมาณ 70 ปี จึงเป็นที่มาของคำว่าตรอกตัน ในพื้นที่บริเวณตรอกต้นมีคนจีนประมาณ 3 เชื้อสาย จะมีกวางตุ้ง แต่จีว ฮกเกี้ยน ที่มาอยู่รวมกัน อัตลักษณ์ของตรอกต้นคือยังมีอาคารเก่าที่เป็นอาคาร 2 ชั้น มีบันไดลิ้นที่ยังคงความเป็นจีนดั้งเดิม ทั้งนี้การแขวนเต็งลิ้งไว้หน้าบ้านนอกจากจะทำเพื่อความเป็นสิริมงคลแล้ว ยังสามารถใช้เป็นเชิงสัญลักษณ์ได้อีกด้วย เช่น เต็งลิ้งเพื่อบอกว่าบ้านนี้มีคนอายุ 60 ขึ้นไป หรือเพื่อบอกว่าบ้านนี้พึ่งมีคนเสียชีวิต ฯลฯ นอกจากนี้ชุมชนตลาดน้อยยังมีกลุ่มคริสตังจีนแห่งวัดกาลหว่าร์ที่ยังคงธำรงไว้ซึ่งอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมจีนอย่างเด่นชัด เช่น “พิธีมิสซาภาษาจีนแต้จิ๋ว” ที่กลุ่มคริสตังจีนแห่งวัดกาลหว่าร์พยายามรักษาไว้และคงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในกรุงเทพฯ เพื่อช่วงสืบสานประเพณีดั้งเดิมของชุมชนตลาดน้อยให้คงอยู่

(2) **ลักษณะอาชีพของคนในชุมชน** การประกอบอาชีพของคนในชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่ยังคงเป็นอาชีพค้าขาย ที่มีพ่อค้าแม่ค้าดั้งเดิมอย่างอาชีพเย็บเบาะรองนั่งและหมอน รวมถึงอาชีพช่างตีเหล็ก รวมถึงร้านอาหารต่าง ๆ ที่ส่วนใหญ่จะเป็นคนรุ่นก่อนที่มีอายุมากกว่า 40 ปี ที่ยังคงที่สานต่อกิจการมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนคนรุ่นใหม่ที่เป็นรุ่นลูกหลานในชุมชนตลาดน้อย

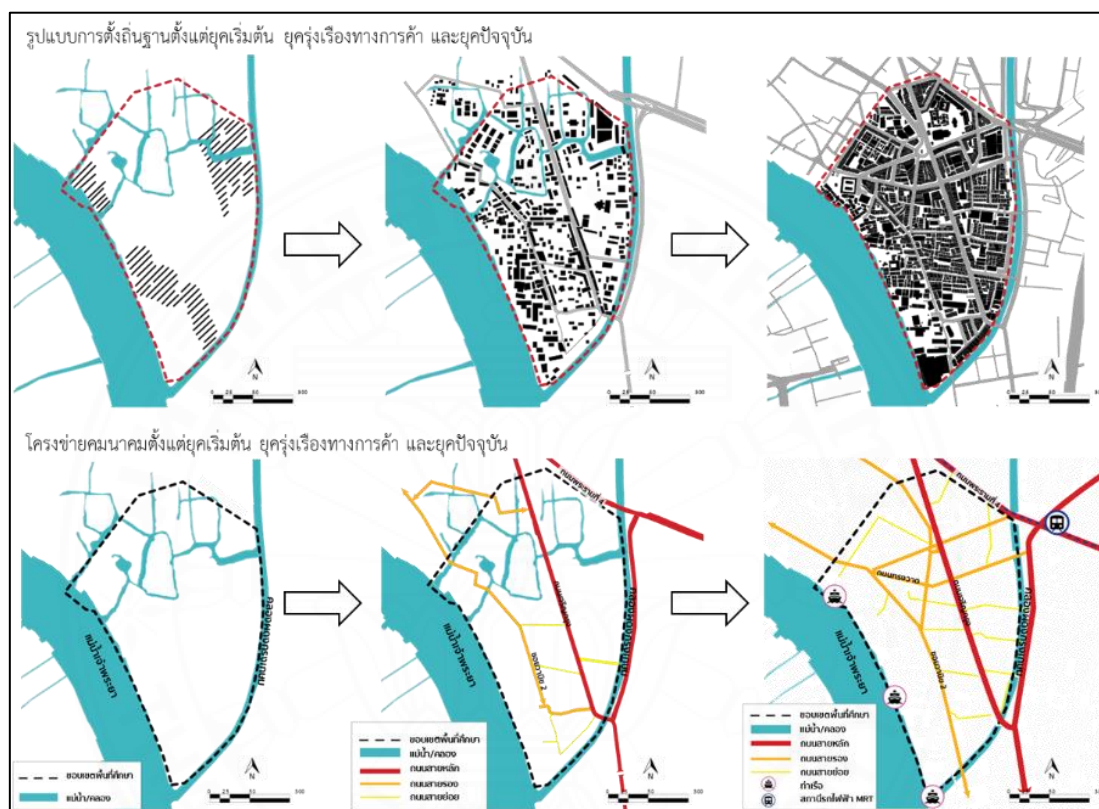
ส่วนใหญ่จะไม่ได้ประกอบอาชีพเดิมของบรรพบุรุษ แต่เปลี่ยนไปทำงานในบริษัท โรงงานต่าง ๆ แทน ทั้งนี้ยังมีอาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย เช่น พนักงานในร้านอาหาร คาเฟ่ โฮสเทลต่าง ๆ รวมถึงไกด์นำเที่ยวภายในชุมชน ฯลฯ

(3) วิถีชีวิตและการรวมกลุ่ม เมื่อความเจริญด้านเศรษฐกิจของชุมชนตลาดน้อยลดลง เริ่มมีผู้คนอพยพออกไปอยู่พื้นที่อื่นมากขึ้น อีกทั้งยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงไป สังคมแรงงานของชุมชนตลาดน้อยในอดีตกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุแทน กิจกรรมดั้งเดิมบางส่วนถูกปิดตัวลง มีไม่กี่กิจการเท่านั้นที่ถูกหลานกลับมาสืบสานต่อ จึงเป็นเหตุให้พื้นที่เกิดความเงียบเหงาและขบเซาหลง หากแต่ในด้านความสัมพันธ์ผู้คนในชุมชนตลาดน้อยยังคงช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เนื่องจากคนในพื้นที่ส่วนใหญ่รู้จักกันอยู่แล้ว อีกทั้งยังมีการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีสำคัญต่าง ๆ ที่ถึงแม้ในปัจจุบันจากการแพร่ของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 (Covid-19) จะทำให้ผู้คนไม่สะดวกในการทำกิจกรรมร่วมกันได้ หากแต่ก็ยังมีการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ตามเดิมแต่เพิ่มมาตรการให้มีจุดคัดกรองเพื่อสร้างความปลอดภัยแก่ผู้คนที่เข้าร่วมงาน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่ยังสามารถรักษาให้คงอยู่ในปัจจุบัน

4.3 สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

จากการวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุครุ่งเรืองทางการค้า จนถึงยุคปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก โดยจุดเริ่มต้นของชุมชนตลาดน้อยเริ่มมาจากสมัยอยุธยาตอนปลายที่มีกลุ่มชาวจีน ชาวญวนและชาวโปรตุเกสอพยพมาอาศัยอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อสะดวกในการค้าขายและประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้เริ่มลงหลักปักฐานการเป็นชุมชนการค้า ต่อมาได้มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมขึ้นส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยกลายเป็นจุดถ่ายสินค้าจากเรือสำเภาที่จอดตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและเรือสินค้าขนาดเล็กล่องขายสินค้าตามริมคลอง นำมาสู่ยุครุ่งเรืองทางการค้าโดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยในช่วงเวลานี้เป็นศูนย์กลางการนำเข้าและส่งออกสินค้าที่สำคัญระดับประเทศ นอกจากทำเลที่ตั้งที่มีความเหมาะสมแล้วการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับประเทศอังกฤษยังสามารถส่งผลให้การค้าขายบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมมีความคึกคักมากขึ้น เศรษฐกิจการค้าจึงเติบโตอย่างรวดเร็ว เมื่อเมืองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นทำให้เกิดการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก โดยเฉพาะการสร้างถนนเจริญกรุงส่งผลให้มีการขยับพื้นที่ชุมชนตลาดบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามายัง

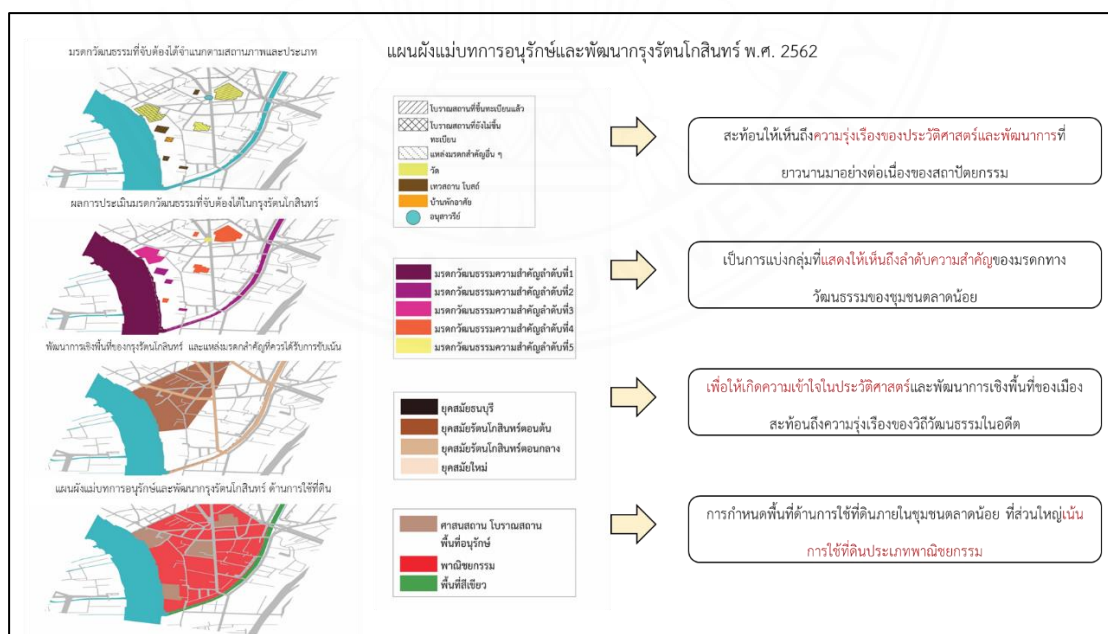
พื้นที่ตอนใน บ้านเรือนเริ่มปลูกตามเส้นทางถนนเพื่อให้สะดวกต่อการเดินทาง การใช้พื้นที่ทำกิจกรรมการค้าที่กระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำลำคลองก็เริ่มมาอยู่ตามถนนสายหลักและตรอกซอยย่อยต่าง ๆ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุดของชุมชนตลาดน้อยจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ และโครงข่ายคมนาคมต่าง ๆ (ภาพที่ 4.13)



ภาพที่ 4.13 การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุครุ่งเรือง และยุคปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

ทั้งนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้เศรษฐกิจในประเทศไทยถดถอย และส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยถูกเปลี่ยนสถานะจากที่เป็นท่าขนส่งสินค้าและขายสินค้าขนาดใหญ่ได้กลายเป็นท่าขนส่งอาวุธ เมื่อสงครามสงบลงภายในชุมชนจึงมียานพาหนะและยุทธโปกรณ์ต่าง ๆ ที่เหล่าทหารต่างชาติฝ่ายสัมพันธมิตรและฝ่ายอักษะทิ้งไว้ ผู้ประกอบการในชุมชนจึงมีการปรับตัวในด้านอาชีพเพื่อความอยู่รอด ประกอบกับกลุ่มชาวจีนในพื้นที่มีทักษะความชำนาญในด้านการตีเหล็ก จึงเกิดเป็นธุรกิจการค้าอะไหล่เครื่องยนต์เก่าขึ้นในชุมชนตลาดน้อย จากการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นส่งผลให้กิจกรรมในปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อยซบเซาลง โดยเฉพาะกิจกรรมการค้า การใช้ประโยชน์อาคารในชุมชนส่วนใหญ่กลายเป็นที่อยู่อาศัย การคมนาคมทางน้ำถูก

ลดบทบาทลงเนื่องจากผู้คนหันมาใช้บริการสัญจรทางบกมากขึ้น กลุ่มแรงงานของชุมชนในอดีตเข้าสู่ช่วงสังคมสูงอายุในปัจจุบันและการไม่สานต่อกิจการของคนรุ่นใหม่ ส่งผลให้ในปัจจุบันหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาให้ความสนใจในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนเก่า โดยใน พ.ศ. 2558 สำนักผังเมืองและสถาบันอาศรมศิลป์ ได้มีการจัดทำโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูชุมชนย่านตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่องเพื่อหาแนวทางการอนุรักษ์ชุมชนเก่าโดยรวมมือกับชุมชน ส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งและเกิดการทำกิจกรรมในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น โดยเป็นการพัฒนาพื้นที่จากศักยภาพของชุมชนตลาดน้อยที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ รูปแบบวัฒนธรรม รวมถึงวิถีชีวิตดั้งเดิมของผู้คนในชุมชน ส่งเสริมให้พื้นที่เป็นที่รู้จักมากขึ้น ต่อมาใน พ.ศ. 2562 เกิดโครงการจัดทำแผนผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ (ภาพที่ 4.14) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย โดยจัดทำเพื่อ 1) ปรับปรุงพื้นที่บางส่วนให้เป็นที่ว่างและเป็นสวนสาธารณะเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ 2) เพื่ออนุรักษ์อาคารสถานที่และบริเวณบางส่วนที่มีคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ และ 3) เพื่อจำแนกและกำหนดประเภทการใช้ที่ดินให้เป็นสัดส่วน และให้ประสานกับระบบถนน แผนจราจร และระบบสาธารณูปโภคของเมือง ทำให้สามารถเข้าใจถึงความสำคัญของพื้นที่ทั้งทางประวัติศาสตร์ คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ของชุมชนตลาดน้อย นำไปสู่การวางแผนและพัฒนาชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืนจากฐานรากทางวัฒนธรรมของชุมชน



ภาพที่ 4.14 แผนผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2562. สืบค้นจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

แต่การฟื้นฟูครั้งนี้ยังไม่ส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยกลับมารุ่งเรืองได้เท่าอดีต เนื่องจากได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 (Covid-19) ส่งผลให้กิจการต่าง ๆ จำเป็นต้องปิดตัวลงชั่วคราว ด้วยเหตุนี้จากการศึกษาทำให้สามารถเข้าใจถึงประเด็นต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม รวมถึงปัจจัยภายนอกอย่างโครงการการพัฒนาจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ส่งผลทำให้ชุมชนตลาดน้อยเกิดการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้การศึกษาพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยจะช่วยให้รับรู้ถึงรากเหง้าดั้งเดิมของชุมชน เกิดความตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมที่จำเป็นต้องรักษาเพื่อที่จะนำไปต่อยอดในการสร้างแนวทางการพัฒนาชุมชนให้คงอยู่ต่อไปในอนาคตอย่างยั่งยืน ทั้งนี้สามารถสรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของบริเวณตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลาได้ ดังนี้ (ตารางที่ 5.1)



ตารางที่ 5.1

สรุปพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลา

ช่วงเวลา ประเด็น	ช่วงที่ 1: ยุคเริ่มต้นของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2310-พ.ศ.2398)	ช่วงที่ 2: ยุครุ่งเรืองทางการค้าของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2398-พ.ศ.2500)	ช่วงที่ 3: ยุคปัจจุบันของชุมชนตลาดน้อย (พ.ศ. 2500-พ.ศ.2565)
ลักษณะทางกายภาพ	- การตั้งถิ่นฐานเป็นแบบกระจุกตัวตามริมแม่น้ำ - ลักษณะอาคารมี 2 แบบ คือเป็นบ้านไม้ หลังคามุงด้วยฟาง และเป็นบ้านแถวยาวมุงด้วยหลังคาจีน ตัวอาคารทำจากปูน - การใช้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพาณิชย์กรรมและที่อยู่อาศัย - การเข้าถึงพื้นที่เดินทางด้วยเรือเป็นหลัก แม่น้ำลำคลองมีบทบาทสำคัญ	- การตั้งถิ่นฐานเปลี่ยนแปลงมาเป็นแบบแนวยาวตามเส้นถนน - ลักษณะอาคารเป็นตึกแถว เริ่มมีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก อาคารที่อยู่บริเวณหัวมุมถนนมักจะได้รับตกแต่งให้โดดเด่นเป็นพิเศษ - การใช้พื้นที่ยังคงเป็นพาณิชย์กรรมมากที่สุด รองลงมาคือการอยู่อาศัย - การเข้าถึงพื้นที่เปลี่ยนมาเป็นการสัญจรทางบกถนนมีบทบาทสำคัญแทนแม่น้ำลำคลอง	- การตั้งถิ่นฐานไม่แตกต่างจากยุคก่อนหน้านักยังคงเป็นแบบแนวยาวตามเส้นถนน - ลักษณะอาคารส่วนใหญ่เป็นตึกแถว มีรูปแบบสมัยใหม่และสีสดใส วัสดุที่ใช้ในการทำประตูกั้นประตูเหล็กและประตูกระจก - การใช้พื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยมากที่สุด รองลงมาเป็นที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชย์กรรม กิจกรรมและการใช้พื้นที่ลดน้อยลงจากผลกระทบการระบาดของ Covid-19 - การเข้าถึงพื้นที่เป็นการสัญจรทางบก และมีระบบขนส่งสาธารณะที่หลากหลาย
ลักษณะทางเศรษฐกิจ	- กิจกรรมการค้ากระจุกตัวอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา - การส่งออกสินค้าและนำเข้าสินค้าใช้เรือสำเภาเป็นหลัก - สินค้าส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรมและของป่า	- กิจกรรมการค้าขยายตัวมายังบริเวณเส้นถนนและลำคลองมากขึ้น - การส่งออกสินค้าและนำเข้าสินค้าใช้เรือเรือกลไฟแทนเรือสำเภา และเริ่มมีการใช้รถยนต์ส่งสินค้า - สินค้าส่วนใหญ่มีทั้งอุปโภคและบริโภค	- กิจกรรมการค้าส่วนใหญ่กระจุกตัวตามเส้นถนนสายหลักอย่างถนนเจริญกรุง - การส่งออกสินค้าและนำเข้าสินค้าในพื้นที่ลดลง เหลือเพียงกิจการที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเท่านั้น ประกอบกับเป็นช่วงระบาดของ Covid-19 ทำให้เศรษฐกิจในช่วงเวลานี้ถดถอย - มีสินค้าอุปโภคบริโภค รวมถึงการให้บริการต่าง ๆ
ลักษณะทางสังคม	- มีประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อที่หลากหลาย เนื่องจากมีการอพยพเข้ามาของคนหลายกลุ่ม - การประกอบอาชีพในยุคเริ่มต้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าและกลุ่มแรงงาน - การรวมกลุ่มกันมักเกิดจากหมู่อาชีพเดียวกันหรือจับกลุ่มตามเชื้อชาติเดียวกัน	- มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม ที่ต่างกันให้สามารถอาศัยอยู่ร่วมกันได้ อย่างคริสตังจีน - มีความหลากหลายทางอาชีพมากขึ้น ทั้งอาชีพค้าขาย และกลุ่มงานฝีมือต่าง ๆ - เริ่มมีการรวมกลุ่มกันตามสถานที่เจริญมัย เช่น โรงน้ำชา โรงเพี้ยม โรงฝั้น โรงบ่อน ฯลฯ	- ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่ไม่คึกคักเท่าอดีตเนื่องจากสถานการณ์ Covid-19 - การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ยังคงเป็นอาชีพค้าขายและธุรกิจเชิงงก - มีการรวมกลุ่มในการทำกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีสำคัญต่าง ๆ

บทที่ 5

การวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยความโดดเด่นของชุมชนตลาดน้อยมีความแตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ คือ มีการอยู่อาศัยร่วมกันของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ศาสนา ทั้งกลุ่มชาวจีน ญวน โปรตุเกส ส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยมีความหลากหลายในมิติต่าง ๆ ทั้งศรัทธาและความเชื่อ ประเพณีวัฒนธรรม กลุ่มอาชีพ รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงดำรงอยู่ เป็นรูปแบบของวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์และมีคุณค่า ซึ่งเกิดขึ้นในอดีตและได้มีการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งวัฒนธรรมภายในชุมชนตลาดน้อยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) วัฒนธรรมเชิงรูปธรรม (Tangible cultural) เป็นวัตถุ หรือสถานที่ที่เกิดขึ้นจากฝีมือการประดิษฐ์ คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือการใช้ประโยชน์จากมนุษย์ โดยสามารถมองเห็นและจับต้องได้ และ 2) วัฒนธรรมเชิงนามธรรม (Intangible cultural) ที่ครอบคลุมถึงความคิด ความเชื่อ ประเพณีขนบธรรมเนียม แบบแผนและข้อปฏิบัติในกลุ่มหรือสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส ซึ่งเมื่อรับรู้ถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย จะนำไปสู่การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย เพื่อค้นหาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่มีความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย

เป็นองค์ประกอบวัฒนธรรมของชุมชนที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะตัว ที่ถ่ายทอดมาจากรากเหง้าทางวัฒนธรรมของชุมชน สามารถจำแนกออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ 1) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม (Tangible cultural) และ 2) องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (Intangible cultural) โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม (Tangible cultural)

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม หมายถึง วัตถุ หรือสถานที่ที่เกิดขึ้นจากฝีมือการประดิษฐ์ คิดค้น การดัดแปลง การอยู่อาศัย หรือการใช้ประโยชน์จากมนุษย์ โดยสามารถ

มองเห็นและจับต้องได้ อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ทางกายภาพที่มีความสำคัญและมีความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ รวมถึงวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนตลาดน้อย โดยแบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ 1) ศาสนสถาน 2) อาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1.1 ศาสนสถาน เนื่องจากชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ ศาสนาธรรม ทำให้เกิดวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกัน ทั้งด้านประเพณี ความเชื่อ รวมถึงศาสนสถานต่าง ๆ ของแต่ละกลุ่มเชื้อชาติ ที่กระจายตัวไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชน ที่ยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน ถือเป็นชุมชนเก่าแก่ที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมไว้ให้คนรุ่นหลังได้รับรู้ โดยศาสนสถานของชุมชนตลาดน้อย มีดังนี้

(1) วัดอุภัยราชบำรุง หรือ “วัดญวนตลาดน้อย” ตั้งอยู่ถนนเจริญกรุง แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เป็นวัดที่มีความเป็นมาตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 องค์เชียงสี อักษรตรีเวียดนามและพวกพ้องซึ่งเป็นชาวญวนได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร มีการสร้างวัดตามศรัทธาของตนขึ้นในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย ส่งผลให้ชาวจีนที่นับถือพุทธลัทธิมหายานอาศัยทำบุญที่วัดแห่งนี้ด้วย ทั้งนี้วัดแห่งนี้ได้ถูกพระราชทานนามโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ว่า “วัดอุภัยราชบำรุง” ซึ่งอุภัยแปลว่า “สอง” หมายถึงวัดที่พระบรมราชอุภัมภักจากอักษรสอง รัชกาล อุภัยราชองค์แรก คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ส่วนอุภัยราชองค์ที่สอง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ในปัจจุบันวัดอุภัยราชบำรุงได้มีการปรับระเบียบประเพณีให้คล้ายกับวัดไทย เช่น การออกบิณฑบาต การทำวัตรเช้าและเย็น พิธีทอดกฐิน พิธีบวช และพิธีเข้าพรรษา เป็นต้น ถือเป็นปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมไทย-จีน ซึ่งเป็นสังคมที่หลากหลายของตลาดน้อย

(2) วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร ตั้งอยู่ในซอยภาณุรังษี ถนนทรงวาด เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เป็นวัดที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาเมื่อครั้งแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้พระยาธรรมาธิกรณ์ (บุญรอด บุญรัตพันธุ์) กับพระวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปกะที่สร้างพระนครใหม่ ณ ฝั่งตะวันออก โปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชาศรัย และพวกคนจีน ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) ไปจนถึงคลองวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) และเห็นว่าเป็นวัดโบราณที่ทรุดโทรมมาก สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมขึ้นใหม่

ทั้งวัด เมื่อกรมพระราชวังบวรสุรมหาสีนหาททรงปฏิสังขรณ์และสร้างเสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดปทุมคงคา”

(3) **วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร** หรือชื่อเดิมคือ วัดสามจีน ตั้งอยู่บริเวณถนนเจริญกรุง แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร สาเหตุที่ในอดีตเรียกว่าวัดสามจีน เนื่องจากมีเรื่องเล่าว่ามีชาวจีน 3 คน ช่วยกันก่อสร้างวัดนี้ขึ้นมา โดยสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหารคือ “พระมหามณฑป” เป็นที่ประดิษฐานองค์ของ “พระพุทธมหาสุวรรณปฏิมากร” หรือ “หลวงพ่อทองคำ” ที่มีความวิจิตรงดงามเป็นอย่างมาก โดยภายในพระมหามณฑปจะมีทั้งศูนย์ประวัติศาสตร์ของชุมชนจีนในอดีตทั้งสำเพ็ง เยาวราช และตลาดน้อย นอกจากนี้ หลวงพ่อทองคำยังถือได้ว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญ ด้วยความประณีตของพุทธศิลปะ รวมถึงทำจากเนื้อทองคำบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ยากมากในปัจจุบัน ส่งผลให้ได้รับการจดลงหนังสือบันทึกสถิติโลกกินเนสส์ หรือ กินเนสส์บุ๊ก (Guinness Book of World Records) ว่าเป็นพระพุทธรูปทองคำบริสุทธิ์ขนาดใหญ่ที่สุดในโลก

(4) **วัดแม่พระลูกประคำ** หรือโบสถ์กาลหว่าร์ ตั้งอยู่ในบริเวณโรงเรียนกุหลาบวิทยา ซอยวานิช 2 แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร เป็นโบสถ์คริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2434 ซึ่งโบสถ์หลังนี้มีอายุรวมกว่า 120 ปี โบสถ์แห่งนี้เดิมมีชื่อว่าโบสถ์กาลวาริโอ แต่ต่อมาก็ได้เพี้ยนมาเป็นกาลหว่าร์ โดยภายในโบสถ์ได้เก็บรักษา “รูปพระศพของพระเยซู” และ “รูปแม่พระลูกประคำ” ที่เป็นสมบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยคำว่ากาลวาริมาจากชื่อของเนินเขาที่พระเยซูถูกตรึงกางเขน โดยในปัจจุบันทั้งสองสิ่งนี้ยังคงเก็บรักษาเป็นอย่างดี และใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาจนถึงในปัจจุบัน นอกจากนี้โบสถ์กาลหว่าร์ได้ขึ้นทะเบียนอนุรักษ์เป็นโบราณสถานโดยกรมศิลปากรอีกด้วย

(5) **ศาลเจ้าโจวซือกง** ตั้งอยู่ซอยวานิช 2 แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร จากป้ายจารึกในศาลเจ้าที่มีคำว่า “เจ๊ ฟา ซัง หมิง” ได้จารึกไว้เป็นปีเจียซึ่งเจียจื่อเหนียน เป็นปีที่ 9 ในพระจักรพรรดิเจียซิง ซึ่งตรงกับปีพ.ศ. 2347 ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่1 จึงสันนิษฐานว่าศาลเจ้าแห่งนี้มีอายุเก่าแก่ถึง 200 ปี แต่เดิมศาลเจ้าแห่งนี้เคยเป็น “วัดขุนเล่งอี้” ต่อมาชาวจีนฮกเกี้ยนได้ร่วมกันซ่อมแซมเปลี่ยนมาเป็นศาลเจ้า โดยอัญเชิญองค์เทพเจ้า “โจวซือกง” จากเมืองจินมาประดิษฐานเป็นองค์ประธานและขนานนามว่า “ศาลเจ้าโจวซือกง” ซึ่งมีชื่อเสียงด้านการจัดประเพณีกินเจได้ยิ่งใหญ่ตาม

ประเพณีจีนโบราณ เป็นศูนย์กลางของชาวจีนฮกเกี้ยนในกรุงเทพมหานคร ทั้งยังเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนาของชาวไทยเชื้อสายจีนของคนในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย

(6) ศาลเจ้าพ่อฮั่นหว่องกุง หรือศาลเจ้าโรงเกือก ตั้งอยู่ซอยวานิช 2 แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร จากข้อมูลบนป้ายศิลาภายในศาลเจ้าซึ่งบันทึกเมื่อรัชสมัยจักรพรรดิกวางสู ปีที่ 15 ตรงกับปี พ.ศ. 2432 ระบุว่า พ่อค้าชาวจีนฮากกา (จีนแคะ) ได้เชิญองค์เจ้าพ่อฮั่นหว่องกุงจากเมืองจินมาประดิษฐานบูชาในประเทศไทยเป็นเวลากว่า 100 ปี ก่อนที่จะมีการสร้างศาลเจ้าที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน โดยศาลเจ้าหลังเดิมตั้งอยู่บริเวณด้านขวามือ ก่อนที่ศาลเจ้าหลังปัจจุบันจะถูกสร้างขึ้น (ศาลเจ้าหลังปัจจุบันถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 2431)

(7) ศาลเจ้าเซียงกง ตั้งอยู่บริเวณริมถนนทรงวาด แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2397 ชาวจีนฮกเกี้ยนได้นำรูปปั้นของ “ท่านเซียงกง” จากมณฑลฮกเกี้ยนมาประดิษฐานภายในชุมชนตลาดน้อย แต่เนื่องจากศาลเจ้ามีประวัติอันยาวนาน สิ่งปลูกสร้างในศาลเจ้าย่อมมีความทรุดโทรมตามกาลเวลา คณะกรรมการศาลเจ้าและผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมใจบริจาคเพื่อการบูรณปฏิสังขรณ์หลายครั้ง และได้ก่อสร้างเสามังกร (ทีกง) ส่งผลให้ศาลเจ้าเซียงกงเป็นศาลเจ้าที่ตระหง่านโดดเด่น สวยงาม และเป็นที่พึ่งทางใจของผู้มีจิตศรัทธาทั่วไป

5.1.1.2 อาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์

(1) คฤหาสน์โชวเฮงไถ่ มีลักษณะเป็นคฤหาสน์เก้งจีนที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 โดยเจ้าสัวจาดหรือหลวงอภัยวานิช ผู้เป็นนายอากรรังนก ลักษณะของบ้านเป็นการวางผังเรือนแบบ เรือนล้อมลาน (ชื่อเหอย่วน) ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบฮกเกี้ยน-แต้จิ๋ว คือมีเรือนหลังเป็นซุ้มประตูทางเข้า ถัดมาเป็นลานโล่งและเรือนประธาน ทางด้านซ้าย-ขวาของเรือนประธานเป็นเรือนเคียงซึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัย

(2) ธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาตลาดน้อย ตั้งอยู่บนถนนโยธา แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร โดยธนาคารแห่งนี้ มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ยาวนาน โดยเป็นที่ทำการของธนาคารแห่งแรกในประเทศไทย เริ่มก่อตั้งขึ้นในนาม “บุคคลิกย์” โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยันตมงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2447 เพื่อให้เป็นสถาบันการเงินที่เป็นฐานรองรับการเติบโตด้านเศรษฐกิจของไทย และได้เปลี่ยนชื่อมาเป็น “แบงก์สยามกัมมาจล” ในปี พ.ศ. 2449 และได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ธนาคารไทยพาณิชย์” ในปี พ.ศ. 2482 ดังเช่นชื่อที่ใช้ในปัจจุบัน ทั้งนี้ตัวอาคารของธนาคาร

ไทยพาณิชย์ สาขาตลาดน้อย ได้รับรางวัลอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ASA ในปี พ.ศ. 2525 ถือเป็นอาคารอนุรักษ์และเป็นโบราณสถานแห่งหนึ่งที่โดยกรมศิลปากร

(3) บ้านเอ็งฮอกตอง ตั้งอยู่ซอยวานิช 2 แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ใกล้กับศาลเจ้าโจวซือกง ปลูกสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่รัชกาลที่ 3 ลักษณะเป็นอาคารไม้ 2 ชั้น ตกแต่งด้วยรูปแบบของสถาปัตยกรรมจีน โดย “นายตันจูหึง” ซึ่งเป็นหมอแผนจีนโบราณและเป็นต้นตระกูลตันติเวชกุล ปัจจุบันกรรมการมูลนิธิศาลเจ้าหลวงปู่โจวซือกง ตลาดน้อย (ศ.จ.ก.) ได้ซื้ออาคารหลังนี้ไว้เพื่อร่วมมือกับชาวชุมชนตลาดน้อยและสมาคมฮกเกี้ยนแห่งประเทศไทย ร่วมกันอนุรักษ์และฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าประจำท้องถิ่นด้วยการก่อตั้ง “พิพิธภัณฑ์บ้านจีน มูลนิธิศาลเจ้าโจวซือกง ตลาดน้อย” เป็นสถานที่ที่ใช้ในการเก็บเรื่องราวประวัติศาสตร์ของชาวจีนฮกเกี้ยน เพื่อคนรุ่นหลังได้ซึมซับเรื่องราวของบรรพบุรุษ (ย่านจีนถิ่นบางกอก, 2556, น. 8-9)

5.1.2 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม (Intangible cultural)

องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม หมายถึง ความคิด ความเชื่อ ประเพณี ขนบธรรมเนียม แบบแผนและข้อปฏิบัติในกลุ่มหรือสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับและปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน ซึ่งเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส โดยแบ่งออกเป็น 2 องค์ประกอบ คือ 1) ขนบธรรมเนียม ประเพณีและงานเทศกาล และ 2) อาชีพดั้งเดิม มีรายละเอียดดังนี้

5.1.2.1 ขนบธรรมเนียม ประเพณีและงานเทศกาล

ประชาชนที่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายจีนและนับถือศาสนาพุทธ วัฒนธรรมและประเพณีส่วนใหญ่ในพื้นที่จึงเป็นขนบธรรมเนียมของชาวจีนเป็นหลัก โดยเทศกาลสำคัญและมีชื่อเสียงในพื้นที่ ได้แก่ วันสารทจีน งานเทศกาลกินเจ งานเทศกาลไหว้บ๊ะจ่าง โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) งานเทศกาลกินเจ หรือบางแห่งเรียกว่า “ประเพณีถือศีลกินผัก” กำหนดตามจันทรคติ คือเริ่มต้นตั้งแต่วันขึ้น 1 ค่ำถึงขึ้น 9 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินจีนของทุกปี เป็นเทศกาลที่โด่งดังมากของตลาดน้อย เป็นเทศกาลที่เป็นที่รู้จักอย่างดีของคนไทยเชื้อสายจีน คนเก่าแก่ในพื้นที่เมื่อย้ายออกไปอยู่ที่อื่นแต่เมื่อถึงเทศกาลกินเจทุกคนก็จะกลับมาในย่านนี้อย่างพร้อมเพรียง โดยกิจกรรมในพื้นที่ คือร้านอาหารในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยจะเปลี่ยนจากการขายอาหารทั่วไปเป็นอาหารเจตลอดเทศกาล โดยเฉพาะบริเวณซอยวานิช 2 ที่จะมีร้านค้า รถเข็นขายของหรือแผงลอยมา

ตั้งขายตลอดทั้งซอย มีการแสดงแห่มังกรและริ้วขบวนต่าง ๆ สร้างสีสันให้กับพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่บริเวณศาลเจ้าชื้อกง

(2) งานเทศกาล ช่วงเวลาตรงกับวันเพ็ญเดือน 7 ตามปฏิทินจีน ประมาณปลายเดือนสิงหาคมหรือต้นเดือนกันยายนตามปฏิทินไทย เป็นประเพณีที่พุทธศาสนิกชนร่วมกันอุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณที่ล่วงลับไปแล้ว สร้างความเอื้ออาทรต่อกันในชุมชน โดยถือว่าการทำบุญให้ทานนี้เป็นเครื่องลดความเห็นแก่ตัวลง สำหรับในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยงานเทศกาลจะจัดขึ้นที่ศาลเจ้าโจวซียกง โดยทุก ๆ เทศกาลสารทจีนของแต่ละปีจะมีการจัดงานประเพณีทั้งเทศกาลซึ่งจัดต่อเนื่องกันมายาวนาน

(3) วันสารทจีน ตรงกับวันเพ็ญ 15 ค่ำ เดือน 7 สามปีปฏิทินทางจันทรคติของจีน ปีปฏิทินทางจันทรคติของจีนโดยทั่วไปจะช้ากว่าปีปฏิทินทางจันทรคติของไทยประมาณ 2 เดือน เทศกาลสารทจีนถือเป็นวันสำคัญที่ลูกหลานชาวจีนจะแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษโดยพิธีเซ่นไหว้ และยังถือเป็นเดือนที่ประตูนรกเปิดให้วิญญาณทั้งหลายมารับกุศลผลบุญ โดยชาวไทยเชื้อสายจีนภายในตลาดน้อยมักประกอบพิธีเซ่นไหว้สัมภเวสี พร้อมเผากระดาษเงินกระดาษทอง บริวณหน้าบ้านของตนเองตามความเชื่อหลังจากทำการไหว้เจ้าที่และบรรพบุรุษเสร็จสิ้น

(4) เทศกาลไหว้บ๊ยะจ่าง เป็นเทศกาลที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณของประเทศจีน ตรงกับวันที่ 5 เดือน 5 ตามปฏิทินจีน เทศกาลบ๊ยะจ่างเป็น 1 ใน 3 เทศกาลสำคัญของชาวจีน คือ เทศกาลตรุษจีน เทศกาลไหว้พระจันทร์ และเทศกาลบ๊ยะจ่าง ซึ่งชาวจีนแผ่นดินใหญ่และชาวจีนในประเทศต่าง ๆ ให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก โดยในชุมชนตลาดน้อยชาวบ้านจะทำขนมบ๊ยะจ่างออกมาขายหน้าบ้าน นักท่องเที่ยวและชาวไทยเชื้อสายจีนก็จะนิยมมาเลือกซื้อ

5.1.2.2 อาชีพดั้งเดิม

ชุมชนตลาดน้อยมีการทำกิจกรรมการค้ามาตั้งแต่สมัยยุคเริ่มต้น ที่กระจุกตัวค้าขายตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง การค้าขายส่วนใหญ่จึงเป็นการใช้เรือไม่มีหน้าร้านถาวร แต่เมื่อเริ่มมีการพัฒนาระบบคมนาคมทางบกจึงทำให้ย้ายการค้าขายขึ้นมาบนบก เริ่มมีการเปิดหน้าร้านตามตึกแถวต่าง ๆ และเกิดอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น (ย่านจีนถิ่นบางกอก, 2556, น. 28-29) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) อาชีพตีเหล็ก งานหลักถือว่าเป็นงานฝีมือที่สำคัญของชุมชนตลาดน้อย โดยหากย้อนกลับไปในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชุมชนตลาดน้อยมีอีกชื่อคือ “บ้านโรงกระทะ” ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับพวกโลหะตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ชุมชนตลาดน้อย

เป็นจุดที่ใกล้กับจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือสถานีรถไฟหัวลำโพง เป็นสถานที่ที่ลำเลียงยุทธภัณฑ์ของกองทัพญี่ปุ่นในยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 เพราะฉะนั้นเครื่องยนต์กลไก่อะไหล่อุปกรณ์ต่าง ๆ จึงถูกรวบรวมมาไว้ใกล้ ๆ สถานีหัวลำโพง นั่นคือชุมชนตลาดน้อย ในเวลาต่อมาก็เริ่มมีการนำอุปกรณ์เหล่านั้นมาจำหน่าย ดัดแปลงและวางขายกัน ในบริเวณรอบ ๆ ศาลเจ้าเซียงกง ทำให้พอพูดถึงย่านเซียงกงจึงเป็นที่รู้จักกันดีว่าเป็นย่านตีเหล็กและการค้าอะไหล่เก่า ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยเหลืออาชีพตีเหล็กแบบดั้งเดิมเพียงไม่กี่ร้าน เนื่องจากมีเทคโนโลยีการเชื่อมเหล็กเช่นการ “อ็อก” ทำให้งานตีเหล็กที่ใช้เทคนิคคนดั้งเดิมลดน้อยลงไป

(2) อาชีพเย็บหมอน เบาะ มุ้ง ร้านเย็บหมอนดั้งเดิมที่ยังคงอยู่ในชุมชนตลาดน้อย คือร้าน “เฮงเส็ง” ในอดีตเริ่มต้นกิจการด้วยการรับทำและจำหน่ายเบาะที่นอน หมอน และมุ้ง เป็นร้านแรกและร้านเดียวในตลาดน้อย แรกผลิตด้วยมือทุกขั้นตอน โดยเทคนิคการทำเบาะที่นอนของชุมชนตลาดน้อย คือนอกจากจะใส่หนุนในไส้เบาะแล้วยังใส่ฟางเข้าไปอีกด้วย โดยฟางได้มาจากฟางที่ห่อหุ้มถ้วยแก้วและเครื่องเซรามิกจากเรือขนส่งสินค้าของประเทศญี่ปุ่นที่เดินเรือมาขายในไทย ในยุคนั้นถือเป็นยุครุ่งเรืองของการค้า ทำให้เบาะที่นอน หมอน และมุ้งของเฮงเส็งขายดีเนื่องจากในอดีตคนที่เข้ามายังชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่เข้ามาแบบเสื่อผืนหมอนใบ จึงค่อนข้างประหยัด ใช้แต่มุ้งกับหมอนข้าง ตอนสิ้นปีมุ้งขายดีมากเพราะคนจีนจะเปลี่ยนมุ้งทุกสิ้นปี

(3) อาชีพขายผลไม้มังคละ ในช่วงที่คลองผดุงกรุงเกษมยังเปิดให้เรือผ่านเข้ามาได้ ทำให้มีเรือสินค้าจากสวนย่านฝั่งธน คลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ หรือแม้กระทั่งสวนบางมด ต่างเอาผลผลิตไม่ว่าจะเป็น กล้วย ส้ม พืชผักผลไม้อื่น ๆ มาขายริมคลองผดุงกรุงเกษมอย่างคึกคักบริเวณสะพาน “นี้จ่งสวัสดิ์” กลายเป็นแหล่งค้าขายผลไม้ขึ้นชื่อของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการขายผลไม้สำหรับงานมงคล ปัจจุบันอาชีพขายผลไม้มังคละในชุมชนตลาดน้อยร้านที่มีการยกเลิกกิจการไป จึงทำให้เหลือเพียงไม่กี่ร้านที่ยังคงขายอยู่

(4) อาชีพเย็บกระสอบ ในอดีตอาชีพเย็บกระสอบเป็นที่นิยมอย่างมากของคนในชุมชนตลาดน้อย ซึ่งแทบทุกบ้านจะนั่งเย็บกระสอบกันที่หน้าบ้านของตนเพื่อหารายได้เป็นได้ทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม โดยจะมีการรับกระสอบมาจากแถววัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) ซึ่งเป็นแหล่งใหญ่ของการค้าเชือกและกระสอบ ปัจจุบันอาชีพนี้แทบไม่หลงเหลืออยู่อีกแล้ว เนื่องจากมีการใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรเข้ามาช่วยในการเย็บ และกระสอบที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบันทำจากพลาสติก

แม้ในปัจจุบันอาชีพที่กล่าวมาข้างต้นจะมีอยู่เป็นจำนวนน้อย เนื่องจากลูกหลานไม่สืบทอดกิจการจากบรรพบุรุษ แต่ก็มีบางกิจการที่ยังคงสืบทอดอยู่ ถือเป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ของชุมชนตลาดน้อย สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต กิจกรรมการค้าเก่าแก่ที่หาได้ยากในปัจจุบัน

5.2 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ในบทความนี้จะอ้างอิงเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาย่านชุมชนเก่าจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2555) โดยจะมีการวิเคราะห์คุณค่าขององค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ โครงสร้างชุมชน สถาปัตยกรรม ภูมิทัศน์ มุมมอง และองค์ประกอบที่ไม่ใช่กายภาพ ได้แก่ กิจกรรม ความหมาย ประเพณีความเชื่อ และความทรงจำ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้จะยกเพียงประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องเข้ามาวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.2.1 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม

เป็นการวิเคราะห์คุณค่าของโครงสร้างชุมชนที่ยังคงอยู่ที่เกี่ยวข้องกับช่วงระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐาน โครงสร้างถนน องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) และการวิเคราะห์ด้านมุมมอง ที่สะท้อนถึงการดำรงอยู่ของชุมชน วิถีชีวิต และวัฒนธรรมที่สามารถจับต้องได้ โดยมีหลักการพิจารณาดังนี้

5.2.1.1 ลักษณะเด่นทางโครงสร้างชุมชนที่ยังคงอยู่

โดยเป็นการพิจารณาจากโครงสร้างดั้งเดิมของชุมชนที่เกี่ยวกับลักษณะของที่ตั้งและโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับเส้นทางการสัญจร (Paths) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับลักษณะของที่ตั้ง ลักษณะเด่นของที่ตั้งที่ยังคงอยู่ภายในชุมชนตลาดน้อย จะมีความเกี่ยวข้องกับรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากชุมชนตลาดน้อยมีตำแหน่งที่ตั้งที่สำคัญ เป็นพื้นที่ติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา โดยกลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนตลาดน้อยกลุ่มแรกคือชาวจีน เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีการกระจุกตัวของกิจกรรมการค้า ทำให้การตั้ง

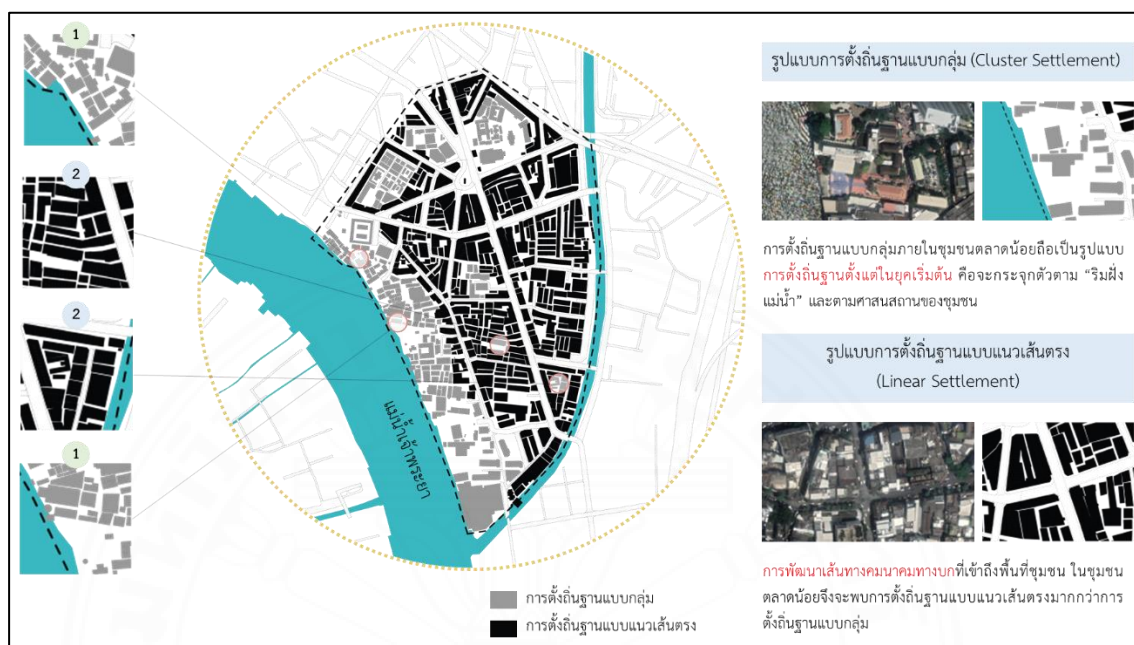
ถิ่นฐานในช่วงแรกจะเป็นในรูปแบบของการเกาะกลุ่มอยู่ตามริมแม่น้ำและตามศาสนสถานของเชื้อชาติตนเอง มีรูปร่างการวางตัวของอาคารที่อิสระ และมีพื้นที่ว่างระหว่างอาคารค่อนข้างมาก เมื่อเริ่มมีการกระจุกตัวทางการค้ามากขึ้นภายในชุมชนตลาดน้อยมีการสร้างท่าเรือเพื่อรับส่งสินค้าเข้ามายังพื้นที่ และกระจายไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ส่งผลให้ในอดีตชุมชนตลาดน้อยถือเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญแห่งหนึ่ง แต่เมื่อมีการพัฒนาระบบคมนาคมทางบก ถนนจึงเริ่มมีบทบาทมากขึ้น รูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงเริ่มเปลี่ยนมาเป็นแบบแนวเส้นตรง คือการตั้งอาคารบ้านเรือนตามเส้นถนนเพื่อความสะดวกในการเข้าถึง กิจกรรมการค้าจากที่เคยกระจุกตัวตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา ก็เปลี่ยนมากระจุกตัวตามเส้นถนนแทน ดังนั้นในชุมชนตลาดน้อยจึงสามารถจำแนกรูปแบบการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- **รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement)** จากการศึกษาพบว่า การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มภายในชุมชนตลาดน้อยถือเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ในยุคเริ่มต้น คือจะกระจุกตัวตาม “ริมฝั่งแม่น้ำ” และตามศาสนสถานของชุมชน แม้ปัจจุบันการตั้งถิ่นฐานในชุมชนส่วนใหญ่จะเปลี่ยนมาเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง แต่ก็ยังมีหลักฐานที่บ่งบอกว่าในอดีตของชุมชนตลาดน้อยเคยมีการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม อย่างการที่อาคารเก่าแก่และศาสนสถานของชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่หันหน้าออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา และพื้นที่บริเวณศาลเจ้าโจ้วซือองเป็นลักษณะแบบเกาะกลุ่มซึ่งถนนเข้ามาภายหลัง เป็นต้น

- **รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement)** ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรงแทบทั้งพื้นที่ เนื่องจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกที่เข้าถึงพื้นที่ชุมชน ในชุมชนตลาดน้อยจึงจะพบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรงมากกว่าการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม จะมีลักษณะการตั้งอาคารบ้านเรือนเป็นแนวยาวตามเส้นถนนโดยเฉพาะบริเวณ “ถนนเจริญกรุง” แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน แต่หากมองในมุมของช่วงเวลาการสร้างถนนเจริญกรุง เป็นถนนสายสำคัญที่มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นกลุ่มถนนสายแรก ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้การจดจำของคนในปัจจุบันรับรู้ได้ว่าชุมชนตลาดน้อยมีการตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัยมาอย่างยาวนาน

จากการศึกษาโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับลักษณะของที่ตั้ง ส่วนใหญ่ชุมชนตลาดน้อยยังคงรักษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานโดยเฉพาะบริเวณเส้นถนน ในส่วนของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายพื้นที่ แต่ก็ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐาน

แบบกลุ่มและการให้ความสำคัญกับแม่น้ำในอดี้อย่างศาสนสถานที่สำคัญและอาคารเก่าแก่ ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่มีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยและยังคงอยู่ให้เห็นในปัจจุบัน

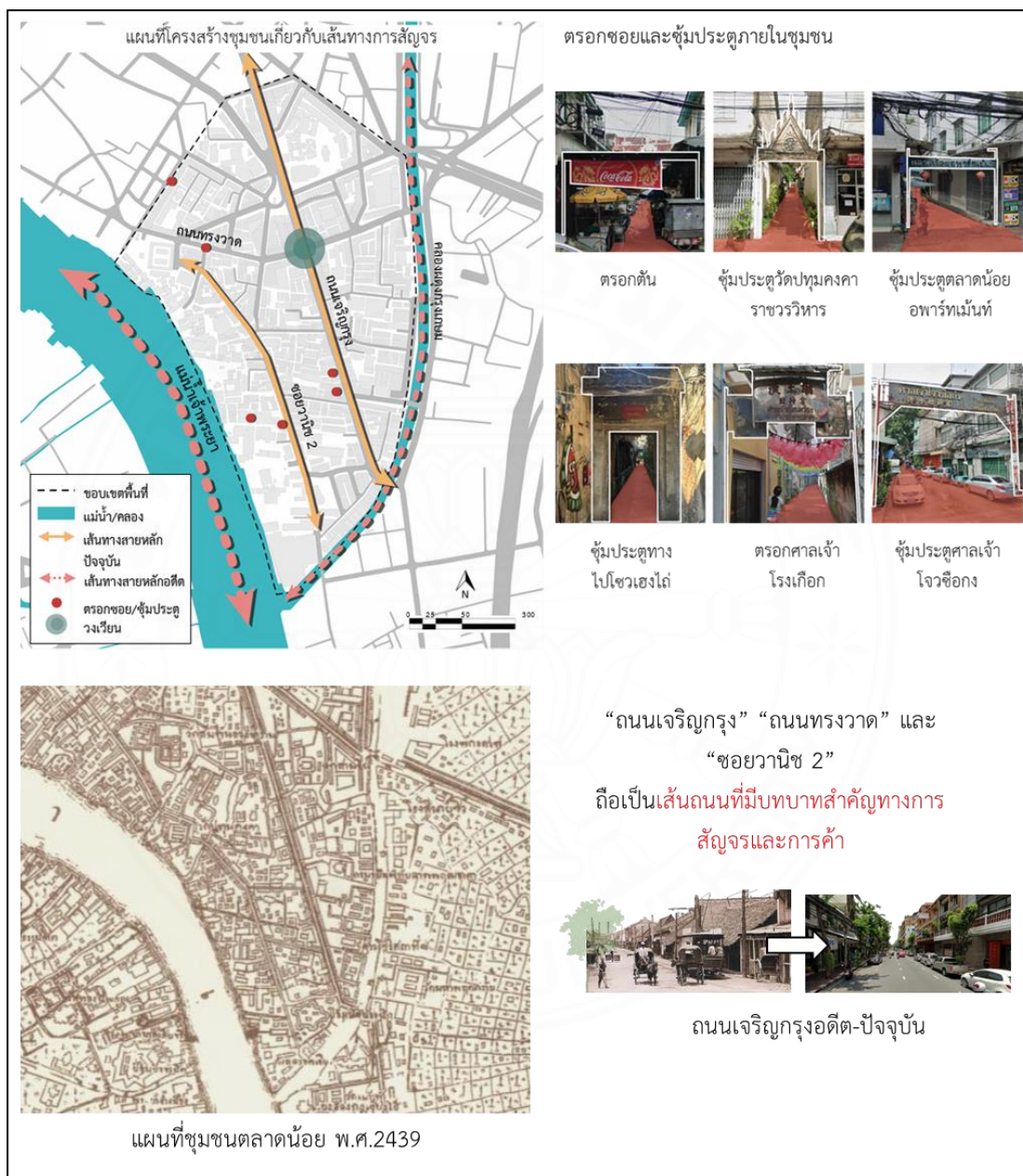


ภาพที่ 5.1 โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของที่ตั้ง. โดยผู้วิจัย, 2565.

(2) โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวข้องเส้นทางการสัญจร (Paths) เป็น

การศึกษาเกี่ยวกับเส้นทาง ตรอก ซอย ชุมประตู่ ที่เป็นตัวแสดงการเชื่อมต่อในชุมชน ถือเป็นลักษณะเด่นทางโครงสร้างอย่างหนึ่งที่มีสอดคล้องกับประวัติศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน โดยพบว่าชุมชนตลาดน้อยมีถนนสายหลักที่คนในชุมชนมีการเข้าถึงมากที่สุดคือ “ถนนเจริญกรุง” และ “ซอยวานิช 2” ถือเป็นเส้นทางที่มีบทบาทสำคัญทางการสัญจรและการค้า รวมถึงการเชื่อมต่อไปยังพื้นที่ข้างเคียง โดยถนนเจริญกรุงเป็นถนนที่ตัดผ่านชุมชนตลาดน้อยออกเป็น 2 ฝั่ง คือฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และฝั่งคลองผดุงกรุงเกษม เป็นถนนที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์เนื่องจากอายุการใช้งานมากกว่า 160 ปี ดังนั้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก ในส่วนของซอยวานิช 2 ถือเป็นถนนสายรองที่ให้บรรยากาศของความเป็นชุมชนเก่าได้เป็นอย่างดี สะท้อนผ่านการเรียงตัวของอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมเก่าแก่ ลักษณะอาชีพดั้งเดิม เช่น เชียงกง ร้านอาหารเก่า ฯลฯ ประกอบกับได้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนตลาดน้อยอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีตรอกซอยต่าง ๆ ที่เป็นจุดเชื่อมต่อภายในชุมชน เช่น ตรอกตันตรอกศาลเจ้าโรงเกือก ฯลฯ รวมถึงชุมประตู่ต่าง ๆ ที่มีความเก่าแก่ เช่น ชุมประตู่บริเวณตรอกศาล

เจ้าโรงเกือกที่มีการออกแบบด้วยสถาปัตยกรรมจีน และซุ้มประตูบริเวณวัดปทุมคงคาราชวรวิหาร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่และมีคุณค่าเป็นอย่างมากของชุมชนตลาดน้อย



ภาพที่ 5.2 โครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับเส้นทางการสัญจร (Paths). จาก คลังทรัพยากรการศึกษาแบบเปิด, 2562, ปรับปรุงโดยผู้วิจัย, 2565.

5.2.1.2 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม

การวิเคราะห์ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมอาคารในชุมชนตลาดน้อย มีรูปแบบอาคารที่หลากหลาย รวมถึงอาคารบางส่วนได้รับวัฒนธรรมจีนและตะวันตก ที่มีอิทธิพลต่อการออกแบบอาคารภายในชุมชน ทั้งวัสดุก่อสร้าง รูปทรง และการใช้งานพื้นที่ ซึ่งในการวิเคราะห์จะแบ่งประเด็นในการศึกษา ดังนี้

(1) ความดั้งเดิมของวัสดุ ลักษณะอาคารภายในชุมชนตลาดน้อย

สามารถจำแนกตามรูปแบบวัสดุที่ใช้ก่อสร้างได้ 2 กลุ่ม ได้แก่ อาคารไม้ อาคารคอนกรีต และ โดยมีรายละเอียดดังนี้

- **อาคารไม้** ภายในชุมชนตลาดน้อยยังคงมีกลุ่มเรือนแถวไม้ที่เป็นอาคารชุดที่มีความเก่าแก่ โดยจะพบเห็นได้บริเวณทางเข้าศาลเจ้าโจวซือกงและบริเวณซอยศาลเจ้าโรงเกือกที่อาคารมีอายุมากกว่า 90 ปี โดยตัวอาคารเลือกใช้วัสดุเป็นไม้ทั้งหลัง ทั้งประตูและหน้าต่างล้วนทำจากไม้ทั้งสิ้น ในส่วนของหลังคามุงด้วยสังกะสี ความสูงของจะอยู่ที่ 1-2 ชั้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ประโยชน์อาคารแบบที่อยู่อาศัย และบางส่วนถูกปล่อยทิ้งร้างไม่ได้ใช้ประโยชน์ เนื่องจากอาคารไม้ภายในชุมชนตลาดน้อยมีสภาพเสื่อมโทรมลงตามกาลเวลา

- **อาคารคอนกรีต** อาคารที่ใช้วัสดุคอนกรีตเป็นรูปแบบอาคารที่พบเห็นมากที่สุดภายในชุมชนตลาดน้อย สามารถแบ่งเป็น ตึกแถวแบบดั้งเดิม ตึกแถวในสมัยยุครุ่งเรือง อาคารพาณิชย์กรรมสมัยใหม่ โดย 1) อาคารตึกแถวแบบดั้งเดิม เป็นอาคารที่มีกลิ่นอายของความเป็นจีนค่อนข้างสูง จะเห็นได้ชัดในบริเวณซอยเจริญกรุง 22 และตรอกตัน ลักษณะอาคารมีความสูงประมาณ 1-2 ชั้น โครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ประตูหน้าต่างทำจากไม้ หลังคามุงกระเบื้อง บางหลังมีการใช้กระเบื้องลายเรียบในการตกแต่งส่วนของผนังหน้าบ้าน 2) ตึกแถวในสมัยยุครุ่งเรือง ส่วนใหญ่จะกระจุกตัวอยู่บริเวณถนนเจริญกรุงและถนนทรงวาด โดยตึกแถวในสมัยยุครุ่งเรืองที่มีความโดดเด่นสามารถเป็นจุดหมายตาของชุมชนตลาดน้อย คือ ตึกแถวบริเวณแยกถนนข้าวหลาม มีความสูงอยู่ที่ 4 ชั้น โครงสร้างอาคารเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ประตูหน้าต่างทุกบานเป็นไม้ ปัจจุบันมีบางหลังที่เปลี่ยนมาใช้ประตูเหล็กเพื่อความปลอดภัยในการอยู่อาศัย ในส่วนของชั้น 2 และ 3 มีระเบียงปูนฉลุลายยื่นออกมา การเลือกใช้วัสดุและการออกแบบอาคารเช่นนี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนตลาดน้อยในอดีตได้เป็นอย่างดี และ 3) อาคารพาณิชย์กรรมสมัยใหม่ เป็นอาคารที่สร้างภายหลัง มีอายุการใช้งานน้อยกว่า 2 อาคารที่กล่าวมา ทำให้สภาพอาคารยังอยู่ในสภาพที่ดี มีการเลือกใช้วัสดุที่แตกต่างออกไป เช่น กระเบื้อง เหล็ก ฯลฯ เพื่อความทันสมัยและความคงทน ลักษณะ

อาคารมีความสูงประมาณ 3-6 ชั้น โดยชั้นล่างใช้ประกอบกิจการการค้า ส่วนชั้นบนใช้สำหรับอยู่อาศัย

- **อาคารไม้ผสมคอนกรีต** ในชุมชนตลาดน้อยนอกจากจะมีอาคารไม้และอาคารคอนกรีตแล้ว ยังมีอาคารไม้ผสมคอนกรีต ซึ่งเป็นอาคารที่เปลี่ยนรูปแบบจากอาคารเดิมใช้ไม้ในการก่อสร้างทั้งหลัง เมื่อเวลาผ่านไปไม้ที่เป็นวัสดุธรรมชาติเกิดการแปรสภาพ มีความเสื่อมโทรมลง คนในชุมชนตลาดน้อยจึงเกิดการปรับปรุงอาคารโดยใช้คอนกรีตเข้ามาช่วย รวมไปถึงการใช้คอนกรีตเพื่อต่อเติมอาคารเพื่อความสะดวกในการก่อสร้างและความคงทน ความสูงของอาคารอยู่ที่ 1-2 ชั้น ส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์อาคารแบบที่อยู่อาศัย อาคารประเภทนี้จะพบเห็นได้บริเวณซอยดวงตะวันที่ตั้งอยู่เกือบถึงแม่น้ำเจ้าพระยา



ภาพที่ 5.3 กลุ่มเรือนแถวไม้บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง (บน) อาคารคอนกรีตบริเวณตรอกตัน (ล่าง). โดยผู้วิจัย, 2565.

(2) **ความดั้งเดิมเรื่องการออกแบบ** การคงอยู่ของอาคารในชุมชนตลาดน้อยเป็นผลมาจากการออกแบบอาคารให้ตอบสนองต่อกิจกรรมและผู้อยู่อาศัย รวมถึงการออกแบบ

อาคารที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีคุณค่าของชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่อดีต ทำให้เกิดความหวงแหน ต้องการที่จะรักษาอาคารให้คงอยู่ต่อไป จากการศึกษาสามารถจำแนกการออกแบบอาคารได้ 3 รูปแบบ ได้แก่ ตึกแถวดั้งเดิม กลุ่มอาคารศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน กลุ่มอาคารศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก โดยมีรายละเอียดดังนี้

- **ตึกแถวดั้งเดิม** เมื่อเมืองมีการขยายตัวส่งผลให้ชุมชนตลาดน้อยมีอาคารที่เกิดขึ้นใหม่อยู่เป็นจำนวนมาก หากแต่ก็ยังมียอดอาคารเก่าแก่ที่อนุรักษ์ไว้อยู่จำนวนไม่น้อย ซึ่งมีทั้งอาคารที่ใช้วัสดุจากไม้ทั้งหมด และอาคารที่มีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นแบบคอนกรีต ในส่วนของอาคารไม้ ผนังใช้การตีไม้ตามแนวนอน ตัวอาคารมีการออกแบบให้มีการระบายอากาศได้ง่าย สืบเนื่องจากบริเวณเหนือประตูและหน้าต่างมีการเจาะช่องลมที่มีการออกแบบหลายลักษณะ ได้แก่ แบบเส้นตรง แบบสลับฟันปลาและแบบขนาน เป็นต้น เพื่อเป็นการเปิดรับลมเข้ามายังตัวอาคาร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการออกแบบแต่ละพื้นที่ใช้สอย ในส่วนของประตูหน้าต่างมีความสมมาตรกันและวางอยู่ในตำแหน่งเดียวกัน อาคารบางหลังชั้น 2 ของมีการต่อเติมระเบียง ไม้ใช้ลักษณะของการยื่นระเบียงออกมาจากตัวอาคาร แต่เป็นการใช้พื้นที่ภายในตัวอาคารออกแบบให้มีพื้นที่ว่างสำหรับระเบียง

สำหรับอาคารตึกแถวดั้งเดิมที่ตัวอาคารเป็นคอนกรีต ในชุมชนตลาดน้อยจะมีอาคารคอนกรีตที่มีคุณค่าและมีความดั้งเดิมอยู่ 2 ลักษณะ โดยจะยกตัวอย่างกรณีศึกษาบริเวณซอยเจริญกรุง 22 และบริเวณศาลเจ้าโจวซือกง ในส่วนของอาคารบริเวณซอยเจริญกรุง 22 เป็นตึกแถวรูปแบบโคโลเนียลที่มีความโดดเด่นของการออกแบบประตู ซึ่งจะมีการเจาะช่องลมเหนือประตู ซึ่งมีลักษณะโค้งรับกับขนาดของประตู ซึ่งจะเป็นประตูบานเฟี้ยมขนาดใหญ่สองบาน แสดงให้เห็นถึงวัตถุประสงค์ในการออกแบบเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำการค้าขายในชั้นล่าง มีการต่อเติมระแนงไม้เหนือหน้าต่างฉลุลงลายวิจิตรงดงาม อาคารบางส่วนมีการควบคุมให้อยู่ในโทนสีเดียวกัน ได้แก่ สีครีม สีขาว สีเหลือง สีเขียว เป็นต้น แต่บางส่วนมีการเลือกใช้สีที่สดใสตามความทันสมัย เช่น สีชมพู สีฟ้า สีเขียวอ่อน ฯลฯ ในส่วนของอาคารดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง ยกตัวอย่าง “บ้านเอ็งฮอกตอง” เป็นบ้านจีนโบราณที่มีอายุมากถึง 200 ปี โครงสร้างอาคารแบบก่ออิฐฉาบปูนและมีการเพิ่มเติมด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กในภายหลัง อาคารประกอบไปด้วย 3 ส่วนหลัก วางต่อกันตามทางลี้ก ส่วนหน้าประกอบไปด้วยอาคาร จำนวน 2 จั่ว คั่นด้วยทางเดินและลานเปิดโล่งก่อนจะเป็นอาคารในส่วนหลัง ซึ่งติดกับบ้านพักอาศัยแบบจีนอีกหนึ่งหลังที่หันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา จะใช้ผนังในการรับน้ำหนักและแบ่งสัดส่วน ช่วงเสาจึงเป็นทางเข้าหลัก ช่องประตูอยู่บริเวณกึ่งกลางของอาคาร และมีช่องหน้าต่าง 2 ช่อง ด้านซ้ายและขวา ชั้นบนของอาคารมีประตูบานเฟี้ยมไม้ ที่กั้นระเบียงฉลุลาย

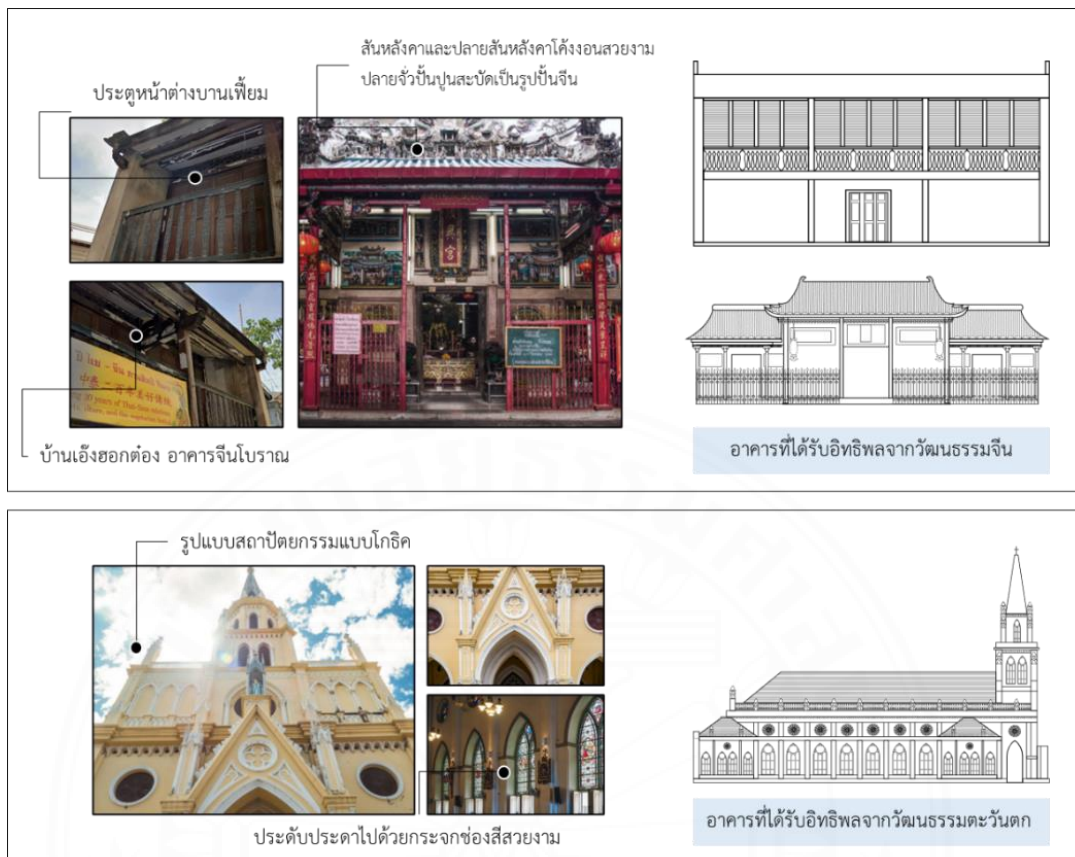
ศิลปะจีน ให้ความรู้สึกถึงความเป็นจีนดั้งเดิม เช่นเดียวกับลักษณะของหลังคาที่ยังคงสภาพหลังคาสภาพตามแบบสถาปัตยกรรมจีนไว้เป็นอย่างดี ลักษณะของหน้าจั่วหลังคาแบบจีนมีความลาดเอียงของหลังคาเป็นเส้นโค้งหงายทั้งส่วนหน้าและหลังอาคาร กึ่งกลางสันหลังคามีปูนปั้นแบบโค้งเหลี่ยม สะดุดตา ทั้งนี้บ้านเอ็งฮอกต้องสามารถสะท้อนการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยนได้อย่างชัดเจน ซึ่งมีศาลเจ้าโจวซือองค์ที่อยู่ติดกับบ้านเป็นศาลเจ้าของชาวจีนฮกเกี้ยน ปัจจุบันบ้านเอ็งฮอกต้องอยู่ในความดูแลของมูลนิธิศาลเจ้าโจวซือองค์ ใช้เป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน เก็บของที่เกี่ยวกับศาลเจ้าและมีห้องบูชาบรรพบุรุษ

- ศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน ภายในชุมชนตลาดน้อย มีอาคารที่ได้รับอิทธิพลจากจีนเป็นจำนวนมาก ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือศาสนสถานอย่างศาลเจ้าจีน ที่ยังคงมีการอนุรักษ์ไว้ให้เห็นในปัจจุบัน เป็นการบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนตลาดน้อยผ่านศาลเจ้าที่เก็บรักษาและยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมเพื่อไม่ให้จางหายไป โดยศาลเจ้าที่มีความโดดเด่นทางการออกแบบของชุมชนตลาดน้อย คือ ศาลเจ้าโจวซือองค์ของกลุ่มชาวจีนฮกเกี้ยน เป็นศาลเจ้าที่มีความเก่าแก่มากที่สุดในชุมชนตลาดน้อยที่สร้างตามแบบสถาปัตยกรรมจีน ตัวอาคารวางตัวตามแนวยาวหันหน้าออกสู่ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นไปตามหลักความเชื่อในเรื่องฮวงจุ้ยของชาวจีนที่ว่า ที่ตั้งของอาคารควรจะอยู่ใกล้แม่น้ำจะดีที่สุดจะทำให้ศาลเจ้ามีความศักดิ์สิทธิ์ และอีกหนึ่งเหตุผลคือในอดีตการเดินทางส่วนใหญ่จะใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก จึงสร้างอาคารให้หันหน้าเข้าสู่แม่น้ำเพื่อความสะดวก ทั้งนี้แผนผังของศาลเจ้าโจวซือองค์มีลักษณะแบบ “ชื่อเกอเตี้ยน” เป็นการวางผังแบบสี่เรือนล้อมลาน ประกอบไปด้วย ส่วนอาคารทางเข้า ส่วนลานว่างที่อยู่ตรงกลาง และอาคารหลักเป็นที่ประดิษฐานเทพเจ้าโจวซือองค์และเทพต่าง ๆ ส่วนของหลังคาถือเป็นส่วนที่สำคัญอย่างมากของสถาปัตยกรรมจีน เนื่องจากมีลักษณะที่เฉพาะตัว โดยลักษณะหลังคาของศาลเจ้าโจวซือองค์จะเป็นหลังคาที่มีผนังด้านสกัดก่อปิดเต็มผนังหลังคา แต่ทำเป็นหลังคาชั้นลดหน้าหลังเหมือนการลดมุขในสถาปัตยกรรมไทย เชื่อว่าได้ลักษณะรูปแบบมาจากทางภาคใต้ของจีน (สมคิด จิระทัศนกุล, 2529, น.8) อีกทั้งสันหลังคาและปลายสันหลังคาโค้งอ่อนสวยงาม ปลายจั่วปั้นปูนประดับเป็นรูปหางนกยูงแอน ซึ่งมีลักษณะส่วนปลายเว้าเข้าไปตรงกลาง ลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบที่พบนิยมนกันอย่างแพร่หลายในแถบฮกเกี้ยน นอกจากนี้สถาปัตยกรรมจีนมีความแตกต่างไปจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ ตรงโครงสร้างของอาคาร โดยระบบโครงสร้างอาคารสถาปัตยกรรมจีนจะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนโครงสร้างอาคารและส่วนโครงสร้างหลังคา ในส่วนของโครงสร้างอาคาร คือ เสา คานและผนัง ซึ่งผนังของสถาปัตยกรรมจีนจะไม่ได้ทำหน้าที่รับน้ำหนักของอาคาร เพราะมีคาน

เป็นตัวรับน้ำหนักจากหลังคาถ่ายลงสู่เสา แตกต่างจากสถาปัตยกรรมไทยที่อาคารส่วนใหญ่จะใช้ระบบผนังรับน้ำหนัก

- ศาสนสถานที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ศาสนสถานหนึ่งเดียวที่ได้รับ

อิทธิพลการออกแบบจากชาติตะวันตกคือ วัดแม่พระลูกประคำ หรือโบสถ์กาลหว่าร์ มีการออกแบบที่โดดเด่นกว่าอาคารอื่น ๆ โดยใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบโกธิค (Gothic Architecture) โบสถ์ที่เห็นในปัจจุบันนั้นไม่ใช่โบสถ์หลังแรก หากแต่เป็นโบสถ์หลังที่สามซึ่งสร้างขึ้นเพื่อทดแทนโบสถ์หลังเดิมที่ถูกทิ้งร้างภายหลังเพลิงไหม้ใหญ่ ซึ่งโบสถ์หลังที่สามนี้มีอายุกว่า 130 ปี การก่อสร้างใช้เป็นโครงสร้างถาวร สวยงาม โอ่อ่าอลังการ ในการวางตัวของอาคารวางแผนเป็นรูปกางเขนหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อมองจากภายนอกจะเห็นยอดสูงซึ่งเป็นหอรบขัง บนยอดปัทมรูปกางเขนแลดูสง่างาม ประตุมีความเป็นเอกลักษณ์มีรูปทรงโค้งแหลมหรือที่เรียกว่า Pointed Arch ตัวอาคารจะมีซุ้มประตูทางเข้าอยู่สามทางตามรูปแบบของสถาปัตยกรรมยุคโกธิค ซึ่งในอดีตประตูใหญ่ตรงกลางจะเป็นทางเข้าของกษัตริย์และชนชั้นสูงส่วนประตูเล็กทั้งสองด้านจะเป็นทางเข้าของสามัญชน การตกแต่งภายในโบสถ์มีความประณีตงดงาม โดยเฉพาะงานจิตรกรรมบนฝาเพดาน และหน้าต่างถูกตกแต่งด้วยงานกระจกสีเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพระคัมภีร์ทั้งเก่าและใหม่อย่างที่เราเห็นได้บ่อยๆ ตามโบสถ์คริสต์ แต่ที่โบสถ์กาลหว่าร์แตกต่างไปจากที่อื่นคือมี Rose Window หรือ “หน้าต่างกุหลาบ” ซึ่งเป็นงานกระจกสีทรงกลมที่อยู่เหนือหน้าต่างขึ้นไปเกือบทุกบาน โดยโบสถ์กาลหว่าร์ถือเป็นอาคารสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่า สามารถบอกเรื่องราวประวัติความเป็นมาของชุมชนตลาดน้อยที่ไม่ใช่แค่มีกลุ่มคนจีนเข้ามาอยู่อาศัยเพียงเท่านั้น แต่ยังมีกลุ่มชาวโปรตุเกสที่นับถือศาสนาคริสต์เข้ามาอาศัยอยู่ร่วมกันในชุมชนตลาดน้อยจนเกิดการสร้างสรรค์ศูนย์กลางทางศาสนาอย่างวัดแม่พระลูกประคำหรือโบสถ์กาลหว่าร์ขึ้น



ภาพที่ 5.4 อาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน (บน) อาคารที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก (ล่าง). โดยผู้วิจัย, 2565.



ภาพที่ 5.5 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมในแต่ละยุค. โดยผู้วิจัย, 2565.

5.2.1.3 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)

ลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยที่แสดงออกในเชิงกายภาพของพื้นที่ ซึ่งเป็นทั้งภูมิสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นและที่เกิดจากธรรมชาติ ได้แก่ หอคอย หอนาฬิกา อาคารสำคัญ ต้นไม้ เนินสูง แม่น้ำ ศาสนสถาน ชุมประตู่ และถนน เป็นต้น ซึ่งในการศึกษาองค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์เพื่อให้เข้าใจลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะตัวที่มีผลต่อความสามารถในการสัมผัสและรับรู้ เช่น การบอกตำแหน่งทิศทาง การเป็นสัญลักษณ์และจุดหมายตาของชุมชนตลาดน้อย

(1) **ภูมิสัญลักษณ์ทางธรรมชาติ** เป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่ปรากฏขึ้นในชุมชนตลาดน้อย เป็นจุดสังเกต/จุดหมายตา ที่สามารถสังเกตและรับรู้ได้ โดยทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ชี้แนะสำหรับสภาพแวดล้อมหรือสัญลักษณ์ที่สามารถบ่งบอกตำแหน่งทิศทาง ศึกษาจากการศึกษาพบว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ถือเป็นภูมิทัศน์ทางสัญลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ให้เข้าใจถึงภาพรวมของชุมชนและตำแหน่งที่ตั้งได้ นอกจากนี้แม่น้ำเจ้าพระยายังสะท้อนถึงบทบาทสำคัญในการเป็นสัญลักษณ์แสดงความเจริญรุ่งเรืองทางการค้าขายในอดีตของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากในอดีตกิจกรรมการค้าขายส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนจะเปลี่ยนมากระจุกตัวตามถนนสายหลักเช่นปัจจุบัน

(2) **ภูมิสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น** สำหรับองค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เป็นจุดสังเกต/จุดหมายตาสำคัญของชุมชนตลาดน้อย เป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกับอาคารบ้านเรือน โบราณ ศาสนสถานที่สำคัญ กิจกรรมการค้า รวมถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนตลาดน้อย ได้แก่ 1) ร้านค้าดั้งเดิมภายในชุมชนตลาดน้อย 2) ความโดดเด่นของอาคารจากรูปแบบสถาปัตยกรรมและความดั้งเดิม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- **ร้านค้าดั้งเดิมภายในชุมชนตลาดน้อย** เป็นผลจากการที่ชุมชนตลาดน้อยในอดีตประกอบกิจกรรมการค้ามากมาย ทั้งของกิน ของใช้ เครื่องไม้เครื่องมือ ฯลฯ แต่เมื่อเมืองเกิดการขยายตัวความเจริญกระจายไปสู่พื้นที่อื่น ๆ ส่งผลให้การค้าขายในชุมชนตลาดน้อยซบเซาลง หากแต่ก็ยังมีร้านค้าเก่าแก่ที่สืบทอดกิจการจากบรรพบุรุษคงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน อาทิ เฮงเส็งร้านเย็บหมอนไหว้เจ้า ร้านกนกพรเป็นร้านตีเหล็กที่ยังคงวิธีการทำโดยใช้แรงคน ร้านเปิดตุ่นเจ้าทำเป็นร้านขายอาคารเก่าแก่กว่า 40 ปี เป็นต้น โดยร้านค้าดั้งเดิมในชุมชนตลาดน้อยจะมีป้ายร้านค้าเก่า บางที่เป็นอักษรจีน สร้างความเฉพาะตัวและยังสะท้อนให้เห็นถึงการคงอยู่จนถึงปัจจุบัน

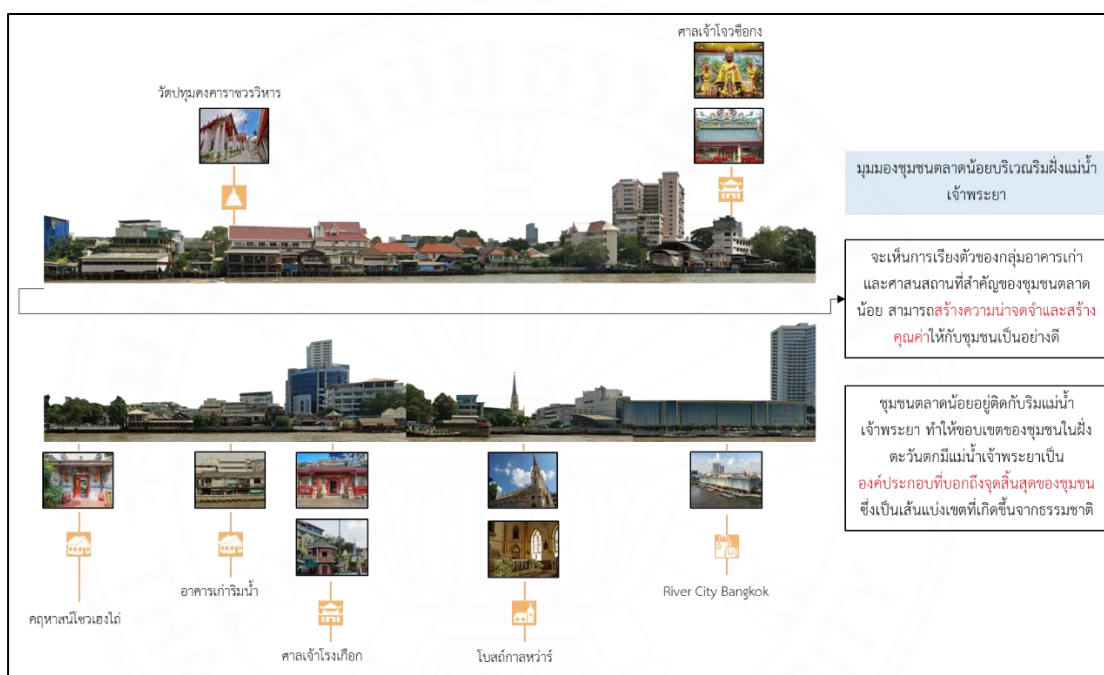
- **อาคารเก่าแก่ในชุมชนตลาดน้อย** ความเก่าแก่ของอาคารภายในชุมชนตลาดน้อยถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนตลาดน้อยได้เป็นอย่างดี ยกตัวอย่างอาคารที่มีความเก่าแก่ที่อยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยมาตั้งแต่ยุคเริ่มต้นอย่าง “คฤหาสน์โชวเฮงไถ่” แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนฮกเกี้ยนในชุมชนตลาดน้อยได้อย่างชัดเจน ด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจีนดั้งเดิม องค์ประกอบของการออกแบบรวมทั้งการเลือกใช้วัสดุสามารถสะท้อนถึงความเป็นจีนดั้งเดิม โดยแผนผังอาคารมีลักษณะเด่นเฉพาะตัวแบบ “เรือนสี่หลังล้อมลาน” ภาษาจีนคือ “ซื่อเหอเย่ฮวน” ซึ่งถือว่าเป็นอาคารที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสร้างการรับรู้ได้อย่างชัดเจน ปัจจุบันอาคารหลังนี้มีผู้เข้ามาเยี่ยมชมอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อสัมผัสบรรยากาศของความเป็นจีนดั้งเดิมที่หาชมได้ยาก ถือเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนตลาดน้อย

5.2.1.4 ลักษณะเด่นด้านมุมมอง (Edge)

เป็นลักษณะสำคัญด้านมุมมอง กรอบภาพ เส้นขอบฟ้า ในชุมชนตลาดน้อยที่เน้นให้เห็นถึงภาพรวมของชุมชน (Edge) ซึ่งจะพิจารณาถึง 1) ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่ และ 2) ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) **ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่** จากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานและการเรียงตัวของกลุ่มอาคาร มี 2 ลักษณะคือ เรียงตามเส้นถนน และเรียงขนานไปกับแม่น้ำและลำคลอง ส่งผลให้เกิดเป็นลักษณะด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของชุมชนตลาดน้อย โดยองค์ประกอบที่แสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องของชุมชนตลาดน้อยจะเป็นในเรื่องของกลุ่มอาคารตึกแถว มีผลต่อการสร้างความต่อเนื่องของชุมชนตลาดน้อยในลักษณะของการเรียงตัวตามแนวยาวทั้ง 2 ฝั่งของถนน ตัวอย่างเช่น ถนนเจริญกรุงแสดงถึงความต่อเนื่องไปจนถึงพื้นที่ใกล้เคียงอย่างย่านเยาวราช จากการศึกษาพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย สามารถรับรู้จุดสิ้นสุดของชุมชนตลาดน้อยจากศาสนสถาน และซุ้มประตูวัฒนธรรมไทย-จีน ซึ่งเป็นสิ่งที่บ่งบอกว่าเป็นทางเข้าสู่ย่านเยาวราชหรือไชน่าทาวน์ นอกจากนี้ยังมีถนนทรงวาด ที่แสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนตลาดน้อย จากการเรียงตัวของตึกแถวที่ประกอบกิจการการค้าอะไหล่เก่า เครื่องจักรกลต่าง ๆ ที่เป็นการสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เรียงตัวยาวไปจนถึงวัดปทุมคงคาราชวรวิหาร ซึ่งเดิมพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นอู่ต่อเรือเก่าที่ขนเครื่องยนต์ เครื่องจักร นำขึ้นเรือไปขายยังที่ต่าง ๆ ถนนทรงวาดจึงสามารถสร้างความรู้สึกรับรู้ถึงกิจการดั้งเดิมของชุมชนได้เป็นอย่างดี เช่นเดียวกันกับเส้นแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อสัญจรผ่านทางแม่น้ำจะเห็นการเรียงตัวของกลุ่มอาคารเก่าและศาสนสถาน

สำคัญของชุมชนตลาดน้อย สามารถสร้างความน่าจดจำและสร้างคุณค่าให้กับชุมชนเป็นอย่างดี ดังนั้น ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยประกอบไปด้วย องค์ประกอบที่มนุษย์สร้างขึ้นและองค์ประกอบทางธรรมชาติอย่างแม่น้ำเจ้าพระยา แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของภาพรวมชุมชนทั้งแนวอาคาร ถนน แม่น้ำ สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างการจดจำมุมมองของชุมชนที่มีคุณค่า และช่วยส่งเสริมภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่หลากหลาย เชื้อชาติให้กับชุมชนตลาดน้อย



ภาพที่ 5.6 ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่มองเห็นภาพรวมของชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

(2) ลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ จากการศึกษาพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยจะเห็นได้ว่า ถนน อาคาร และแม่น้ำนอกจากจะแสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่แล้ว ยังสามารถแสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยได้เช่นเดียวกัน อีกทั้งยังอาศัยองค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) ที่เป็นจุดหมายตาและจุดสังเกตของชุมชนในการบ่งบอกถึงจุดสิ้นสุดของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- **เส้นแม่น้ำและลำคลอง** เนื่องจากชุมชนตลาดน้อยอยู่ติดกับริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ขอบเขตของชุมชนในฝั่งตะวันตกมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นองค์ประกอบที่บอกถึงจุดสิ้นสุดของชุมชน ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ รวมถึงบริเวณริมฝั่งคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของชุมชนตลาดน้อย ก็ถือเป็นลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของ

พื้นที่โดยใช้ตัวคลองเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่บริเวณข้างเคียงอย่างเขตบางรัก

- **จุดตัดของถนนและซุ้มประตู** ถนนเจริญกรุงเป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านชุมชนตลาดน้อยและมีความต่อเนื่องเชื่อมต่อไปยังพื้นที่อื่น ซึ่งมีผลต่อความยากในการกำหนดจุดสิ้นสุดของชุมชน หากแต่จะมีลักษณะแยกถนนที่ถูกแบ่งออกชัดเจนของถนนเจริญกรุงบริเวณวัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร ที่แบ่งออกเป็น 2 เส้นทางคือ ถนนเจริญกรุงและถนนเยาวราช ประกอบกับเป็นจุดที่มีซุ้มประตูวัฒนธรรมไทย-จีน ซึ่งเป็นซุ้มประตูที่มีลักษณะโดดเด่นงามวิจิตร เพื่อเป็นตัวบ่งบอกถึงทางเข้าของย่านเยาวราช ในด้านมุมมองถือเป็นจุดหมายตา (Landmark) ที่สำคัญและมีลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยได้เป็นอย่างดี

- **ศาสนสถานที่สำคัญของชุมชนตลาดน้อย** สำหรับชุมชนที่มีความโดดเด่นทางด้านวัฒนธรรมและมีศาสนสถานที่สำคัญหลายแห่งอย่างชุมชนตลาดน้อย เป็นข้อดีที่ใช้ในการอ้างอิงตำแหน่งให้เห็นจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของชุมชนได้ง่าย อย่างทางด้านทิศเหนือของชุมชนตลาดน้อยที่มองจากริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นวัดปทุมคงคาราชวรวิหารที่เป็นวัดเก่าแก่ของชุมชนตลาดน้อย ที่ในอดีตมีบทบาทเป็นอยู่ต่อเรือและท่าเรือขนส่งสินค้า เช่นเดียวกันกับทางด้านทิศใต้ในมุมมองเดียวกันจะพบกับวัดแม่พระลูกประคำหรือโบสถ์กาลหว่าร์ตั้งสูงเด่นเป็นสง่า บ่งบอกถึงจุดสิ้นสุดของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากบริเวณถัดไปจะเป็นในส่วนในพื้นที่ราชการและศูนย์การค้าอย่าง River City Bangkok โดยลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ผู้ที่สามารถรับรู้ได้จะเป็นบุคคลที่รับรู้ถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนตลาดน้อย จึงจะสามารถบอกตำแหน่งเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดได้อย่างชัดเจน

5.2.2 การวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม

นอกจากองค์ประกอบที่มีคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม ที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยแล้ว ชุมชนตลาดน้อยยังมีองค์ประกอบที่มีคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม โดยจะแบ่งการพิจารณาออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) องค์ประกอบและลักษณะเด่นของกิจกรรมทางวัฒนธรรม และ 2) ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.2.2.1 องค์ประกอบและลักษณะเด่นของกิจกรรมทางวัฒนธรรม

ชุมชนตลาดน้อยในอดีตเคยมีการอยู่ร่วมกันของชาวจีน โปรตุเกส ญวน และไทย ส่งผลให้มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งด้านศรัทธา ความเชื่อ ประเพณีต่าง ๆ ที่

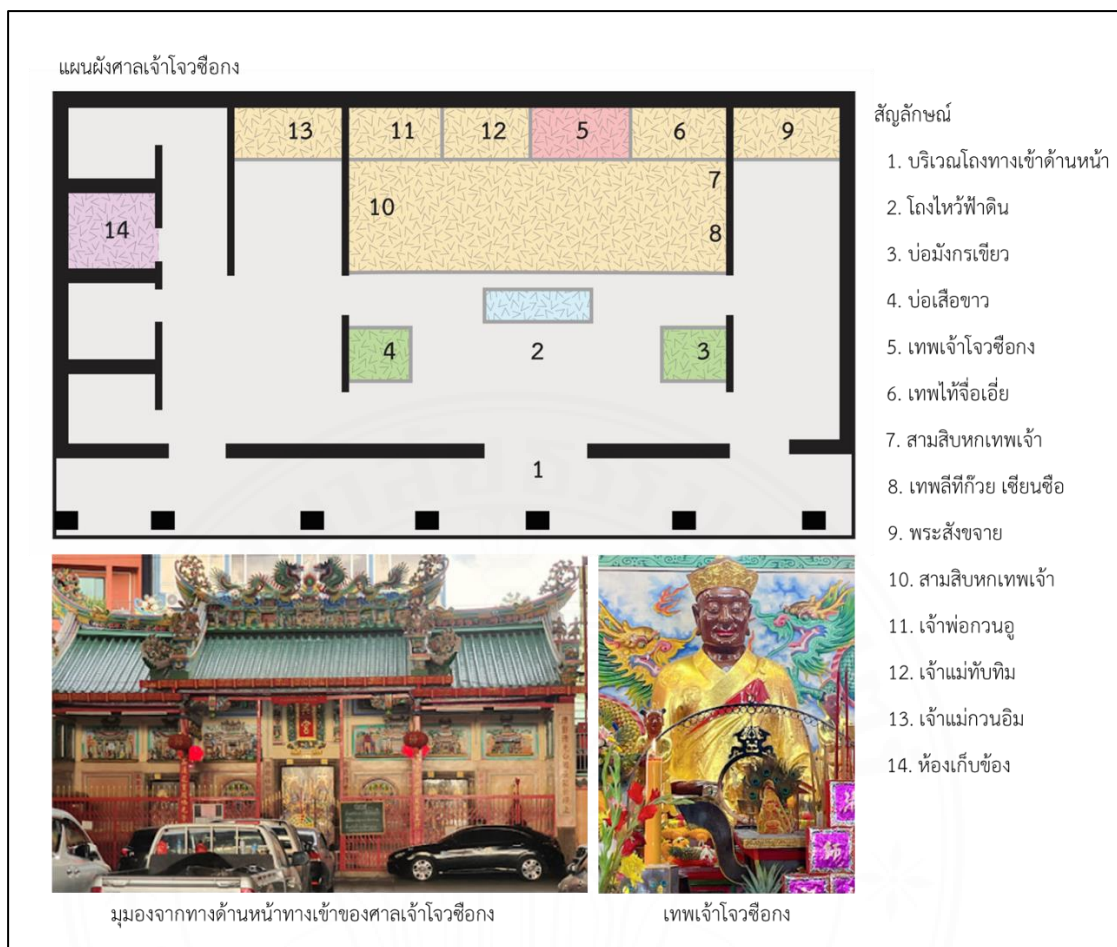
สืบทอดต่อกันมา รวมถึงการหลอมรวมทางวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่น และแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น

(1) ศรัทธาและความเชื่อดั้งเดิม

- **ศรัทธาและความเชื่อแบบชาวจีน** ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งในระยะแรกผู้อพยพเป็นคนเชื้อสายจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในชุมชนตลาดน้อยเป็นกลุ่มแรก จึงทำให้มีวัฒนธรรมความเชื่อแบบจีนก่อตัวขึ้นภายในชุมชนตลาดน้อยและยังคงนับถือมาจนถึงปัจจุบันได้แก่ **การไหว้ศาลเจ้าและบูชาเทพเจ้า** โดยศาลเจ้าเปรียบเสมือนเป็นระบบสัญลักษณ์ของชาวจีนในไทย ที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นศูนย์รวมกลุ่มความสัมพันธ์หรือเพื่อสร้างสิ่งยึดเหนี่ยวให้แก่คนในกลุ่มของตน มีหน้าที่สำคัญคือเป็นสถานที่สำหรับที่พึ่งทางจิตใจ เพราะเมื่อคนจีนอพยพไปอยู่ในดินแดนใหม่จะรู้สึกขาดความปลอดภัย ชาวจีนจึงต้องอาศัยเทพเจ้าเพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจ อีกทั้งยังมีไว้สำหรับทำกิจกรรมทางศาสนาและเป็นสถานที่ผูกสัมพันธ์ทางสังคมของชาวจีน รวมถึงเป็นองค์กรการกุศล ช่วยเหลือคนยากจนและผู้ประสบภัยต่าง ๆ (ตัวน ถี เสง, 2543, น. 11-14) ดังนั้นศาลเจ้าจึงถือเป็นสถานที่แสดงถึงความเป็นชาติพันธุ์จีน เป็นสถานที่สำคัญที่อุดมไปด้วยคุณค่าของชาติพันธุ์ ทั้งยังเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมที่ควรแก่การศึกษาและการอนุรักษ์อีกด้วยเช่นเดียวกับชุมชนตลาดน้อยที่มีศาลเจ้ากระจายตัวไปตามจุดต่าง ๆ ของพื้นที่ โดยศาลเจ้าที่มีความสำคัญและอยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยมาตั้งแต่ช่วงเริ่มต้น คือ **ศาลเจ้าเจ้าโจวซือกง** โดยจุดประสงค์ของการสร้างศาลเจ้าคือเพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจหรือเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางใจของชาวจีนที่ห่างบ้านเกิดเมืองนอน และเพื่อเป็นศูนย์รวมทางศาสนาและเป็นศูนย์กลางการพบปะทำกิจกรรมร่วมกันของผู้คนที่มาจากถิ่นเดียวกัน มีเทพประธานของศาลเจ้า คือ เทพโจวซือกงหรือหมอชิงสุ่ยจู่ซือเป็นหมอพระที่ชาวฮกเกี้ยนให้ความเคารพนับถือ และเทพเจ้าอื่น ๆ ที่ชาวจีนให้ความเคารพนับถือ ได้แก่ พระไท้จื่อเอี้ย (เทพเจ้าแห่งโชคลาภและการขอบุตร) เทพตัวเล่าเอี้ย เทพลิทีก้วย เซียนซือ (เทพแห่งช่างเครื่องจักรกล) พระสังฆาย (เทพแห่งความร่ำรวยเงินทอง) เจ็ดสิบสองเทพเจ้า (เทพผู้ปัดเป่าภัยอันตราย) เจ้าพ่อกวนอู (เทพแห่งความซื่อสัตย์) เจ้าแม่ทับทิม (เทพผู้ทรงเมตตา) และเจ้าแม่กวนอิม (เทพผู้ทรงปกป้องรักษา) ดังนั้นศาลเจ้าโจวซือกงจึงเป็นที่ประดิษฐานของเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญทั้งหมดของชาวจีนฮกเกี้ยน ถือได้ว่าเป็นสถานที่ศูนย์รวมจิตใจสังเกตได้จากการประกอบพิธีในช่วงโอกาสสำคัญต่าง ๆ จะมีการจัดงานที่ศาลเจ้าโจวซือกงแห่งนี้ และมีผู้สนใจเข้าร่วมงานทั้งที่เป็นผู้อยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยและผู้ที่ย้ายออกไปอยู่นอกพื้นที่ชุมชนกลับเข้ามาร่วมงานเป็นจำนวนมาก

ศาลเจ้าโจวซือกงในชุมชนตลาดน้อยแสดงถึงศาลเจ้าของชาวจีนฮกเกี้ยน ได้เป็นอย่างดี จากการวางผังที่มีลักษณะเฉพาะ (ภาพที่ 5.7) รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น โดยสัญลักษณ์ของชาวจีนฮกเกี้ยนที่มีความสำคัญคือเสื่อขาวและมังกรเขียวปรากฏขึ้นโดยการสร้าง บ่อน้ำขนาดกว้าง โดยมีองค์เทพเจ้าโจวซือกงอยู่กึ่งกลางบริเวณทางเข้าหลัก ซึ่งเสื่อขาวและมังกรเขียว เปรียบเสมือนธงชาติของชาวจีนฮกเกี้ยน ซึ่งมีการนำไปประดับตามที่ต่าง ๆ เช่น โคมไฟ ภาพวาด ฝาผนัง ฯลฯ ทั้งนี้ชาวจีนฮกเกี้ยนจะให้ความสำคัญกับด้าน “ซ้าย” เป็นสำคัญ ดังนั้นเทพเจ้าภายใน ศาลเจ้าโจวซือกงจะไล่เรียงลำดับความสำคัญจากซ้ายไปขวาด้วยเช่นกัน รวมไปถึงการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมนั้นจะไล่จากซ้ายไปขวาด้วยเช่นเดียวกัน

องค์เทพประธานของศาลเจ้าโจวซือกง หรือที่ชาวบ้านเรียกกัน ว่า “อา กง” ตั้งเด่นเป็นสง่าอยู่ตรงกลางห้องโถง เป็นองค์เทพขนาดใหญ่ มีความสูงอยู่ที่ 2 เมตร อยู่ในท่า ประทับบนเก้าอี้ โดยมีลักษณะแตกต่างไปจากเทพเจ้าจีนผิวขาวทั่วไป สังเกตที่สีผิวของท่านจะมีสีผิว ออกเป็นสีน้ำตาลเหมือนสีเปลือกมังคุด มีใบหน้าใหญ่ ตาโต ปากแดง ทรงจีวรแบบพระนิกายจีนสี เหลืองอร่าม สวมมงกุฏ ตามองต่ำเหมือนมองลงมายังผู้สักการะ ท่าทางใจดีมีเมตตา โดยได้เล่าต่อกัน มาว่าเนื่องจากหมอชิงสุ่ยจู้ซือเป็นหมอยา เป็นผู้มีความรู้ในเรื่องของพืชสมุนไพร จนสามารถนำมาทำ เป็นยาสมุนไพรรักษาคนไข้ ท่านจะเป็นคนตั้มยาให้กับชาวบ้านซึ่งก่อนที่ท่านจะเอายาให้ชาวบ้านท่าน จะเป็นผู้ชิมยาก่อน ยาจึงชิมออกมาตามสีผิวของท่าน เป็นสาเหตุที่สีองค์เทพประธานออกเป็นสีเข้ม นอกจากนี้ท่านยังสั่งสอนธรรมะและช่วยเหลือรักษาชาวบ้าน จนกลายเป็นที่เคารพเลื่อมใสศรัทธา ดังนั้นผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้ามากราบไหว้ศาลเจ้าโจวซือกงมักจะมาขอพรในเรื่องของสุขภาพให้มีความ แข็งแรง ห่างหายจากโรคภัยไข้เจ็บ โดยจะมี “พิธีป้ออุง” (ภาพที่ 5.8) หรือพิธีกรรมการฝากดวง ซึ่ง ป้ออุงในภาษาจีนนั้นแปลว่า “คุ้มครอง” เป็นพิธีกรรมที่เชื่อกันว่าจะขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย วิธีการทำ คือ การเขียนชื่อฝากดวงชะตาโดยใช้หิ้งเตย หรือกระดาษเงินกระดาษทองจำนวน 12 แผ่น หมายถึง 12 เดือน หรือ 1 ปี มัดรวมกัน ซึ่งจะมีให้เขียนชื่อ-นามสกุล วันเดือนปีเกิด ปีนั้นชัศตร จากนั้นนำมามัด ด้วยเชือกสีแดงและนำไปไว้หลังองค์เทพเจ้าโจวซือกง ซึ่งเป็นความเชื่อว่าท่านจะคุ้มครองดูแลไป ตลอดหนึ่งปี คล้ายกับการมาทำประกันชีวิตไว้กับอาหง พอถึงกำหนดศาลเจ้าจะเอาชื่อที่ฝากไว้ไปเผา เป็นการเสริมดวงชะตาให้แคล้วคลาดปลอดภัย เป็นสิริมงคลตลอดทั้งปี



ภาพที่ 5.7 แผนผังแสดงการไหว้เทพเจ้าต่าง ๆ ของศาลเจ้าโจวซือกง. โดยผู้วิจัย, 2565.



ภาพที่ 5.8 องค์เทพประธานของศาลเจ้าโจวซือกงและพิธีพิธีป้ออู่. โดยผู้วิจัย, 2565.

ทั้งนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีศาลเจ้าของกลุ่มคนจีนฮากกา (จีนแคะ) คือ **ศาลเจ้าฮั่นหว่องกง** หรือศาลเจ้าโรงเกือก เป็นศาลเจ้าที่สร้างขึ้นเพื่อสดุดีปฐมกษัตริย์ของราชวงศ์ฮั่น ซึ่งราชวงศ์ฮั่นเป็นเชื้อสายของชาวจีนฮากกา โดยมีองค์ประธานคือเจ้าพ่อฮั่นหว่องกง

และมีเทพเจ้าอื่น ๆ ได้แก่ เจ้าแม่ทับทิม เนื่องจากศาลเจ้าโรงเกือกตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เจ้าแม่ทับทิมถือเป็นเทพที่คนเดินเรือนิยมนำความเคารพกราบไหว้ เทพปูนเกล้า้ง นอกจากนี้ยังมีเทพเจ้าไฉ่ซิงเอี้ยหรือเจ้าพ่อประทานลาภ ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภตามความเชื่อของพ่อค้าชาวจีนฮากกา อาคารที่ประดิษฐานเจ้าพ่อประทานลาภเดิมคือโรงสูบน้ำเก่าของพระยาโชฎีกะราชเศรษฐี (เถียน โชติกเสถียร) ที่ในอดีตได้เปิดดำเนินการขายน้ำประปาให้กับคนจีนในย่านสำเพ็ง-ตลาดน้อย เนื่องจากเมื่อก่อนระบบประปายังไม่เข้าถึงทุกครัวเรือน คนที่มาไหว้ศาลเจ้าโรงเกือกส่วนใหญ่จะขอเรื่องเงินทอง โชคลาภ ตำแหน่งการงานต่าง ๆ ซึ่งในวันตรุษจีนจะมีความคึกคักมากเป็นพิเศษ เนื่องจากศาลเจ้าโรงเกือกมีเทพเจ้าไฉ่ซิงเอี้ยที่ถือว่าเป็นเทพเจ้าแห่งโชคลาภ วิธีการไหว้จะมีการเตรียมของไหว้รวมไปถึงกระดาษเงิน-กระดาษทอง เมื่อไหว้เสร็จจะนำเอากระดาษลงมาเผาที่เตาด้านล่างของตัวอาคารเพื่อความเป็นสิริมงคล



ภาพที่ 5.9 ศาลเจ้าโรงเกือกศาลเจ้าของชาวจีนฮากกาในชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

- **ศรัทธาและความเชื่อของชาวไทยและชาวกูยวน** นอกจากศาลเจ้าแล้ว ชุมชนตลาดน้อยยังมี **วัดมหานิกาย** ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธ ซึ่งวัดโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา คือ **วัดปทุมคงคาราชวรวิหาร** เดิมชื่อ “วัดสำเพ็ง” ตามชื่อถนนที่วัดตั้งอยู่ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 พระราชทานนามใหม่ว่า “วัดปทุมคงคา” ภายในพระอุโบสถมี “พระพุทธรูปปางมารวิชัย” เป็นพระประธาน มีความแตกต่างไปจากพระพุทธรูปที่เห็นทั่วไป ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ทรงเครื่องแบบกษัตริย์ โดยวัดปทุมคงคานอกจากจะเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวพุทธแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น บริเวณทำน่าน้ำวัดยังเป็นสถานที่สำหรับทำพิธีลอยอังคารพระบรมอัฐิหลังพระราชพิธีพระบรมศพ และสิ่งที่เป็นลักษณะเด่นที่แตกต่างไปจากวัดอื่นคือภายในวัดมีแท่นหินสำหรับใช้รองประหารกรมหลวงรักษัณเรศหรือหม่อมไกรสร ด้วยท่อนจันทน์ฟาดคอกเพื่อไม่ให้เลือดตกลงแผ่นดิน จึงต้องมีแผ่นหินศิลาไว้รอง ซึ่งพระองค์คือเชื้อพระวงศ์องค์สุดท้ายที่ถูกล้างโทษด้วยท่อนจันทน์ และเนื่องจากเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนตลาดน้อยที่ส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ชาวไทยเชื้อสายจีนอยู่อาศัย ส่งผลให้ปัจจุบันจะเห็นได้ว่ามี

ความผสมผสานวัฒนธรรมจีน อาทิเช่น ประติมากรรมพระอุโบสถเป็นลวดลายเทพผู้คุมประตู ศิลปะผสมแบบไทย-จีน ประติมากรรมศิลาจีนอย่าง “อับเฉา” ในยุคแรก ๆ จะมีลักษณะเป็นแท่งหิน ยังไม่มีการทำเป็นตุ๊กตาทิน ซึ่งเป็นสินค้าโบราณจากประเทศจีนยังหลงเหลือให้เห็นอยู่ภายในวัด ทำให้สรุปได้ว่าวัฒนธรรมจีนมีอิทธิพลต่อชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างมาก

ทั้งนี้ยังมีวัดอีกหนึ่งแห่งที่มีความสำคัญอย่าง **วัดไตรมิตรวิทยาราม** ชื่อเดิมคือ “วัดสามจีน” โดยพระประธานในพระอุโบสถคือ “พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปูนปั้น” ซึ่งผู้คนทั่วไปเรียกว่า “หลวงพ่อด้านสามจีน” มีการมาบนบานศาลกล่าวด้วยพวงมาลัย ดอกมะลิเพื่อความเป็นสิริมงคล นอกจากนี้จุดเด่นอันเป็นเอกลักษณ์คือ “พระมหามณฑป” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐาน “พระพุทธรูปมหาสุวรรณปฏิมากร” หรือ “หลวงพ่อดอกคำ” พระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่สร้างจากเนื้อทองคำบริสุทธิ์ โดยเชื่อกันว่าหากได้มาสักการะหลวงพ่อดอกคำจะนำความมั่งมีศรีสุขมาให้

ชุมชนตลาดน้อยไม่เพียงเต็มไปด้วยเรื่องราวของกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภาร แต่ยังมีหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ศาสนาที่อาศัยอยู่ร่วมกัน อย่างกลุ่มชาวยุวนที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระมหากษัตริย์ไทย ตั้งแต่ปลายสมัยธนบุรี ซึ่งกลุ่มชาวยุวนที่นับถือพุทธศาสนาได้ร่วมกันสร้างวัดของฝ่ายสงฆ์ยุวนขึ้นในชุมชนตลาดน้อย คือ **วัดคันเิงตื้อ** หรือ **วัดอุภัยราชบำรุง** (วัดยุวนตลาดน้อย) ในช่วงแรกชาวยุวนนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายาน และเนื่องจากชาวยุวนเคยอยู่ภายใต้การปกครองของจีนมาเป็นเวลานาน ทำให้การนับถือศาสนา ความเชื่อ ความคิดต่าง ๆ เป็นไปตามลัทธิจีน รวมถึงมีพิธีกรรมทางศาสนาคล้ายกับจีน แต่เมื่อมีการอพยพเข้ามาอาศัยยังประเทศไทย อิทธิพลวัฒนธรรมทางศาสนาแบบแผนการปฏิบัติจากแหล่งเดิมจึงคลาไคลความเคร่งครัดลง ส่งผลให้ระเบียบแบบแผนประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนวัตรปฏิบัติของสงฆ์มีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมทางศาสนาในสังคมไทย เช่น มีการบิณฑบาต การทำวัตรเช้าเย็น การถือวิกาลโภชนา ทั้งยังมีการรับเอาประเพณี และพิธีกรรมแบบเถรวาทไปใช้หลายประการ เช่น การบวช การเข้าพรรษา การทอดกฐิน การทอดผ้าป่า แต่ยังคงสวดมนต์เป็นภาษาญวนเกิดเป็นอนันนิกาย ภายในพระอุโบสถของวัดอุภัยราชบำรุงเป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปประธานองค์ใหญ่ คือ “พระมงคลสถาพร” และสาวกดูงดงามอลังการ ได้แก่ พระโพธิสัตว์ศรีอารยเมตไตรย์ ท่านท้าวมหาชมพู เป็นต้น บริเวณด้านหลังของอุโบสถเป็นวิหารบูรพาจารย์ซึ่งด้านบนจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงประวัติความเป็นมาของวัดและประวัติเจ้าอาวาสท่านต่าง ๆ ลักษณะเด่นของความเป็นอนันนิกายที่ยังคงหลงเหลืออยู่นอกจากบทสวดมนต์ที่

ยังคงเป็นภาษาญวน วัดอุภัยราชบำรุงยังคงอัตลักษณ์ไว้ในแบบพระญวน คือ การไม่โกนคิ้ว และนั่งกางเกงแพนสเบงแต่ยังคงจีวรแบบพระสงฆ์ไทย

- **ศรัทธาและความเชื่อของชาวคริสต์** ในชุมชนตลาดน้อยที่นอกจากจะมีความเชื่อแบบจีน ไทย ญวนแล้ว ยังมีวัฒนธรรมของกลุ่มชาวคริสต์ที่อยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่กลุ่มชาวจีนและชาวญวนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนตลาดน้อย โดยในปีพ.ศ. 2310 เมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกบุกยึด ชาวคริสต์โปรตุเกสและชาวญวนจำนวนหนึ่งอพยพโดยล่องเรือมาตามแม่น้ำเจ้าพระยา โดยได้นำทรัพย์สินสมบัติติดตัวมาด้วย ซึ่งเป็นสมบัติที่มีคุณค่าทางจิตใจของชาวคริสต์เป็นอย่างยิ่งนั่นคือ “รูปแม่พระลูกประคำ” และ “รูปพระศพของพระเยซูเจ้า” หลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าชาวโปรตุเกสอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยคือการสร้าง **โบสถ์คริสต์** ถือเป็นอาคารศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นเพื่อบูชาพระเจ้าของตน เป็นสถานที่ซึ่งบรรดาสัตบุรุษรวมตัวกันปฏิบัติภารกิจสาธารณะ นอกจากนี้ยังมีไว้ให้ประชากรมาชุมนุมพร้อมกันเพื่อประกอบพิธีกรรม โดยการมาชุมนุมกันเพื่อบูชาพระเจ้าของตนถือเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของวิถีชีวิตคริสตชน

โดยศาสนสถานของชาวคริสต์แห่งเดียวของชุมชนตลาดน้อยคือ **โบสถ์กาลหว่าร์** หรือ **วัดแม่พระลูกประคำ** (Holy Rosary Church) เป็นโบสถ์คริสต์นิกายโรมันคาทอลิก โดยที่มาของคำว่ากาลหว่าร์เกิดจากการนำชื่อของเนินเขาที่พระเยซูถูกตรึงกางเขนมาตั้งเป็นชื่อโบสถ์ การสร้างโบสถ์กาลหว่าร์เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 พระราชทานที่ดินให้ชาวโปรตุเกสสร้างบ้านพักอาศัยและสร้างวัด จากนั้นชาวโปรตุเกสจึงนำรูปแม่พระลูกประคำมาประดิษฐานไว้ที่ด้านหลังพระแท่น ส่วนรูปพระศพของพระเยซูเจ้าถูกเก็บไว้ในตู้โบสถ์กาลหว่าร์ที่เห็นในปัจจุบันไม่ใช่โบสถ์หลังแรก หากแต่เป็นโบสถ์หลังที่สาม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อทดแทนโบสถ์หลังเดิมที่ถูกทิ้งร้างภายหลังเพลิงไหม้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2407 โดยโบสถ์ในปัจจุบันได้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2434 มีอายุรวมกว่า 130 ปี โครงสร้างอาคารเป็นถาวร มีผังเป็นรูปกางเขนโรมันหันหน้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณพระแท่นอยู่ด้านในสุดของโบสถ์ เป็นที่ตั้งของพระแท่นหินอ่อน เหนือพระแท่นมีพระรูปจำลองขนาดใหญ่ของแม่พระและพระกุมารขณะกำลังมอบสายประคำให้กับนักบุญดอมินิกและนักบุญกาเบรียลาแห่งซีเอนา ถัดมาทางมุขด้านหน้าบริเวณพระแท่น มีพระแท่นเล็กตั้งไว้ตรงกันข้ามมุขสองด้าน โดยบริเวณเหนือพระแท่นเล็กด้านใต้เป็นพระรูปพระหฤทัยของพระเยซู และด้านเหนือเป็นรูปนักบุญโยเซฟ เหนือหน้าต่างทุกบานมีกระจกสีช่องแสงสวยงาม เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระคัมภีร์เก่าและใหม่ เมื่อมองจากภายนอกจะเห็นยอดสูงซึ่งเป็นหอรบขึง บนยอดปีกูรูปกางเขนแลดู

สง่างาม สำหรับรูปแม่พระลูกประคำและรูปพระศพของพระเยซูเจ้า ในปัจจุบันก็ยังคงได้รับการเก็บรักษาไว้อย่างดี โดยรูปแม่พระลูกประคำจะนำมาแห่รอบวัดปีละ 1 ครั้งในโอกาสฉลองวัด ขณะที่รูปพระศพของพระเยซูเจ้าจะนำมาแห่รอบวัดปีละ 1 ครั้งในวันศุกร์ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้บรรดาสัตบุรุษได้กราบไหว้นมัสการ (กิตติพงศ์ สนธิสัมพันธ์, 2560) โบสถ์กาลหว่าร์จึงถือเป็นโบสถ์คาทอลิกแห่งแรก และมีความเก่าแก่ที่สุดตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน กลุ่มคนที่เข้ามานมัสการพระเจ้า นอกจากจะเป็นชาวโปรตุเกสแล้ว ยังมีกลุ่มชาวจีนที่ในอดีตอพยพเข้ามาภายในชุมชนตลาดน้อย ส่วนใหญ่เข้ามาแบบเสียเงินหมอนใบหรือที่เรียกว่า “ตายเอาดาบหน้า” เนื่องจากการอพยพเข้ามาเพื่อแสวงหาโอกาสในการทำมาค้าขาย ต้องการหางานหาเลี้ยงชีพเพื่อสร้างเนื้อสร้างตัว บางคนไม่มีญาติพี่น้องติดตามมาด้วย ยามเจ็บไข้ได้ป่วยจึงจำเป็นต้องหาที่พึ่งพา ซึ่งโบสถ์กาลหว่าร์ หรือวัดแม่พระลูกประคำแห่งนี้มีความเมตตาช่วยเหลือดูแลผู้ตกทุกข์ได้ยาก กลุ่มชาวจีนที่ได้รับความช่วยเหลือจึงถูกเผยแผ่ศาสนาคริสต์ตามมา ดังนั้นหลักการเผยแผ่ศาสนาในช่วงแรก คือ เมื่อชาวจีนตกทุกข์ได้ยากหรือต้องการขอความช่วยเหลือ ชาวคริสต์จะสร้างสถานพยาบาลขนาดเล็กขึ้นเพื่อให้คนเหล่านั้นได้มาอยู่อาศัย ภายในสถานพยาบาลจะมีนายแพทย์คริสต์ดูแล มีนักสอนศาสนาคอยให้คำสั่งสอนและบางครั้งจะมีบาทหลวงเข้าไปเยี่ยมเพื่อปลอบโยนและเป็นที่พักทางจิตใจ รวมถึงการบริจาคทาน บางส่วน ส่งผลให้กลุ่มจีนที่ได้รับความช่วยเหลือเกิดความศรัทธาและเข้ารับศีลล้างบาปในที่สุด อีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ชาวจีนในชุมชนตลาดน้อยบางส่วนหันมาศรัทธาในศาสนาคริสต์ เนื่องจากชาวโปรตุเกสที่อาศัยอยู่ในชุมชนตลาดน้อยเริ่มมีการอพยพโยกย้ายไปอยู่อาศัยในพื้นที่บริเวณอื่น ขณะที่ชาวจีนมีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น ดังนั้นในชุมชนตลาดน้อยแทบทั้งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่เกาะกลุ่มกันอยู่ตามชาติพันธุ์ของตน อย่างจีนฮกเกี้ยนอาศัยอยู่บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง และศาลเจ้าเซี่ยงกง จีนฉางกกา (จีนแคะ) อาศัยอยู่บริเวณศาลเจ้าฮั่นหว่องกงหรือศาลเจ้าโรงเกือก เป็นต้น การที่คนในชุมชนตลาดน้อยส่วนมากเป็นชาวจีนและชาวไทยเชื้อสายจีน กลุ่มคริสเตียนในชุมชนตลาดน้อยจึงเป็นคริสต์จีน ซึ่งวัฒนธรรมและประเพณีส่วนมากจะเน้นไปในลักษณะแบบจีน ซึ่งคำสั่งสอนที่สำคัญที่สุดระหว่างวัฒนธรรมจีนและคริสต์ศาสนาที่มีความเหมือนกัน คือ การกตัญญูกตเวทิต่อบรรพบุรุษหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ จะเห็นได้จากวัฒนธรรมการไหว้ของชาวจีน ที่ทำกันโดยทั่วไปมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ส่วนคริสต์ศาสนาก็มีการมิสซาบูชาขอบคุณพระเจ้า ซึ่งพิธีกรรมจีนที่มีความใกล้เคียงกับคริสต์ศาสนา ได้แก่ วันภวานาอุทิศแด่ผู้ล่วงลับและวันเสกสุสาน ซึ่งสามารถเทียบเคียงได้กับเทศกาลเซ็งเม้ง หรือเทศกาลไหว้บรรพบุรุษของชาวจีน

(2) **การอยู่ร่วมกันของคนต่างเชื้อชาติ ศาสนา** การอยู่ร่วมกันของคนหลายเชื้อชาติ ทำให้เกิดความแตกต่างทางศาสนา ซึ่งแต่ละศาสนาก็มีศูนย์กลางต่างกันไป โดยศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกอยู่ที่วัดแม่พระลูกประคำ ศาสนาพุทธนิกายมหายานของชาวจีนอยู่ที่ศาลเจ้าโจวซือกง ศาสนาพุทธนิกายมหายานของชาวนวนอยู่ที่วัดอุภัยราชบำรุง และศาสนาพุทธนิกายเถรวาทอยู่ที่วัดไตรมิตรวิทยารามวรวิหาร เป็นต้น ซึ่งการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนที่ต่างเชื้อชาติ ศาสนา ถือเป็นจุดเด่นอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนตลาดน้อย เป็นชุมชนที่มีทั้งกลุ่มชาวจีน ชาวไทย ชาวนวน และชาวโปรตุเกส สะท้อนเรื่องราวให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาผ่านศาสนสถานที่กระจายตัวไปตามส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่ชุมชน และแม้ว่าจะมีความหลากหลายของเชื้อชาติศาสนา แต่ชุมชนตลาดน้อยมีการหลอมรวมกันทางวัฒนธรรม มีจุดเชื่อมกันระหว่างศาสนาพุทธทั้งสองนิกายและศาสนาคริสต์ เนื่องจากชาวจีน ไทย และญวนที่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยมีการนับถือนิกายที่แตกต่างกัน แต่หลักธรรมคำสอนกลับมีความคล้ายคลึงกัน จึงทำให้แต่ละเชื้อชาติปรับตัวเข้าหากันได้ สำหรับศาสนาคริสต์เป็นศาสนาเดียวที่มาจากฝั่งตะวันตก นับถือพระเจ้าต่างกัน รวมถึงมีพิธีกรรมที่แตกต่างไปจากศาสนาพุทธ หากย้อนกลับไปในอดีตจะเห็นในว่ากลุ่มชาวจีนมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในชุมชน และมีกลุ่มคนจีนจำนวนไม่น้อยที่ศรัทธาในศาสนาคริสต์ ส่งผลให้มีวัฒนธรรมและพิธีกรรมของชาวจีนสอดแทรกอยู่ด้วย ทั้งการมีบูชา ที่เปรียบเสมือนการกราบไหว้บรรพบุรุษ งานเทศกาลต่าง ๆ ที่ทางวัดจัดขึ้นตามเทศกาลของจีน ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยยังคงเหลือกลุ่มชาวจีน ไทย และญวน ส่วนชาวโปรตุเกสได้มีการอพยพโยกย้ายไปอาศัยอยู่ในพื้นที่อื่น อีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดความหลอมรวมทางวัฒนธรรมคือการที่บางส่วนได้ทำการสมรสระหว่างเชื้อชาติ ทำให้ไม่สามารถแบ่งเชื้อชาติของคนในชุมชนตลาดน้อยได้อย่างชัดเจน เกิดการปรับตัวทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตและกิจกรรมในชุมชน ทั้งนี้ชุมชนตลาดน้อยมีอายุกว่า 200 ปีมีความแตกต่างทางเชื้อชาติและศาสนาตั้งแต่อดีต และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้สามารถเกิดการปรับตัวและหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกันในชุมชน นอกจากนี้การมีหลายศาสนาทำให้ได้เห็นวัฒนธรรมที่แตกต่างในบริเวณเดียวกัน มีหลากหลายของประเพณี มีเทศกาลให้เข้าร่วมได้อย่างไม่จำเจ ซึ่งวัฒนธรรมที่หลากหลายนี้ได้อยู่ร่วมกันในชุมชนตลาดน้อยอย่างลงตัวและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งหมายความว่าเมื่อถึงวันสำคัญหรือกิจกรรมใดที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มคนต่างเชื้อชาติและศาสนาก็สามารถเข้าร่วมได้โดยไม่แบ่งกัน

(3) **ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า** เป็นความทรงจำที่สามารถสัมผัสและรับรู้ได้ต่อบรรยากาศภายในชุมชน รวมถึงความทรงจำอยู่ในสำนักของผู้คนในชุมชนจากการมีประสบการณ์ร่วมกันในเหตุการณ์นั้น ๆ และอาจมีการถ่ายทอดถึงคนรุ่นใหม่

- **ความหมายและความทรงจำเชิงประวัติศาสตร์** ที่คนในชุมชนสามารถรับรู้ได้อย่างชัดเจนจากการมีประสบการณ์ร่วมในเหตุการณ์นั้น ๆ จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความศรัทธา รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่คนในชุมชนรับรู้ได้ว่าชุมชนของตนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสามารถอยู่ร่วมกันได้จวบจนปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีในเรื่องของกิจกรรมการค้าที่ในอดีตชุมชนตลาดน้อยถือเป็นศูนย์กลางการส่งออก - นำเข้าสินค้าทั้งในและนอกประเทศ มีการทำกิจกรรมการค้าที่คึกคักบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษม ความทรงจำนี้มีผลต่อความรู้สึกและระลึกถึงคุณค่าของชุมชนอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการสัณฐานจากทางน้ำเป็นการสัญจรทางบก บทบาทของแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมถูกลดทอนลง ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นการปิดฉากการค้าขายทางน้ำของชุมชนตลาดน้อยอย่างชัดเจน

- **ความหมายและความทรงจำเกี่ยวกับสถานที่ (Sense of Place)** เป็นสัมผัสและรับรู้ถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยที่มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น โดยสามารถรับรู้ได้จากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่ได้จากการเข้ามายังพื้นที่ เป็นความรู้สึกที่สะท้อนออกมาผ่านอารมณ์และความรู้สึกพึงพอใจที่มีต่อพื้นที่ โดยชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนการค้าเก่าแก่ที่มีอายุมากกว่า 200 ปี เมื่อเข้ามายังพื้นที่สิ่งที่สามารถรับรู้ได้จากสายตาคือ เป็นชุมชนที่มีอาคารเก่า อาคารอนุรักษ์อยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งศาสนสถานของแต่ละเชื้อชาติ อาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น รวมถึงตึกแถวเก่าโดยเฉพาะบริเวณตรอกตันและบริเวณต้นซอยเจริญกรุง 22 ที่ส่วนใหญ่เป็นอาคารเก่า ประตูบานเฟี้ยม มีกระถางบูชาเทพเจ้า เต็งลิ้งและป้ายอักษรมงคลติดตามหน้าบ้าน แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศและกลิ่นอายที่แสดงถึงความเชื่อมโยงกับรากเหง้าทางวัฒนธรรมของความเป็นชุมชนจีนดั้งเดิม ต่อมาเป็นในส่วนของซอยวานิช 2 ซึ่งเป็นเส้นทางเก่าแก่ของชุมชนตลาดน้อย โดยในอดีตก่อนมีถนนเจริญกรุง เส้นทางบริเวณซอยวานิช 2 ถือเป็นส่วนเส้นทางสัญจรหลักที่ตัดผ่านชุมชน และมีความหมายที่สื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวจีนฮกเกี้ยนที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน รับรู้จากการเห็นกองภูเขาเศษเหล็กที่สูงเกือบถึงตึก 2 ชั้น และบ้านเรือนรอบข้างประกอบกิจการค้าอะไหล่และเครื่องจักร มีกลิ่นน้ำมันเครื่องคลุ้งกระจายในบริเวณนี้ เป็นการสื่อให้เห็นว่ายังคงมีการสืบสานอาชีพดั้งเดิมและให้ระลึกถึงบรรพบุรุษของชาวจีนฮกเกี้ยนที่มีความชำนาญในเรื่องของการตีเหล็ก ค้าขายเครื่องจักรและอะไหล่เก่าในบริเวณนี้ นอกจากการรับรู้ผ่านการมองเห็นและสัมผัสได้แล้ว ชุมชนตลาดน้อยยังสามารถรับรู้ผ่านทางเสียงและการได้กลิ่น ตัวอย่างเช่น เสียงสวดมนต์จากศาลเจ้าบริเวณศาลเจ้าโจ้วซือกง เสียงอาภรณ์อามาที่รวมตัวกันค้าขายสินค้าบริเวณตรอกตลาดน้อยอาพาร์ทเมนท์

กลืนรูปเทียนจากศาสนสถาน รวมถึงกลืนอาหารจีนที่ยังคงมีการสืบทอดกิจการดั้งเดิมไว้ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นฐานรากทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่ยังคงอยู่ให้คนรุ่นหลังสามารถระลึกถึงและสัมผัสได้

5.3 สรปองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ยังมีความโดดเด่นและแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ในการเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายในมิติทางด้านศรัทธาความเชื่อ ศาสนา ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน สะท้อนให้เห็นจากลักษณะการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสถาปัตยกรรม กิจกรรมการค้า ศาสนสถาน และประเพณีต่าง ๆ ซึ่งจากการวิเคราะห์วิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย พบว่า “คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม” เป็นองค์ประกอบที่สามารถสร้างการรับรู้จากการพบเห็นและสัมผัส มีความโดดเด่นและแตกต่างจากพื้นที่อื่น โดยเฉพาะ “ลักษณะเด่นทางโครงสร้างที่ยังคงอยู่” ทั้งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบแนวเส้นตรง (Linear Settlement) รวมไปถึงโครงสร้างชุมชนที่เกี่ยวกับเส้นทางการสัญจร (Paths) ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างถนนเจริญกรุง และซอยวานิช 2 โดยมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมการค้าดั้งเดิม และสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาในอดีตของชุมชนตลาดน้อย ทั้งนี้ภายในชุมชนตลาดน้อยยังมีลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และความเป็นของแท้ดั้งเดิม จากการคงอยู่ของวัดสุทัศน์ การออกแบบที่มีความเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนตลาดน้อยที่มีความหลากหลาย อันเนื่องมาจากการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติ ทำให้เกิดการหลอมรวมทางวัฒนธรรม ซึ่งเชื่อมโยงกับ “คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม” มีความโดดเด่นทางด้านศรัทธาและความเชื่อ ถือเป็นหัวใจสำคัญในการคงอยู่ของชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรม ผู้คน และการใช้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สิ่งเหล่านี้ล้วนสร้างการรับรู้และตระหนักถึงคุณค่าของชุมชนขึ้นมาได้ ดังนั้นวัฒนธรรมที่ถูกยอมรับให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยที่มีคุณค่าและมีความสำคัญมากที่สุดคือ “ศรัทธาและความเชื่อดั้งเดิม” เป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรมที่ไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้แต่จะแทรกซึมและเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต โดยวัฒนธรรมความเชื่อที่ถูกยอมรับให้เป็นอัตลักษณ์ที่มีอิทธิพลต่อการคงอยู่ของชุมชนตลาดน้อย ส่วนใหญ่เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนาน โดยมีความผูกพันทางศาสนาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แม้จะไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้อย่างองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม แต่เป็นสิ่งที่สื่อถึงคุณค่า

และความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยได้ชัดเจนที่สุด โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากจีนที่มีผลต่อวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนตลาดน้อยมากที่สุด จากศรัทธาความเชื่อ การสืบทอดพิธีกรรม รวมถึงประเพณีและเทศกาลต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้เกิดการใช้พื้นที่และการรวมกลุ่มกัน ทำให้ศาสนสถานและอาคารสำคัญต่าง ๆ สามารถคงอยู่ต่อไปได้ จึงสรุปได้ว่าองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรมเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้องค์ประกอบทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมคงอยู่ต่อไปได้ เนื่องจากมีความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงเกี่ยวกับคน การใช้พื้นที่ ถือเป็นการสร้างความยั่งยืนจากฐานรากของวัฒนธรรมให้ชุมชนสามารถคงอยู่ต่อไป



บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร โดยคำถามตั้งต้นในงานวิจัยคือ องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร และมีอะไรบ้าง เมื่อศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการลงสำรวจพื้นที่ภาคสนามและการสัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่าง สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยอธิบายผ่านประเพณีความเชื่อ ความทรงจำ วิถีชีวิต การประกอบอาชีพ รวมถึงลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนตลาดน้อย

ในบทนี้ได้สรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยจากการวิเคราะห์คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ผ่านการศึกษาสภาพทั่วไปและองค์ประกอบทางวัฒนธรรมเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ วิเคราะห์และอภิปรายผลเพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่คงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอย่างยั่งยืนผ่านฐานรากทางวัฒนธรรม ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

- 6.1 สรุปประเด็นการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย
- 6.2 สรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย
- 6.3 ข้อเสนอแนะการวิจัย

6.1 สรุปประเด็นการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

ชุมชนตลาดน้อยตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นหนึ่งในพื้นที่เมืองเก่าที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพมหานครที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและมีพัฒนาการมาจากการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเพื่อทำกิจกรรมการค้า ซึ่งในปัจจุบันภายในชุมชนตลาดน้อยยังคงมีกิจกรรมการค้าของชาวไทยเชื้อสายจีนที่สืบเนื่องจากอดีต ทำให้ยังคงเห็นวัฒนธรรมดั้งเดิม ทั้งด้านประเพณีวัฒนธรรม อาชีพ วิถีชีวิตที่ยังสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงอาคารสิ่งปลูกสร้างที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่งดงามหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก

การวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และยอมรับที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะโดดเด่นของชุมชนที่มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ โดยจากการวิเคราะห์ พบว่า อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนตลาดน้อยมีลักษณะเด่นทั้งด้านคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยการวิเคราะห์ **ด้านคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงรูปธรรม** พบว่า **“ลักษณะเด่นทางโครงสร้างชุมชนที่ยังคงอยู่”** ที่สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐาน เส้นทางสัญจร และการวางตัวของกลุ่มอาคารภายในชุมชนตลาดน้อยแสดงถึงความสัมพันธ์ในการดำรงชีวิตของกลุ่มคนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้สิ่งที่เป็นหลักฐานยืนยันความเก่าแก่ของชุมชนได้เป็นอย่างดีนอกจากการตั้งถิ่นฐานแล้ว ยังมีในเรื่องของรูปแบบสถาปัตยกรรมและศาสนสถานที่สำคัญ ซึ่งชุมชนตลาดน้อยมี **“ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม”** ที่พิจารณาจากความดั้งเดิมของวัสดุและการออกแบบ โดยอาคารที่มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมในชุมชนตลาดน้อยยังคงมีการอนุรักษ์ให้คงอยู่ไว้หลายอาคาร ทั้งกลุ่มอาคารเก่าแก่อย่าง ศาลาสนโซ่เฮงไถ่ และศาสนสถานเก่าแก่อย่างศาลเจ้าโจวซือกงและโบสถ์กาลหว่าร์ ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางสถาปัตยกรรม และคุณค่าของการผสมผสานทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของชุมชนตลาดน้อย ซึ่งมีความสำคัญต่อ **“องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark)”** ที่เป็นการสร้างการรับรู้และความจดจำภายในชุมชนตลาดน้อย ทั้งบรรยากาศของชุมชน การบอกตำแหน่งทิศทาง โดยการเป็นจุดหมายตาของชุมชนเกิดจากความเป็นลักษณะเฉพาะของตัวร้านค้าดั้งเดิม รูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความงดงามที่ส่วนใหญ่จะตั้งหันหน้าไปทางฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาทำให้เกิดการรับรู้ถึงสุนทรียภาพและการสร้างความต่อเนื่องได้อย่างชัดเจน จาก **“ลักษณะเด่นด้านมุมมอง (Edge)”** ทำให้เห็นถึงภาพรวมของชุมชน ซึ่งจะมีลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงความต่อเนื่องของพื้นที่อย่างถนนทรงวาด แม่น้ำเจ้าพระยา ที่แสดงถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนจากความต่อเนื่องของอาคาร และลักษณะเด่นด้านมุมมองที่แสดงถึงจุดสิ้นสุดของพื้นที่ที่มีการยึดเอาศาสนสถานในชุมชนเป็นตัวกำหนดจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของชุมชนตลาดน้อย

สำหรับการวิเคราะห์ลักษณะโดดเด่นของที่สะท้อนถึงคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมเชิงนามธรรม พบว่า ในด้าน **“องค์ประกอบและลักษณะเด่นของกิจกรรมทางวัฒนธรรม”** ชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่นในเรื่องของศรัทธาและความเชื่อดั้งเดิม เนื่องจากในอดีตเคยมีการอยู่ร่วมกันของชาวจีน โปรตุเกส ญวน และไทย ส่งผลให้มีวัฒนธรรมที่หลากหลาย โดยวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นมากที่สุดในชุมชนตลาดน้อยคือ วัฒนธรรมจีน จากการพบจำนวนศาลเจ้ากระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ ในชุมชน นอกจากนี้ยังมีความโดดเด่นในเรื่องของการอยู่ร่วมกันของคน

ต่างเชื้อชาติ ศาสนา จากที่กล่าวไปข้างต้นคือชุมชนตลาดน้อยมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย จากกลุ่มคนหลากหลายเชื้อชาติ ซึ่งวัฒนธรรมที่หลากหลายนี้ได้อยู่ร่วมกันในชุมชนตลาดน้อยอย่างลงตัวและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาหลายปีจนถึงปัจจุบัน ถือเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนเก่าที่หาได้ยากในกรุงเทพมหานคร และสำหรับ “**ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า**” เป็นความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ รวมถึงความทรงจำเกี่ยวกับสถานที่ (Sense of Place) เป็นสัมผัสและรับรู้ถึงลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยที่มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น

6.2 สรุปอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชน พบว่าชุมชนตลาดน้อยมีความสมบูรณ์ทางวัฒนธรรมทั้งลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งเป็นองค์ประกอบของชุมชนที่แสดงถึงความเป็นลักษณะเฉพาะตัวได้ในหลากหลายมิติ อาทิเช่น โครงสร้างชุมชน สถาปัตยกรรม ประเพณีความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และประวัติศาสตร์ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจผู้วิจัยจึงทำการสรุปประเด็นในการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยออกเป็น 2 ประเด็น คือ 1) ลักษณะเด่นทางกายภาพและสถาปัตยกรรม 2) ลักษณะเด่นทางด้านวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรม โดยมีรายละเอียด ดังนี้

6.2.1 ลักษณะเด่นทางกายภาพและสถาปัตยกรรม

ลักษณะทางด้านกายภาพและสถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดน้อยเป็นองค์ประกอบของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถรับรู้ได้จากการสังเกตจะเห็นได้จาก “**โครงสร้างดั้งเดิมของชุมชนอย่างลักษณะการตั้งถิ่นฐานและการวางตัวของกลุ่มอาคาร**” ที่แสดงถึงเฉพาะตัวของชุมชนในเชิงกว้างที่ปรากฏให้เห็นในทุก ๆ ด้าน และมีความสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการตั้งถิ่นฐานภายในชุมชนตลาดน้อย ซึ่งหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างดั้งเดิมอย่างชัดเจนที่สุดคือภายในชุมชนตลาดน้อยยังคงมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม (Cluster Settlement) กระจุกตัวตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา รวมถึงทิศทางการวางตัวของกลุ่มอาคารเก่าและศาสนสถานที่อยู่คู่ชุมชนตลาดน้อยตั้งแต่มุขเริ่มต้นมีการหันหน้าเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา สะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิตในอดีตที่แม่น้ำลำคลองมีบทบาทสำคัญก่อนจะมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นถนนดังปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีประเด็นด้าน “**ความโดดเด่นของสถาปัตยกรรม**” ชุมชนตลาดน้อยมีอาคารโบราณที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมอยู่

หลายแห่ง โดยรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายในชุมชนเป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงฐานรากทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต โดยอาคารเก่าส่วนใหญ่ภายในชุมชนตลาดน้อยยังคงได้รับการบูรณะให้สามารถคงอยู่จนถึงปัจจุบัน แสดงคุณค่าทางการออกแบบที่หาได้ยาก ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ทางการออกแบบ และความเป็นมาของสถาปัตยกรรมในชุมชนตลาดน้อยแต่ละยุคสมัย

6.2.2 ลักษณะเด่นทางด้านวิถีชีวิต สังคม วัฒนธรรม

ชุมชนตลาดน้อยมีความแตกต่างออกไปจากชุมชนอื่น ๆ คือ ความหลากหลายทางด้านมิติทางความเชื่อ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังคงอยู่แต่ไม่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม แต่จะแทรกซึมอยู่ในรูปแบบของการดำเนินชีวิต ซึ่งถือเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลในการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์ เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรม ผู้คน และการใช้พื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ โดยวัฒนธรรมความเชื่อที่ถูกยอมรับให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย ส่วนใหญ่เป็นวัฒนธรรมความเชื่อเก่าแก่ที่มีมายาวนาน เช่น เทศกาลกินเจ งานเทศกาล ฯลฯ ซึ่งเป็นที่รับรู้ร่วมกันทั้งจากคนในพื้นที่และคนนอกพื้นที่ ความเชื่อในชุมชนตลาดน้อยเป็นความเชื่อที่ผูกพันกับศาสนา แสดงออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม บุคคล และงานประเพณีต่าง ๆ

6.3 ข้อเสนอแนะการวิจัย

ผลการศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานครในครั้งนี้ ได้ศึกษาถึงประเด็นพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อยในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสามารถรับรู้ได้ของชุมชนตลาดน้อย เพื่อนำมาสู่ข้อเสนอแนะการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย โดยคาดว่าจะประโยชน์ต่อหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนตลาดน้อย รวมถึงผู้อยู่อาศัยและผู้ประกอบการในการวางแผนอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเพื่อให้สามารถรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิม ทั้งในมิติทางด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและสนับสนุนให้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยมีความโดดเด่นมากขึ้น ทั้งนี้จากการวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงรวมถึงองค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย สะท้อนให้เห็นบริบทของชุมชนรวมถึงศักยภาพและโอกาสในการพัฒนาที่มี

ความเชื่อมโยงกับข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่อง โดย มีรายละเอียดดังนี้

6.3.1 บริบทของชุมชนตลาดน้อย

ชุมชนตลาดน้อยเป็นชุมชนที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นหนึ่งในพื้นที่เมืองเก่าของกรุงเทพมหานครที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและมีพัฒนาการมาจากการตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีกลุ่มชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและการอยู่อาศัย ซึ่งในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยยังคงมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมวิถีชีวิตและกิจกรรมการค้าที่ยังคงสืบเนื่องมาจากอดีต ทำให้ยังคงเห็นฐานรากทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย ทั้งการค้า ประเพณี ศรัทธาความเชื่อ ที่ยังสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น รวมถึงอาคารและสิ่งปลูกสร้างที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ยังคงมีความสวยงามหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก แต่ยังคงมีอาคารบางส่วนที่มีความเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลาซึ่งต้องได้รับการพัฒนาฟื้นฟูต่อไป

6.3.2 ศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนตลาดน้อย

มีหน่วยงานที่เข้ามาให้ความสำคัญในการฟื้นฟูชุมชนตลาดน้อย รวมถึงภาคประชาชนที่ให้ความร่วมมือที่จะอนุรักษ์ชุมชนให้คงอยู่ต่อไป เป็นการพัฒนารับปรุงฟื้นฟูย่านเมืองเก่าซึ่งเป็นไปตามนโยบายของสำนักผังเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อทำให้เป็นเมืองน่าอยู่ สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาเมืองรวมทั้งยังคงไว้ซึ่งความเป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่อง จึงจำเป็นต้องมีกระบวนการแปลงผังนโยบายไปสู่แผนงานปฏิบัติในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะงานวางผังแม่บท มาตรการทางผังเมือง การจัดทำข้อเสนอแนะแนวทางการปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมภูมิทัศน์ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนตลาดน้อย ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีการดำเนินการอยู่ โดยปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยมีการเปลี่ยนแปลงมากมายหลังจากที่มีโครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูย่านตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่องที่ตั้งเฝ้าระวังทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น รวมถึงโครงการอื่น ๆ เช่น โครงการย่านจีนถิ่นบางกอก โครงการตลาดนัดเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจในชุมชนและการเผยแพร่วัฒนธรรม โครงการวาดภาพตามฝาผนังในชุมชนที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตในชุมชนตลาดน้อย เป็นสิ่งที่สามารถทำให้ผู้คนหันมาสนใจประวัติศาสตร์และความเป็นมาของกลุ่มชาวจีน การประกอบอาชีพที่หลากหลายของคนในชุมชน และเยี่ยมชมมรดกทางวัฒนธรรม ทั้งวัดไทย ศาลเจ้า วัดญวน โบสถ์คริสต์ รวมถึงงานเทศกาลและประเพณีสำคัญต่าง ๆ ที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ภายในชุมชนตลาดน้อย ถือเป็น

การส่งเสริมอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยดึงดูดกลุ่มคนหลากหลายกลุ่มเข้ามามากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ชุมชนตลาดน้อยยังมีจุดแข็งที่สำคัญในการรักษาลักษณะทางกายภาพของชุมชนให้คงอยู่ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน เนื่องจากภายในชุมชนโดยเฉพาะบริเวณอาคารที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และอาคารดั้งเดิมส่วนใหญ่จะอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และกรมสำนักพระพุทธศาสนา จึงทำให้มีการควบคุมการดัดแปลงรูปแบบอาคารไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงมากเท่ากับพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน รายย่อยที่เปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่า ชุมชนตลาดน้อยจึงยังคงมีอาคารที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมอยู่เป็นจำนวนมาก



ภาพที่ 6.1 กรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีผลต่อการรักษาลักษณะทางด้านกายภาพภายในชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

ทั้งนี้ในปัจจุบันชุมชนตลาดน้อยมีการพัฒนาระบบขนส่งมวลชนประเภทรางอย่างโครงการรถไฟฟ้ามหานคร สายเฉลิมรัชมงคล (สายสีน้ำเงิน) ที่เข้ามาภายในชุมชนตลาดน้อย ทำให้มีศักยภาพในการเข้าถึงมากขึ้นและมีแนวโน้มในการพัฒนาของชุมชนสูงขึ้นเช่นเดียวกัน จึงเป็นโอกาสสำคัญในการพัฒนาชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่ต่อเนื่องที่จะดึงดูดผู้คนภายนอกเข้ามายังพื้นที่ได้อย่างสะดวก

6.3.3 ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย

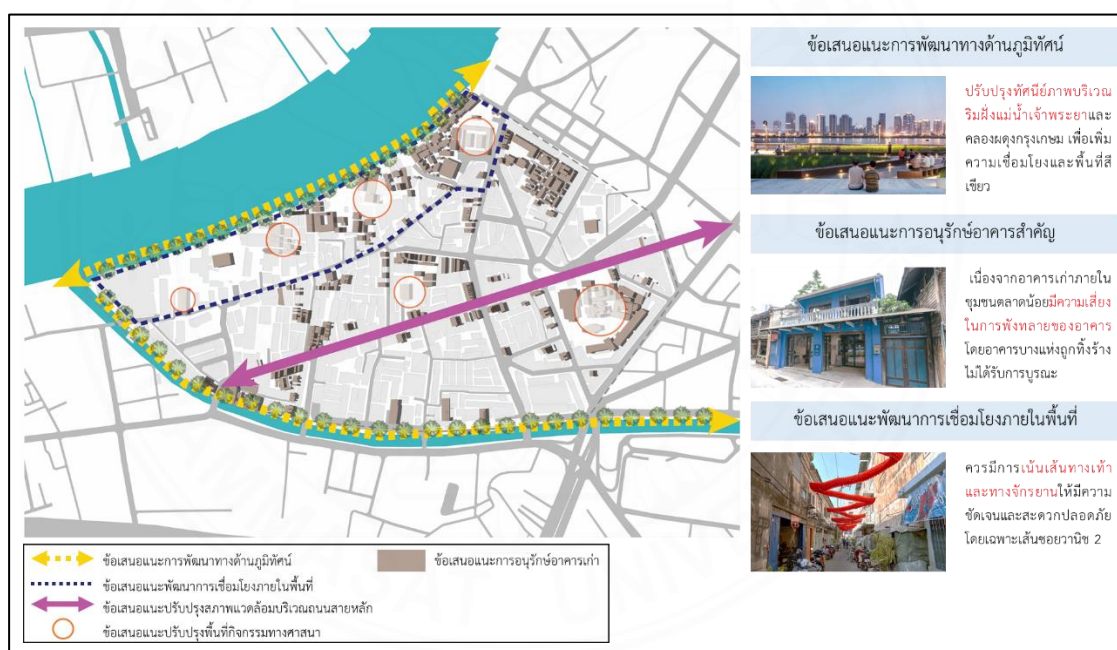
จากการวิเคราะห์องค์ประกอบที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยสามารถสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา ศักยภาพ และประเด็นที่จะนำมาสู่การเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อยและพื้นที่เกี่ยวเนื่องโดยรอบ มีข้อเสนอแนะการพัฒนา ดังนี้

6.3.3.1 ข้อเสนอแนะการพัฒนาทางด้านภูมิทัศน์ จากการวิเคราะห์องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) ที่มีผลต่อความสามารถในการสัมผัสและรับรู้ “แม่น้ำเจ้าพระยา” ถือเป็นภูมิสัญลักษณ์ทางธรรมชาติที่มีความสำคัญของชุมชนตลาดน้อย โดยเป็นจุดสังเกต/จุดหมายตาและมีความสามารถในการบอกตำแหน่งทิศทาง จะเห็นการเรียงตัวของกลุ่มอาคารเก่าและศาสนสถานที่สำคัญที่สามารถสร้างความน่าจดจำและสร้างคุณค่าให้กับชุมชนเป็นอย่างดี อีกทั้งยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงจุดเริ่มต้นของชุมชนที่มีจุดกำเนิดบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมทัศนียภาพชุมชนริมน้ำ ส่งเสริมมุมมองที่ดีให้แก่อาคารและศาสนสถานที่มีความสำคัญ โดยปรับปรุงทัศนียภาพบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อเพิ่มความเชื่อมโยงและเพิ่มพื้นที่สีเขียว เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์พื้นที่และสร้างกิจกรรมทางสังคมที่มีความหลากหลาย

6.3.3.2 ข้อเสนอแนะการอนุรักษ์อาคารสำคัญในชุมชนตลาดน้อย เนื่องจากอาคารเก่าภายในชุมชนตลาดน้อยมีความเสี่ยงในการพังทลายของอาคาร อาคารบางแห่งถูกทิ้งร้างไม่ได้รับการบูรณะ โดยเฉพาะเรือนแถวไม้บริเวณศาลเจ้าโจวซือกง ในส่วนของอาคารโชนเฮงไถ่จากการลงสำรวจพบว่าโครงสร้างอาคารผุพังหลายจุด เนื่องจากเป็นอาคารที่มีอายุมากกว่า 200 ปี จะเห็นได้จากตัวอาคารมีวัชพืชและพันธุ์ไม้เจริญเติบโตแบบไร้การตัดแต่งดูแล ซึ่งรากไม้แทรกตัวเข้าไปยังตัวอาคารซึ่งเป็นอันตรายต่อโครงสร้างอาคาร ในส่วนนี้เสนอให้จัดตั้งองค์กรที่ดูแลเกี่ยวกับอาคารอนุรักษ์เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของกรมศิลปากร นอกจากนี้ทำการออกกฎหมายที่ครอบคลุมการซ่อมแซมอาคารอนุรักษ์ให้มีความเป็นสากลและจัดทำคู่มือในการปรับปรุงอาคารเพื่ออธิบายถึงเงื่อนไขและข้อกำหนดในทุกองค์ประกอบของตัวอาคาร เพื่อปรับปรุงซ่อมแซมอาคารสำคัญที่มีคุณค่าด้านวัสดุและการออกแบบที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยให้มีความสมบูรณ์และถูกต้องตามหลักวิชาการ

6.3.3.3 ข้อเสนอแนะพัฒนาการเชื่อมโยงภายในพื้นที่และถนนสายหลัก ปัจจุบันพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยมีการเข้าถึงค่อนข้างสะดวกหากแต่ยังขาดการเชื่อมต่อในการเดินทาง โดยจาก

การลงสำรวจพบว่ากลุ่มคนที่เข้ามาทำกิจกรรมในชุมชนตลาดน้อยโดยเฉพาะนักท่องเที่ยว ส่วนใหญ่จะเลือกใช้จักรยานและสกู๊ตเตอร์ไฟฟ้า ควรมีการเน้นเส้นทางเท้าและทางจักรยานให้มีความชัดเจนและสะดวกปลอดภัย โดยเฉพาะเส้นซอยวานิช 2 ซึ่งเป็นถนนสายสำคัญของชุมชนตลาดน้อย ออกแบบให้มีความชัดเจนในการนำเส้นทางและสามารถใช้งานได้หลากหลายกิจกรรม เพื่อเป็นการอนุรักษ์และรับชมบรรยากาศวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนตลาดน้อยได้ตลอดเส้นทาง รวมถึงพื้นที่ที่มีการจัดงานประเพณี เทศกาลต่าง ๆ ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อย ได้แก่ ศาลาสนาม ถนน ลานกิจกรรมในชุมชน เป็นต้น เสนอให้มีการออกแบบปรับปรุงพื้นที่กิจกรรมให้มีความยืดหยุ่นปรับเปลี่ยนได้หลากหลาย โดยสามารถขยายตัวได้เพื่อรองรับกิจกรรมและผู้ที่เข้าร่วมงานควรมีความกว้างที่เหมาะสมในการจัดกิจกรรมแห่ขบวนงานประเพณีต่าง ๆ ปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์โดยรอบมีความกลมกลืนกัน ให้ได้รับบรรยากาศของความเป็นชุมชนการค้าเก่าแก่ดั้งเดิม



ภาพที่ 6.2 ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย. โดยผู้วิจัย, 2565.

6.3.3.4 มาตรการควบคุมการเปลี่ยนแปลงอาคารและการใช้พื้นที่บริเวณชุมชนตลาดน้อย มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารที่มีความสำคัญที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และอาคารใหม่ที่สร้างขึ้น รวมถึงการดัดแปลงอาคารเพื่อรักษาลักษณะเฉพาะทางสถาปัตยกรรมโดยใช้มาตรการทางกฎหมายได้แก่ ข้อบัญญัติกรุงเทพมหานครเรื่อง กำหนดบริเวณห้ามก่อสร้าง ดัดแปลงอาคารบางชนิดหรือบางประเภทในท้องที่

แขวงตลาดน้อย (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2565 โดยจำเป็นที่จะต้องมีการพิจารณารายละเอียดเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดการควบคุมอาคารได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การควบคุมความสูงของอาคารในบางพื้นที่เพื่อส่งเสริมลักษณะเด่นทางด้านมุมมองให้แก่ชุมชน การกำหนดรูปแบบด้านหน้าอาคาร รูปแบบช่องเปิดของอาคารเพื่อให้การก่อสร้างและการปรับปรุงอาคารมีความกลมกลืนและสามารถรักษาอัตลักษณ์ของพื้นที่เอาไว้ได้ และทำการขึ้นทะเบียนโบราณสถานหรืออาคารสำคัญภายในชุมชนตลาดน้อยเพื่อให้เกิดการคงอยู่ต่อไปในอนาคต ทั้งนี้ควรมีมาตรการในการควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่บริเวณย่านเก่าให้มีความเหมาะสมกับการอนุรักษ์ ซึ่งในแต่ละพื้นที่ควรมีการกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อควบคุมการพัฒนาไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่รวดเร็วมากเกินไป โดยเป็นการปรับปรุงจากแผนผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2562 ที่กำหนดให้พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนตลาดน้อยเป็นการใช้ประโยชน์รูปแบบพาณิชยกรรม เสนอให้หน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องออกผังการใช้ประโยชน์ที่ดินเฉพาะชุมชนที่มีการอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับมรดกทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ เพื่อควบคุมการพัฒนาไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพที่รวดเร็วมากเกินไป

6.3.4 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยอันประกอบไปด้วยลักษณะทางกายภาพ รูปแบบสถาปัตยกรรม ประเพณีความเชื่อ รวมถึงวิถีชีวิตของคนดั้งเดิมที่ยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่ถ่ายทอดให้เห็นและรับรู้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมและการวิเคราะห์ด้านคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม อย่างไรก็ตามในการศึกษาครั้งต่อไปในการประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะการประเมินคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ควรมีการสำรวจความคิดเห็นจากผู้เชี่ยวชาญเพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์ให้มีความน่าเชื่อถือขึ้น

โดยผลการศึกษาในครั้งนี้เป็นประโยชน์ต่อผู้อยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อย นักท่องเที่ยวหรือผู้ที่เข้ามาทำกิจกรรมภายในชุมชน ในการรับรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจถึงพัฒนาการการเปลี่ยนแปลง ทั้งรูปแบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา อีกทั้งในส่วนของภาครัฐและภาคเอกชนยังสามารถนำข้อมูลวิเคราะห์อัตลักษณ์ของชุมชนตลาดน้อยมาใช้ประกอบการวางแผนเพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาพื้นที่ตลาดน้อยในอนาคต รวมถึงพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กิตติยวดี ชาญประโคน. (2552). *พื้นฐานวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. (2536). *การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ทยุขวิ และแนวปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดำรงค์ ฐานดี. (2546). *ความรู้เรื่องสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ถ้วน ลี เสง. (2543). *ความเป็นมาของวัดจีนและศาลเจ้าจีนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- เทพชู ทับทอง. (2518). *กรุงเทพฯ ในอดีต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- นิยพรรณ วรรณศิริ. (2550). *มานุษยวิทยาลัทธิและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นำพลย์ กิจรักษ์กุล. (2528). *ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ประเวศ วะสี. (2547). *การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง*. กรุงเทพฯ: หมอชาวบ้าน.
- พิภพ วังเงิน. (2547). *พฤติกรรมองค์กร*. กรุงเทพฯ: อักษรพิทยา.
- ไพบูลย์ ช่างเรียน. (2532). *วัฒนธรรมการบริหาร*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- มนู วัลยะเพ็ชร. (2520). *การตั้งถิ่นฐานในชนบทของประเทศไทย*. นครปฐม: ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ยิ่งยง เรืองทอง. (2542). *พื้นฐานวัฒนธรรม*. อุบลราชธานี : สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- ยุรฉัตร บุญสนิท. (2546). *ลักษณะความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคม*. ใน *พัฒนาการวรรณคดี*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- ยศ สันตสมบัติ. (2540). *มนุษย์กับวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิมลศรี ลิ้มธนากุล. (2537). *ผลกระทบจากเมืองสมัยใหม่ที่มีต่อระบบย่านของคนในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศักราช ฟ้าขาว. (2554). *การปรับเปลี่ยนและการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ของชุมชนไทใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท. (2550). *การศึกษาองค์ความรู้และแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน ย่านเยาวราชและพื้นที่เกี่ยวเนื่อง*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุพัตรา สุภาพ. (2543). *สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม ครอบครัว ศาสนาประเพณี*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

สุภางค์ จันทวานิช. (2533). *ประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

สมคิด จิระทัศนกุล. (2529). *ประวัติศาสตร์ที่ปรากฏบนสถาปัตยกรรมประเภทศาลเจ้า*. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2555). *โครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรมประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก*. กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

สำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร. (2549). *รายงานการศึกษาการตั้งถิ่นฐานและวิวัฒนาการของชุมชนริมน้ำในกรุงเทพมหานคร*. กรุงเทพฯ: กองนโยบายและแผน.

อมรา พงศาพิชญ์. (2541). *วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์: วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานวย พิรุณสาร. (2546). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชามานุษยวิทยาภาควัฒนธรรม*. พิษณุโลก: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

บทความวารสาร

กาญจนา แก้วพึ้ง และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2554). ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดกระทุ่มแบนจังหวัดสมุทรสาคร. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.*, 13(2), 88-96.

กอบชัย รักพันธุ์ และรวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี. (2557). การดำรงอยู่ของย่านตลาดในพลวัตความเปลี่ยนแปลงของเมืองเชียงใหม่. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 10(2), 197-214.

ฐิติมาพร พามา และกฤตพร ห้าวเจริญ. (2560). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของย่านตลาดล่างจังหวัดลพบุรี. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สจล.*, 19(25), 51-68.

นิภาพร รัชตพัฒนากุล. (2546). ตลาดน้อย : พัฒนาการชุมชน “แจ็ก” ในบางกอก. *ศิลปวัฒนธรรม ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)*, 24(4), 162-167.

- บุญศิริ สุขพร้อมสรรพ และศรีสุตา วงษ์ชุม. (2561). การอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนเมืองเก่าพะเยา. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 38(3), 105-126.
- เบญจรงค์ ทุมปัตตา (2558) . การอนุรักษ์และพัฒนาย่านพาณิชย์กรรมเก่า ชุมชนบ้านสิงห์ท่า อำเภอเมืองยโสธร จังหวัดยโสธร. *วารสารวิชาการ การออกแบบสิ่งแวดล้อม*, 2(1), 42-59.
- ประสิทธิ์ คุณรัตน์. (2524). การตั้งถิ่นฐานประชากรในชนบทภาคอีสาน. *วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*.
- บุญนุกุวิภา เสนคำ และเอกพล สิริชัยนันท์. (2560). การศึกษาอัตลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำ จันทบูรเพื่อเป็นแนวทางการออกแบบสภาพแวดล้อมภายในร้านค้า. *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 16(1), 41-54.
- ภูมิ ภูติมหาตมะ. (2558). จินยานตลาดน้อย: ศรัทธาและเศรษฐกิจการค้าแห่งจันทบุรี. *วารสารวิชาการสาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ. มหาวิทยาลัยศิลปากร*. 8(2), 2590-2606.
- ย่านจินถิ่นบางกอก. (2556). ย่านเมืองเก่าและชุมชนดั้งเดิมกับการอนุรักษ์. *วารสารย่านจินถิ่นบางกอก*. 2(7), 8-9.
- วรรณศิลป์ ฬิรพันธุ์. (2553). กฎบัตรและมาตรฐานระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมือง. *วารสารวิจัยและสาระ คณะสถาปัตยกรรมและผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 7(1), 1-10.
- เสริมศักดิ์ ขุนพล. (2557). การศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนเกาะยอ. *วารสารปริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 28(3), 82-103.
- อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (2543). “อัตลักษณ์” เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ, คณะกรมสภาวิจัยแห่งชาติ, สาขาสังคมวิทยา.

วิทยานิพนธ์

- เดือนเต็มดวง บุญคง. (2548). การดำรงอยู่ของชุมชนพักอาศัยในพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษาชุมชนหลังวัดราชนัคตา . (วิทยานิพนธ์เคหพัฒนศาสตร์มหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สาขาวิชาเคหการ.
- ปริญญ วิริราชวัลลภ. (2539). ความผูกพันต่อชุมชน กรณีศึกษาชุมชนบ้านชี จังหวัดลพบุรี. (วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สาขาสังคมวิทยา.

Books and Book Articles

- Berger, P & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of knowledge*. New York: Anchor Book.
- Broek., & Webb. (1968). *A Geography of Mankind*. New York: Mcgraw-Hill Book Company.
- Boyden, S. (1972). *An Interactive Ecological Approach to the Study of Human Settlements*. Paris: UNESCO.
- Chapin, S. (1972). *Research Memorandum on Social Work in Depression*. New York: Arno Press.
- Chorley Richard J. and Haggett Peter (Eds). (1967). *Models in Geography*. New York: Methuen.
- Doxiadis. (1976). *Action for Human Settlements*. Greece: Athens Center of Ekistics.
- Feilden. (1982). *Conservation of Historic Buildings, Butterworth Architecture*. Oxford.
- Goffman. (1963). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs NJ: Prentice Hall.
- Goh & Morgan, (1975). *Human and Economic Geography*. Hong Kong: Dai Nippon Printing.
- Hall & Du Gay. (1996). *Questions of Cultural Identity*. London.
- Lynch. (1960). *Image of the city*. Cambridge: M.I.T Press.
- Nairn. (1965). *The American Landscape*. Random House, New York.
- Polakit, Boontharm, D. (2008). *Mobile Vendors: Persistence of Local Culture in the Changing Global Economy of Bangkok*. In Local Sustainable Urban Development in a Globalized World. Eds L. C. Heberle and S. M. Opp. Arlington: Ashgate.
- Rapoport. (1990). *Systems of Activities and Systems of Settings*. In Kent, Susan (ed.), Domestic Architecture and The Use of Space: Cambridge University Press.
- Rapoport. (1994). *A Spatial Organization and The Built Environment in Ingold*, Tim (ed.), An Companion Encyclopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life New York L Routledge.

Relph. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.

Spradley, J. P. (1980). *Participant Observation*. New York: Holt Rinehart & Winston.

Trewartha, T.G. (1969). *A Geography of Population: World Patterns*. New Jersey: John Wiley and Sons.

U.N. Center for Habitat Study. (1982). *An Approach to The Handling of Human Settlement Information*. Nairobi, Kenya.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กิตติพงศ์ สนธิสัมพันธ์. (2560). 'วัดแม่พระลูกประคำ' วัดคาทอลิกเคียงคู่วัดรัตนโกสินทร์. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2565, จาก <https://themomentum.co/holy-rosary-church/>.

คลังทรัพยากรการศึกษาแบบเปิด. (2562). *แผนที่กรุงเทพ จ.ศ.1249 (พ.ศ.2430)*. สืบค้นเมื่อ 30 พฤศจิกายน 2564, จาก https://oer.learn.in.th/search_detail/result.

นิตยสารศิลปวัฒนธรรม. (2564). สำเพ็ง เป็นภาษามอญ? สำนวนความเป็นมาของชื่อที่มีหลายข้อสันนิษฐาน. สืบค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564, จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_44692.

นิตยสารศิลปวัฒนธรรม. (2565). สถานีรถไฟกรุงเทพ (หัวลำโพง) กับคุณค่า 3 ประการ ทำให้เป็น "มิวเซียม" ที่มีชีวิต. สืบค้นเมื่อ 5 เมษายน 2565, จาก https://www.silpa-mag.com/on-view/art-and-culture-club/article_83732.

ย่านเก่าในบางกอก. (2553). *ถนนเจริญกรุง*. สืบค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564, จาก <https://sites.google.com/site/ibkkgroup3/home/yan-ceriykrung>.

สำนักงานบริหารนโยบายของนายกรัฐมนตรี. (2564). *คลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมการเดินทางแบบไร้รอยต่อ*. สืบค้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน 2564, จาก <https://www.pmdu.go.th>.

Khaosod Online. (2565). ระทึก! บ้านจีน อายุ 260 ปีพัง หนีอลหม่าน ปิดกั้นห้ามเข้าออก หวั่นถล่มซ้ำ. สืบค้นเมื่อ 30 มิถุนายน 2565, จาก https://www.khaosod.co.th/around-thailand/news_7137822.

Khongdee Thailand. (2561). *ถนนเจริญกรุงในอดีต*. สืบค้นเมื่อ 8 สิงหาคม 2565, จาก <https://m.facebook.com/khongdeethailand/posts/2269334679748214>.

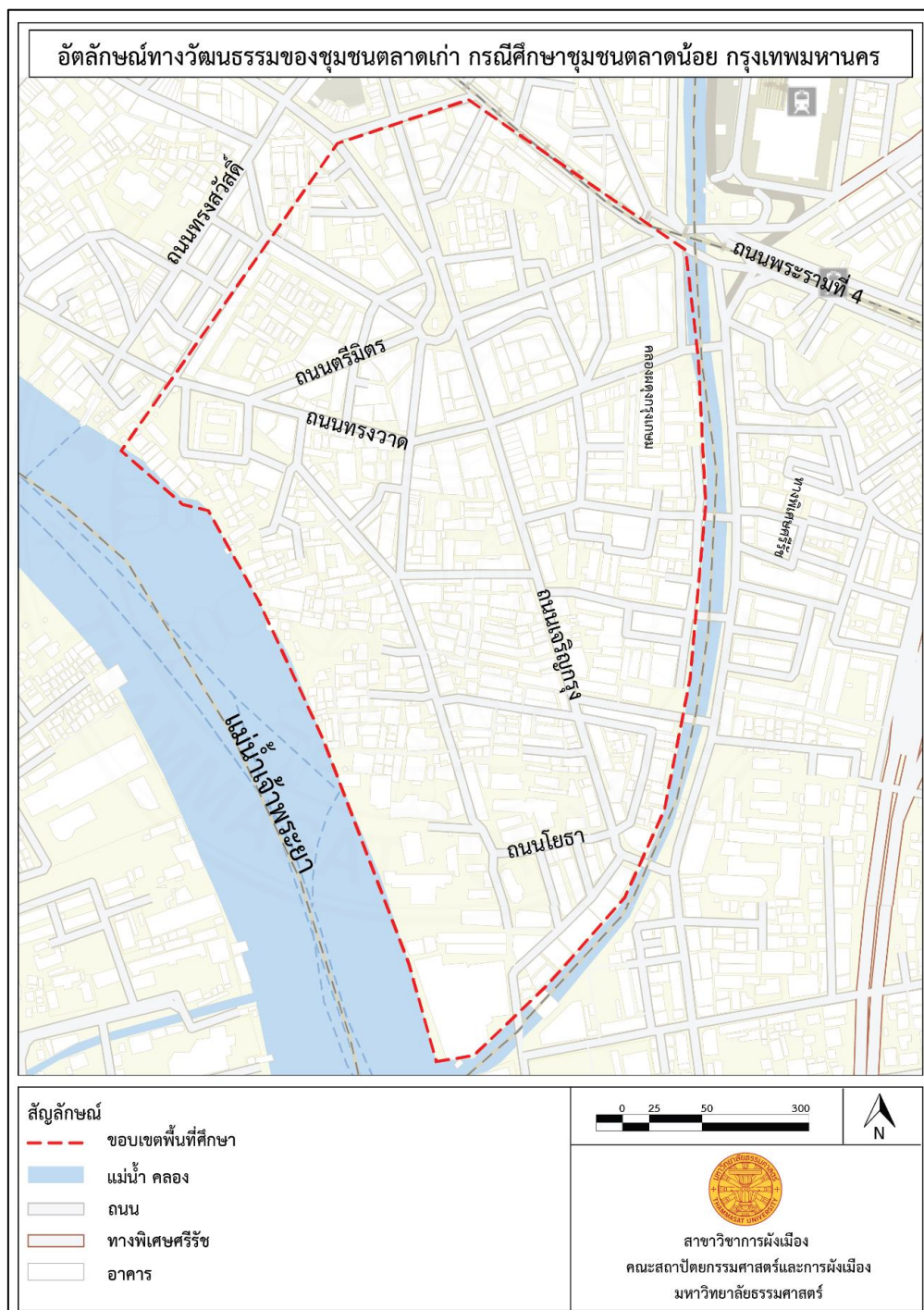
Wikiwand. (2565). *ถนนเจริญกรุง*. สืบค้นเมื่อ 8 สิงหาคม 2565, จาก <https://www.wikiwand.com/th>.

ภาคผนวก



ภาคผนวก ก
แบบสำรวจด้านกายภาพ

แผนที่สำหรับการสำรวจด้านกายภาพ (Survey Mapping)



1. การใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ประโยชน์ที่ดิน	สัญลักษณ์
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย	ท
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม	พ
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรม	ผ
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมและคลังสินค้า	อ
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันการศึกษา	ษ
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา	ศ
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันราชการ สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ	ส
การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่โล่งและนันทนาการ	ล
อื่น ๆ	ระบุ

2. การใช้ประโยชน์อาคาร

การใช้ประโยชน์อาคาร	สัญลักษณ์
การใช้ประโยชน์อาคารที่อยู่อาศัย	สีเหลือง
การใช้ประโยชน์อาคารพาณิชยกรรม	สีแดง
การใช้ประโยชน์อาคารที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรม	สีส้ม
การใช้ประโยชน์อาคารอุตสาหกรรมและคลังสินค้า	สีม่วง
การใช้ประโยชน์อาคารสถาบันการศึกษา	สีเขียว
การใช้ประโยชน์อาคารสถาบันศาสนา*	สีเทา
การใช้ประโยชน์อาคารสถาบันราชการ สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ	สีน้ำเงิน
อื่น ๆ	ระบุ

หมายเหตุ : ระบุแยกแต่ละศาสนา

3. สภาพอาคารในชุมชนตลาดน้อย

สภาพอาคาร	สัญลักษณ์
ดี (โครงสร้างแข็งแรง สีไม่ลอก อาคารที่เกิดขึ้นใหม่)	ด
ปานกลาง (โครงสร้างแข็งแรง สีอาคารเก่าหลุดลอก)	ป
แย่ (โครงสร้างไม่แข็งแรง ทรุดโทรม)	ย

4. เส้นทางคมนาคมขนส่ง

ลำดับศักยภาพถนน (ขนาด)	สัญลักษณ์
ถนนสายหลัก	1
ถนนสายรอง	2
ถนนสายย่อย (ซอย/ตรอก)	3
ลำดับศักยภาพถนนตามการใช้งานจริง	สัญลักษณ์
ถนนสายหลัก	A
ถนนสายรอง	B
ถนนสายย่อย	C
ระบบขนส่งสาธารณะ	สัญลักษณ์
ป้ายรถเมล์	ม
จุดวินมอเตอร์ไซด์	ซ
จุดร้านเช่าจักรยาน/สกู๊ตเตอร์	จ
อื่น ๆ	ระบุ

5. การสำรวจประเภทอื่น ๆ

การสำรวจประเภทอื่น ๆ	สัญลักษณ์
อาคารสถาปัตยกรรมที่มีความโดดเด่น	*
สะพาน	≠
ท่าเรือ	△
ซอยตัน	x
อื่น ๆ	ระบุ

ภาคผนวก ข

แบบสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลทั่วไปที่เป็นคนในพื้นที่

วิทยานิพนธ์ เรื่อง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

คำชี้แจง

มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ด้วยการศึกษารูปแบบทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งอธิบายผ่านมรดกทางวัฒนธรรม * ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมอันได้แก่ รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม กิจกรรมในพื้นที่ วิถีชีวิต ประเพณีขนบธรรมเนียม เทศกาล ความเชื่อ แบบแผนทางวัฒนธรรมชุมชนที่คนในชุมชนรับรู้และยอมรับอย่างชัดเจน เป็นต้น รวมถึงการเสนอแนะแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์และสรุปผลอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ซึ่งแบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม**” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์นี้นำไปใช้เพื่อประกอบการศึกษาเท่านั้น ซึ่งจะไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด และขอขอบพระคุณผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

นิยามศัพท์

*มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น โดยมีลักษณะทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม สามารถสะท้อนแบบแผนหรือเนื้อหาของมรดกทางวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต เช่น การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต อาชีพ ประเพณี อาคารสถาปัตยกรรม ฯลฯ

**อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมของชุมชนที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะตัว ที่ถ่ายทอดมาจากรากเหง้าหรือมรดกทางวัฒนธรรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....
2. อายุ.....ปี 3. ศาสนา.....
4. อาชีพ.....
5. ระยะเวลาการเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย.....ปี
6. สาเหตุของการเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น สืบทอดจากบรรพบุรุษ ทำเลเหมาะสมต่อการประกอบอาชีพ การเดินทางสะดวก ฯลฯ)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1.1 มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นรูปธรรม (การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม การเข้าถึงพื้นที่ พื้นที่กิจกรรม)

1. ขอบเขตของชุมชนตลาดน้อยมีขอบเขตชัดเจนหรือไม่และสิ้นสุดอยู่บริเวณใด
2. การตั้งถิ่นฐานในบริเวณชุมชนตลาดน้อยเป็นรูปแบบใด และมีตำแหน่งที่ตั้งบริเวณใด (เช่น ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ริมถนนเจริญกรุง เกาะกลุ่มกันบริเวณศาลเจ้า ฯลฯ) และมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร
3. การครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนตลาดน้อยเป็นรูปแบบใด (เช่น ได้รับจากมรดกตกทอด เป็นเจ้าของจากการซื้อต่อเจ้าของเดิม เช่าที่ดินจากเจ้าของเดิม ฯลฯ)
4. พื้นที่หรืออาคารบริเวณใดของชุมชนตลาดน้อยที่มีความน่าสนใจและเป็นที่ยึดจำได้ (เช่น ศาลเจ้าโจว- ซือกง บ้านจีนโบราณโชนเฮงไถ่ โบสถ์กาลหว่าร์ ร้านอาหารเปิดต้นเจ้าท่า ฯลฯ)
5. อาคารที่เกิดขึ้นในช่วงแรก ๆ ของชุมชนตั้งอยู่บริเวณใด มีความสำคัญอย่างไร (เช่น ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นอาคารที่ได้รับการอนุรักษ์ ฯลฯ) และการใช้ประโยชน์รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่อย่างไร
6. ลักษณะอาคารบ้านเรือนของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไรบ้าง

7. รูปแบบการเข้าถึงพื้นที่บริเวณชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันมีความแตกต่างจากอดีตอย่างไร (เช่น เปลี่ยนจากคมนาคมทางน้ำเป็นทางบก เริ่มใช้รถสาธารณะมากขึ้น ฯลฯ)

8. กิจกรรมการค้าในชุมชนตลาดน้อยเป็นรูปแบบใด (เช่น อาคารพาณิชย์ ร้านรถเข็น เฟิงขายของชั่วคราว ฯลฯ) และส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณใด มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร

9. สภาพโดยรวมของชุมชนตลาดน้อยจากอดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร และสาเหตุใดที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยเกิดการเปลี่ยนแปลง

10. สิ่งใดที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยที่มีความแตกต่างไปจากชุมชนอื่น (เช่น เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายศาสนา มีประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ยังคงวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบดั้งเดิม ฯลฯ)

2.1.2 มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นนามธรรม (รูปแบบการดำเนินชีวิต ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา อาชีพ วัฒนธรรม)

1. วิถีชีวิต* ความเป็นอยู่ในชุมชนตลาดน้อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร

2. คนในชุมชนมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คติ หรือตำนานอะไรบ้าง (เช่น ความเชื่อในเทพเจ้า การก่อตั้งศาลเจ้า ฯลฯ) และมีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตอย่างไร

3. คนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอะไรและรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางศาสนากันบริเวณใด

4. คนในชุมชนมีพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ พบปะพูดคุยกันหรือไม่ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร (เช่น อยู่กันแบบเครือญาติ แบบพี่น้อง ต่างคนต่างอยู่ ฯลฯ)

5. ในชุมชนตลาดน้อยมีการรวมกลุ่มกิจกรรมหรือชมรมหรือไม่ ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมอะไร และใครเป็นผู้รับผิดชอบ

6. งานประเพณีที่สืบทอดกันมาจากอดีตของชุมชนจัดขึ้นบริเวณใด และอยู่ในช่วงเวลาใด (เช่น งานประจำปีในชุมชน เทศกาลกินเจ งานลอยกระทง ฯลฯ)

7. คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร และมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร

นิยามศัพท์

*วิถีชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่หรือการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

1. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมใดของชุมชนตลาดน้อยที่ท่านคิดว่าควรได้รับการรักษาให้ยังคงอยู่ (เช่น รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมที่หลากหลายเชื้อชาติ วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชน การสืบสาน ประเพณี ฯลฯ)
2. ชุมชนตลาดน้อยมีปัญหาอะไรที่ท่านต้องได้รับการแก้ไข เพราะเหตุใด (เช่น สภาพอาคารในชุมชนเสื่อมโทรม การขาดแคลนพื้นที่สีเขียว ขาดพื้นที่ทำกิจกรรมของคนในชุมชน ฯลฯ)
3. ท่านต้องการให้ชุมชนตลาดน้อยมีแนวโน้มการพัฒนาไปในทิศทางใด เพราะเหตุใด (เช่น พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ พื้นที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ฯลฯ)
4. แนวทางใดที่ช่วยอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยให้คงอยู่ (เช่น การปรับปรุงอาคารที่มีความเสื่อมโทรมฟื้นฟูวิถีชีวิตดั้งเดิม สืบทอดประเพณีสำคัญ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ฯลฯ)
5. ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคในการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น การขยายตัวของเมือง กรรมสิทธิ์การถือครอง ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมในชุมชน ฯลฯ)
6. หน่วยงานใดบ้างที่ท่านต้องการให้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย เพราะเหตุใด
7. อดีตจนถึงปัจจุบันมีแผนนโยบายของภาครัฐที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนหรือไม่ (เช่น ทำให้เกิดการกระจายตัวของชุมชน เปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้า วิถีชีวิต ฯลฯ)
8. ท่านคิดว่าอนาคตจะมีนโยบายหรือแผนพัฒนาชุมชนตลาดน้อยหรือไม่ อย่างไร (ทั้งภาครัฐและเอกชน)

ภาคผนวก ค

แบบสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลทั่วไปที่เป็นคนนอกพื้นที่

วิทยานิพนธ์ เรื่อง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

คำชี้แจง

มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร โดยเน้นการสอบถามถึงวัตถุประสงค์ของการเข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่ และความรู้จักชุมชนในเบื้องต้นซึ่งมีประเด็นเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย รวมถึงการเสนอแนะแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์และสรุปผลอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ซึ่งแบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม *” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์นี้นำไปใช้เพื่อประกอบการศึกษาเท่านั้น ซึ่งจะไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด และขอขอบพระคุณผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

นิยามศัพท์

* อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมของชุมชนที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะตัว ที่ถ่ายทอดมาจากรากเหง้าหรือมรดกทางวัฒนธรรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
2. อายุ.....ปี
3. อาชีพ.....
4. เหตุประสพในการเข้ามาเยือนชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น มาท่องเที่ยว มาซื้อของ เข้ามาเพื่อประกอบอาชีพ ฯลฯ)
5. ความถี่ในการเข้ามาทำกิจกรรมในชุมชน (เช่น เป็นประจำทุกวัน สัปดาห์ละหนึ่งครั้ง มาครั้งเดียว ฯลฯ)
6. ท่านรู้จักชุมชนตลาดน้อยจากอะไร (เช่น จากคนในชุมชนตลาดน้อย หนังสือ อินเทอร์เน็ต ฯลฯ)
7. ความรู้สึกที่ท่านได้เข้ามาเยือนชุมชนตลาดน้อยท่านมีความรู้สึกอย่างไร (เช่น ชุมชนมีเอกลักษณ์ ชุมชนเก่าแก่ มีรูปแบบสถาปัตยกรรมหลากหลาย ฯลฯ)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1.1 มรดกทางวัฒนธรรม*ของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นรูปธรรม (การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม การเข้าถึงพื้นที่ พื้นที่กิจกรรม)

1. ท่านทราบหรือไม่ว่าชุมชนตลาดน้อยมีขอบเขตของชุมชนอยู่บริเวณใด
2. พื้นที่หรืออาคารบริเวณใดของชุมชนตลาดน้อยที่มีความน่าสนใจและเป็นที่จดจำได้ (เช่น ศาลเจ้าโจวซือกง บ้านจีนโบราณโชนเฮงไถ่ โบสถ์กาลหว่าร์ ร้านอาหารเปิดตุนเจ้าท่า ฯลฯ)
3. ท่านเคยเยี่ยมชมอาคารสถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดน้อยหรือไม่ และมีความรู้สึกอย่างไร (เช่น มีความสวยงาม อาคารมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบสถาปัตยกรรมมีความหลากหลาย ฯลฯ)

นิยามศัพท์

*มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น โดยมีลักษณะทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม สามารถสะท้อนแบบแผนหรือเนื้อหาของมรดกทางวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต

4. ท่านเดินทางเข้ามายังชุมชนตลาดน้อยด้วยการเดินทางรูปแบบใด มีความสะดวกสบาย หรือมีปัญหาต่อการเดินทางหรือไม่ อย่างไร

5. จากการที่เข้ามายังชุมชนตลาดน้อย กิจกรรมการค้าที่ท่านเห็นส่วนใหญ่เป็นรูปแบบใด (เช่น อาคารพาณิชย์ ร้านรถเข็น เพิงขายของชั่วคราว ฯลฯ) และส่วนใหญ่ตั้งอยู่บริเวณใด

6. สภาพโดยรวมของชุมชนตลาดน้อยจากอดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร และสาเหตุใดที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยเกิดการเปลี่ยนแปลง (สำหรับคนที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่มากกว่า 1 ปี)

7. สิ่งใดที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยที่มีความแตกต่างไปจากชุมชนอื่น (เช่น เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายศาสนา มีประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ยังคงวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบดั้งเดิม)

2.1.2 มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นนามธรรม (รูปแบบการดำเนินชีวิต ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม)

1. วิถีชีวิต* ความเป็นอยู่ในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร (สำหรับคนที่เข้ามาทำกิจกรรมในพื้นที่มากกว่า 1 ปี)

2. ท่านทราบหรือว่าในชุมชนมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คติ หรือตำนานอะไรบ้าง (เช่น ความเชื่อในเทพเจ้า การก่อตั้งศาลเจ้า ฯลฯ) และมีความสำคัญต่อการใช้ชีวิตอย่างไร

3. จากที่เข้ามาในชุมชนสามารถทราบหรือไม่ว่าคนในชุมชนมีพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ พบปะพูดคุยกันหรือไม่ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร (เช่น อยู่กันแบบเครือญาติ แบบพี่น้อง ต่างคนต่างอยู่ ฯลฯ)

4. ท่านทราบหรือไม่ว่าคนในชุมชนตลาดน้อยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร และกระจุกตัวอยู่บริเวณใด

5. ท่านเคยร่วมงานประเพณีที่จัดขึ้นในชุมชนตลาดน้อยหรือไม่ ทำกิจกรรมอะไร บริเวณใด และจัดขึ้นในช่วงเวลาใด

นิยามศัพท์

*วิถีชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่หรือการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

1. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมใดของชุมชนตลาดน้อยที่ท่านคิดว่าควรได้รับการรักษาให้ยังคงอยู่ (เช่น รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมที่หลากหลายเชื้อชาติ วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชน การสืบสาน ประเพณี ฯลฯ)
2. ชุมชนตลาดน้อยมีปัญหาอะไรที่ท่านต้องได้รับการแก้ไข เพราะเหตุใด (เช่น สภาพอาคารในชุมชนเสื่อมโทรม การขาดแคลนพื้นที่สีเขียว ขาดพื้นที่ทำกิจกรรมของคนในชุมชน ฯลฯ)
3. ท่านต้องการให้ชุมชนตลาดน้อยมีแนวโน้มการพัฒนาไปในทิศทางใด เพราะเหตุใด (เช่น พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ พื้นที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ฯลฯ)
4. แนวทางใดที่ช่วยอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยให้คงอยู่ (เช่น การปรับปรุงอาคารที่มีความเสื่อมโทรมฟื้นฟูวิถีชีวิตดั้งเดิม สืบทอดประเพณีสำคัญ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ฯลฯ)
5. ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคในการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น การขยายตัวของเมือง กรรมสิทธิ์การถือครอง ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมในชุมชน ฯลฯ)
6. หน่วยงานใดบ้างที่ท่านต้องการให้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย เพราะเหตุใด
7. อดีตจนถึงปัจจุบันมีแผนนโยบายของภาครัฐที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนหรือไม่ (เช่น ทำให้เกิดการกระจายตัวของชุมชน เปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้า วิถีชีวิต ฯลฯ)
8. ท่านคิดว่าอนาคตจะมีนโยบายหรือแผนพัฒนาชุมชนตลาดน้อยหรือไม่ อย่างไร (ทั้งภาครัฐและเอกชน)

ภาคผนวก ง

แบบสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลสำคัญของชุมชนตลาดน้อย

วิทยานิพนธ์ เรื่อง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย
กรุงเทพมหานคร

คำชี้แจง

มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ด้วยการศึกษาค้นคว้าประกอบทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชน ซึ่งอธิบายผ่านมรดกทางวัฒนธรรม* ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมอันได้แก่ รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม กิจกรรมในพื้นที่ วิถีชีวิต ประเพณีขนบธรรมเนียม เทศกาล ความเชื่อ เป็นต้น รวมถึงการเสนอแนะแนวทางอนุรักษ์และพัฒนาชุมชน โดยมุ่งเน้นผู้มีประสบการณ์และทราบข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา เหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ของพื้นที่ เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์และสรุปผลอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร ซึ่งแบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม**” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์นี้นำไปใช้เพื่อประกอบการศึกษาเท่านั้น ซึ่งจะไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด และขอขอบพระคุณผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

นิยามศัพท์

*มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น โดยมีลักษณะทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม สามารถสะท้อนแบบแผนหรือเนื้อหาของมรดกทางวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต เช่น การตั้งถิ่นฐาน วิถีชีวิต อาชีพ ประเพณี อาคารสถาปัตยกรรม ฯลฯ

**อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง วัฒนธรรมของชุมชนที่มีความโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะตัว ที่ถ่ายทอดมาจากรากเหง้าหรือมรดกทางวัฒนธรรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
2. อายุ.....ปี 3. ศาสนา.....
4. อาชีพ.....
5. ระยะเวลาการเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย.....ปี
6. สาเหตุของการเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น สืบทอดจากบรรพบุรุษ
ทำเลเหมาะสมต่อการประกอบอาชีพ การเดินทางสะดวก ฯลฯ)

ส่วนที่ 2 ข้อมูลความคิดเห็นเกี่ยวกับ “อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม” ที่สามารถรับรู้ได้ผ่านองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1 องค์ประกอบทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร

2.1.1 มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นรูปธรรม (การตั้งถิ่นฐาน รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม การเข้าถึงพื้นที่ พื้นที่กิจกรรม)

1. จุดเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนตลาดน้อยเกิดขึ้นบริเวณใด มีขอบเขตของชุมชนชัดเจนหรือไม่และสิ้นสุดอยู่บริเวณใด
2. ท่านรู้จักใครที่เป็นบุคคลสำคัญของชุมชนบ้าง และมีความสำคัญในด้านใด (เช่น ผู้ก่อตั้งชุมชน เป็นผู้รู้ประเพณีความเชื่อของย่าน ผู้ดูแลศาสนสถาน ฯลฯ)
3. ในการอพยพของกลุ่มคนต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ชุมชนตลาดน้อยอพยพมาด้วยสาเหตุใด (เช่น เริ่มต้นจากการค้าขาย เข้ามาเพื่ออยู่อาศัย การประกอบอาชีพ ฯลฯ) และส่งผลต่อวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมหรือไม่ อย่างไร
4. ปัจจัยใดที่มีผลต่อการเลือกทำเลที่ตั้งของศาสนสถานที่สำคัญในชุมชนตลาดน้อย
5. พื้นที่หรืออาคารบริเวณใดของชุมชนตลาดน้อยที่มีความน่าสนใจและเป็นที่จดจำได้ (เช่น ศาลเจ้าโจว- ซือกง บ้านจีนโบราณโชวเฮงไถ่ โบสถ์กาลหว่าร์ ร้านอาหารเปิดต้นเจ้าท่า ฯลฯ)
6. อาคารที่เกิดขึ้นในช่วงแรก ๆ ของชุมชนตั้งอยู่บริเวณใด มีความสำคัญอย่างไร (เช่น ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นอาคารที่ได้รับการอนุรักษ์ ฯลฯ) และการใช้ประโยชน์รวมถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของอาคารนั้นเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือไม่อย่างไร

7. ลักษณะอาคารบ้านเรือนของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไรบ้าง

8. รูปแบบการเข้าถึงพื้นที่บริเวณชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบันมีความแตกต่างจากอดีตอย่างไร (เช่น เปลี่ยนจากคมนาคมทางน้ำเป็นทางบก เริ่มใช้รถสาธารณะมากขึ้น ฯลฯ)

9. ในอดีตชุมชนมีรูปแบบการค้าอย่างไร (เช่น อาคารพาณิชย์ ร้านรถเข็น เพิงขายของชั่วคราว ฯลฯ) ส่วนใหญ่เป็นสินค้าประเภทใด ตั้งอยู่บริเวณใด และปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ อย่างไร

10. ในชุมชนตลาดน้อยเคยเกิดเหตุการณ์สำคัญอะไรบ้าง (เช่น การสร้างอาคารสำคัญ เหตุการณ์ไฟไหม้ น้ำท่วม ฯลฯ) และเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลต่อชุมชนอย่างไร

11. สภาพโดยรวมของชุมชนตลาดน้อยจากอดีตถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างไร และสาเหตุใดที่ทำให้ชุมชนตลาดน้อยเกิดการเปลี่ยนแปลง

12. สิ่งใดที่แสดงถึงความเป็นตัวตนของชุมชนตลาดน้อยที่มีความแตกต่างไปจากชุมชนอื่น (เช่น เป็นชุมชนที่มีความหลากหลายศาสนา มีประเพณีที่สืบทอดต่อกันมา รูปแบบสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ฯลฯ)

2.1.2 มรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยที่เป็นนามธรรม (รูปแบบการดำเนินชีวิต ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา อาชีพ วัฒนธรรม)

1. วิถีชีวิต* ความเป็นอยู่ในชุมชนตลาดน้อยเป็นอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่

2. คนในชุมชนมีความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คติ หรือตำนานอะไรบ้าง (เช่น ศาลเจ้า โบสถ์ เป็นต้น) และมีบทบาทต่อการใช้ชีวิตในด้านใด

3. คนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอะไรและรวมกลุ่มทำกิจกรรมทางศาสนากันบริเวณใด

4. คนในชุมชนมีพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ พบปะพูดคุยกันหรือไม่ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร (เช่น อยู่กันแบบเครือญาติ แบบพี่น้อง ต่างคนต่างอยู่ ฯลฯ)

5. ในชุมชนตลาดน้อยมีการรวมกลุ่มกิจกรรมหรือชมรมหรือไม่ ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมอะไร และใครเป็นผู้รับผิดชอบ

นิยามศัพท์

*วิถีชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่หรือการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

6. ชุมชนตลาดน้อยเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงเวลาใด และซบเซาในช่วงเวลาใด มีสาเหตุเกิดมาจากอะไร (เช่น การขยายตัวของเมือง แผนนโยบายการพัฒนา โรคระบาด ฯลฯ)

7. สิ่งที่สะท้อนความรุ่งเรืองของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร และยังหลงเหลือให้เห็นหรือรับรู้ได้ในปัจจุบันหรือไม่

8. งานประเพณีที่สืบทอดกันมาจากอดีตของชุมชนจัดขึ้นบริเวณใด และอยู่ในช่วงเวลาใด (เช่น งานประจำปีในชุมชน เทศกาลกินเจ งานลอยกระทง ฯลฯ)

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อย

1. อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมใดของชุมชนตลาดน้อยที่ท่านคิดว่าควรได้รับการรักษาให้ยังคงอยู่ (เช่น รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมที่หลากหลายเชื้อชาติ วิถีชีวิตดั้งเดิมของคนในชุมชน การสืบสานประเพณี ฯลฯ)

2. ชุมชนตลาดน้อยมีปัญหาอะไรที่ท่านต้องได้รับการแก้ไข เพราะเหตุใด (เช่น สภาพอาคารในชุมชนเสื่อมโทรม การขาดแคลนพื้นที่สีเขียว ขาดพื้นที่ทำกิจกรรมของคนในชุมชน ฯลฯ)

3. ท่านต้องการให้ชุมชนตลาดน้อยมีแนวโน้มการพัฒนาไปในทิศทางใด เพราะเหตุใด (เช่น พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ พื้นที่เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ฯลฯ)

4. แนวทางใดที่ช่วยอนุรักษ์และพัฒนาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยให้คงอยู่ (เช่น การปรับปรุงอาคารที่มีความเสื่อมโทรม พื้นที่วิถีชีวิตดั้งเดิม สืบทอดประเพณีสำคัญ ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ฯลฯ)

5. ท่านคิดว่าปัญหาและอุปสรรคในการดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น การขยายตัวของเมือง กรรมสิทธิ์การถือครอง ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรมในชุมชน ฯลฯ)

6. หน่วยงานใดบ้างที่ท่านต้องการให้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนตลาดน้อย เพราะเหตุใด

7. อดีตจนถึงปัจจุบันมีแผนนโยบายของภาครัฐที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนหรือไม่ (เช่น ทำให้เกิดการกระจายตัวของชุมชน เปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้า วิถีชีวิต ฯลฯ)

8. ท่านคิดว่าอนาคตจะมีนโยบายหรือแผนพัฒนาชุมชนตลาดน้อยหรือไม่ อย่างไร (ทั้งภาครัฐและเอกชน)

ภาคผนวก จ

แบบประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพและการประเมินคุณค่า และความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย

วิทยานิพนธ์ เรื่อง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนตลาดเก่า กรณีศึกษาชุมชนตลาดน้อย
กรุงเทพมหานคร

คำชี้แจง

โดยเป็นแบบประเมิน “การรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพ” โดยแบบประเมินกำหนดจากขอบเขตของพื้นที่ศึกษาและอาศัยลักษณะทางจิตภาพของเควิน ลินซ์ ที่แบ่งออกเป็น 5 ด้าน คือ เส้นทางสัญจร ขอบเขต ย่าน ศูนย์รวม และจุดหมายตา ซึ่งแบบประเมินนี้มีวัตถุประสงค์ในการวัดการรับรู้องค์ประกอบหลักทาง จิตภาพบริเวณชุมชนตลาดน้อย ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการประเมินคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อยที่ท่านสามารถรับรู้ได้ โดยเป็นการประเมินจากบุคคล 2 กลุ่ม คือ 1) บุคคลภายในพื้นที่ และ 2) บุคคลภายนอกพื้นที่ เพื่อนำมาเปรียบเทียบการรับรู้ของคนทั้งสองกลุ่ม และให้ทราบถึงลักษณะเฉพาะของชุมชนตลาดน้อยที่สามารถรับรู้และจดจำได้ โดยแบ่งแบบประเมินออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพโดนใช้แผนที่จิตภาพ

ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการรับรู้องค์ประกอบทางจิตภาพ

ส่วนที่ 3 การประเมินคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย

ข้อมูลที่ได้จากแบบประเมินนี้นำไปใช้เพื่อประกอบการศึกษาเท่านั้น ซึ่งจะไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่อย่างใด และขอขอบพระคุณผู้ทำแบบประเมินที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ส่วนที่ 1 การประเมินการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพโดนใช้แผนที่จินตภาพ

1. ชื่อผู้ทำแบบประเมิน
2. อายุ.....ปี
3. เป็นบุคคลภายนอกหรือภายในชุมชนตลาดน้อย

วิธีการประเมิน ให้ท่านจำลององค์ประกอบทางจินตภาพทั้ง 5 ด้าน โดยนำสัญลักษณ์ที่ระบุไว้ในแต่ละสถานที่ไปใส่ในแผนที่จินตภาพ (อยู่ด้านหลัง) เพื่อนำมาวัดความจดจำได้ของแต่ละบุคคลต่อพื้นที่ชุมชนตลาดน้อย

A) เส้นทางสัญจร (paths) เส้นทางสัญจรหลักและรองที่ผู้คนใช้สัญจรไปมาในแต่ละเมือง ที่ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเมืองและองค์ประกอบอื่น ๆ ที่พาดผ่าน

	
A1 ถนนเจริญกรุง	A2 ซอยเจริญกรุง 20 (ซอยสุ่นหลี่)
	
A3 ซอยเจริญกรุง 22 (ตรอกตลาดน้อย)	A4 ซอยวานิช 2

B) ขอบเขต (edges) แนวหรือเส้นกำหนดขอบเขตของพื้นที่

	
B1 แม่น้ำเจ้าพระยา	B2 คลองผดุงกรุงเกษม
	
B3 ถนนพระราม 4	B4 ถนนลำพูนไชย

C) ย่านหรือชุมชน (districts) ส่วนของเมืองในแต่ละเมืองที่ประกอบขึ้นจากหลายย่าน ซึ่งอาจจะมีรูปทรงขอบเขตที่ชัดเจนและไม่ชัดเจนผสมผสานกันอยู่ตามลักษณะทางกายภาพ กิจกรรมหลักของพื้นที่ รูปแบบการสัญจรและลักษณะทางสังคม

	
C1 บริเวณที่ทำอาชีพตีเหล็ก	C2 บริเวณที่ค้าขายภายในตรอกซอย

D) ศูนย์รวม (nodes) ลักษณะของจุดสังเกตที่เป็นจุดรวมของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา มีความชัดเจนในการเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมเมือง

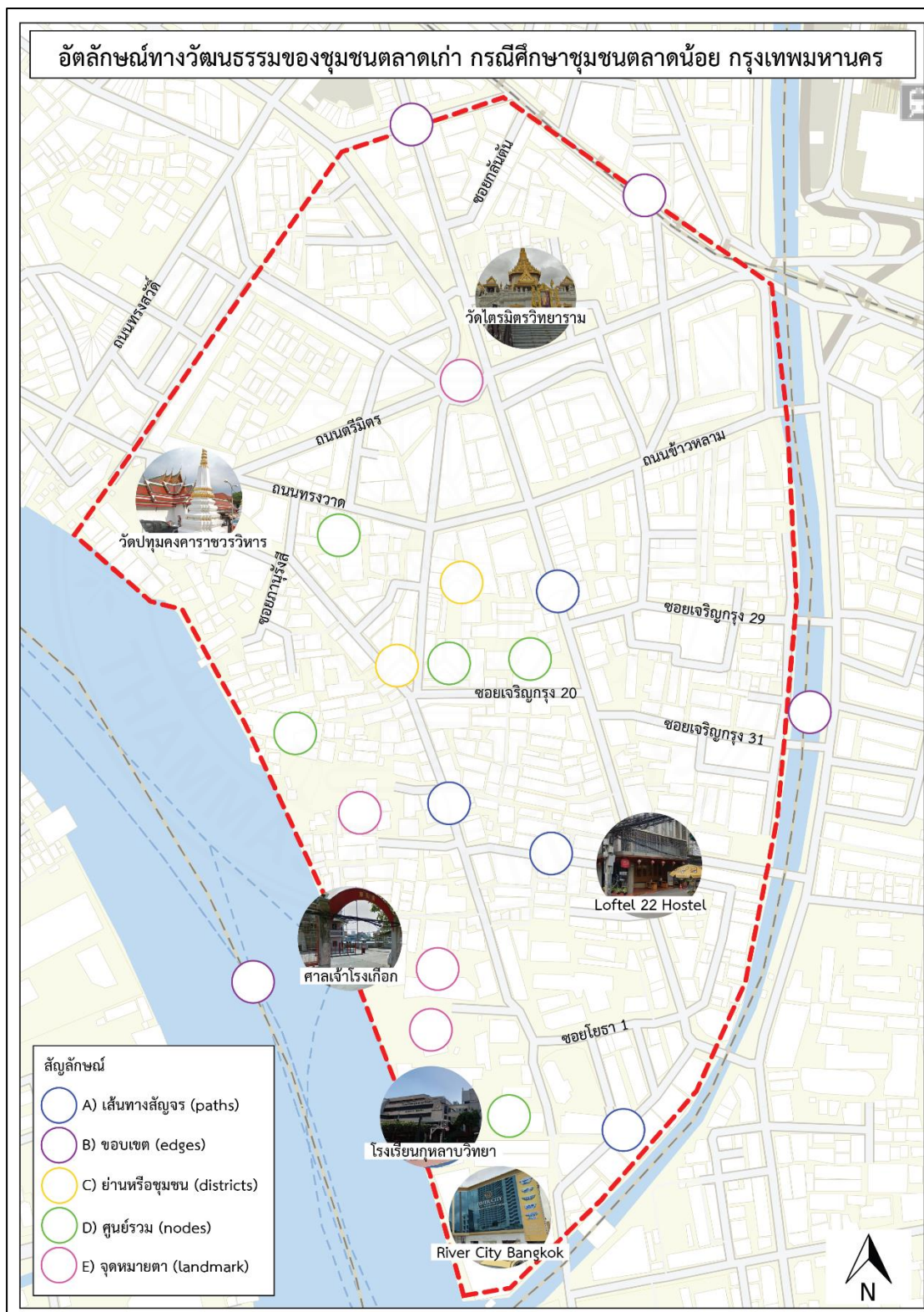


E) จุดหมายตา (landmark) จุดสังเกตที่มีลักษณะเด่นภายในเมืองที่ช่วยในการจดจำและบ่งบอกทิศทางภายในเมือง



แผนที่จินตภาพสำหรับการประเมินการรับรู้และจดจำได้

โปรดใส่สัญลักษณ์องค์ประกอบทางจินตภาพแต่ละด้านที่ท่านจดจำได้ลงในวงกลมที่อยู่ในแผนที่ต่อไปนี้



ส่วนที่ 2 ข้อมูลด้านทัศนคติต่อการรับรู้องค์ประกอบทางจินตภาพ

1. องค์ประกอบทางจินตภาพในด้านใดที่ท่านสามารถรับรู้และจดจำได้ (เรียงจากมากไปน้อย)
2. สภาพทางกายภาพของชุมชนตลาดน้อยในปัจจุบัน ช่วยให้ท่านสามารถรับรู้และจดจำแผนที่จินตภาพได้หรือไม่ อย่างไร
3. ปัญหาและอุปสรรคต่อการรับรู้และจดจำบริเวณชุมชนตลาดน้อยคืออะไร (เช่น เป็นพื้นที่ที่มีตรอกซอกซอยเยอะ มีความหลากหลาย พื้นที่ค่อนข้างแออัดบดบังการจดจำ ฯลฯ)
4. ท่านมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงบริเวณชุมชนตลาดน้อยเพื่อส่งเสริมให้เกิดการจดจำได้ง่ายหรือไม่ อย่างไรบ้าง (เพิ่มป้ายบอกทาง ติดตั้งแผนที่บริเวณที่เข้าถึงได้ง่าย ฯลฯ)

ส่วนที่ 3 การประเมินคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย

เกณฑ์การประเมินคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย

ประเด็นในการพิจารณา	มี	ไม่มี
1. ด้านคุณค่าความสำคัญและองค์ประกอบทางกายภาพ		
1.1 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางภูมิสัญลักษณ์ (Landmark) มี/ไม่มี อย่างไร		
1.2 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรม (ก) ความดั้งเดิมของวัสดุ (authenticity in materials) (ข) ความดั้งเดิมเรื่องการออกแบบ (authenticity in design) มี/ไม่มี อย่างไร		
2. ด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิต		
2.1 องค์ประกอบและลักษณะเด่นทางกิจกรรมทางวัฒนธรรม (Intangible aspects) มี/ไม่มี อย่างไร		
2.2 สถานที่ในการดำรงกิจกรรมทางวัฒนธรรม มี/ไม่มี อย่างไร		
2.3 ผู้สืบทอดกิจกรรมทางวัฒนธรรม มี/ไม่มี อย่างไร		
2.4 ความหมายและความทรงจำของย่านชุมชนเก่า มี/ไม่มี อย่างไร		

เกณฑ์การประเมินคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรมในชุมชนตลาดน้อย (ต่อ)

ประเด็นในการพิจารณา	มี	ไม่มี
2. ด้านวัฒนธรรมและวิถีชีวิต		
2.5 กิจกรรมที่สนับสนุนชีวิตประจำวัน มี/ไม่มี อย่างไร		

2.6 การใช้พื้นที่สาธารณะ (Public space) มี/ไม่มี อย่างไร		
3. ความสัมพันธ์กับภาพแวดล้อมโดยรอบ		
2.6 การใช้พื้นที่สาธารณะ (Public space) มี/ไม่มี อย่างไร		
3.1 ประโยชน์ใช้สอย (Functions) ของย่านชุมชนเก่าต่อเมือง มี/ไม่มี อย่างไร		
3.2 ความสัมพันธ์กับภาพแวดล้อมโดยรอบ มี/ไม่มี อย่างไร		

จบการประเมิน

ขอขอบพระคุณที่ให้ความร่วมมือในการทำแบบประเมินค่ะ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	สุพรรณสา นิมพาลี
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2562: การผังเมืองบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ทุนการศึกษา	ปีพ.ศ. 2564: ทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรม ทุนวิจัยมหาบัณฑิต วช.ด้านมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปี งบประมาณ 2564

ผลงานทางวิชาการ

สุพรรณสา นิมพาลี และกฤตพร ท้าวเจริญ. (2564). บทบาทและการเปลี่ยนแปลงของย่านสะพานเหล็ก กรุงเทพมหานคร. *วารสารวิชาการ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจัย*, 20 (2), 63 - 80.

สุพรรณสา นิมพาลี และกฤตพร ท้าวเจริญ. (2565). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนตลาดน้อย กรุงเทพมหานคร. *วารสารวิชาการ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวินิจัย*, 21 (2), 109 - 127.